

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL BELLEK VE VAN
MERKEZDEKİ KADIN DENGEBÊJLİĞİ YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Öğrenci Selda ÖZTÜRK
(415091035)**

Türk Müziği Anabilim Dalı

Türk Müziği Programı

Tez Danışmanı: Doç. Serpil MURTEZAOĞLU

MAYIS 2012

İTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 415091035 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Selda ÖZTÜRK**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL BELLEK VE VAN MERKEZDEKİ KADIN DENGEBÊJLİĞİ YANSIMALARI**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Serpil MURTEZAOĞLU**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. Belma KURTIŞOĞLU**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç.Dr. Çağlayan KOVANLIKAYA
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Teslim Tarihi : 04 Mayıs 2012
Savunma Tarihi : 07 Haziran 2012

ÖNSÖZ

Kadınlar, ataerkil söylemlerle üretilen ve her toplumda hâkim olan cinsiyete dayalı bakışın yol açtığı ayrımcılıklarla, zaman içerisinde yaşanan bazı değişimlere rağmen karşı karşıya kalmaktadırlar. Dengbêj Gulê'den Meryem Xan'a ve günümüz kadın dengbêjlerine kadar, kadın dengbêjler de yaşamları boyunca bu bakışla mücadele ederek var olmayı başarmışlardır. Bu sebeple, onların bilgi, birikim, deneyim ve üretimlerinin paylaşılması, görünür kılınması, kalıcı olabilmesi için yazılı hale getirilmesinin toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çözülmesi bağlamında katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu tezin hazırlanmasında yol gösterici olan sevgili danışmanım Doç. Serpil Murtezaoglu'na; bünyesinde yetiştiğim Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu ve Kardeş Türküler'e; bu çalışma boyunca her türlü bilgi ve deneyimini, en önemlisi de yaşamlarını benimle paylaşan Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'nin sevgili kadın dengbêjlerine; şarkıların Kürtçe deşifreyon ve çevirilerine katkı sunan Heja Türk, Şerif Derince, Rıza Tan, Ali Tekbaş, Samet Tekbaş, Hamza Güzel, Mensûr Zîrek'e; sohbetler söyleşiler ve türlü destekleri ile yardımlarını esirgemeyen Burcu Yankın, İlkem Balseçen, S. Gürkan Çakar, Sezen Yalçın, Öykü Tamer, Özgün Akduran ve tüm dostlarıma; bana her zaman destek vererek yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs 2012

Selda Öztürk

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÖZET.....	xi
SUMMARY	xiii
1. GİRİŞ	1
2. SÖZLÜ KÜLTÜR VE BELLEK KAVRAMI	5
2.1 Toplumsal Hafıza Aktarıcıları ve Dengbêjler	8
2.1.1 Ses ve icra özellikleri	11
2.1.2 Anlatıların temaları	13
2.1.2.1 Kahramanlık hikayeleri	14
2.1.2.2 Aşk hikayeleri	15
3. KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA SÖZLÜ GELENEKSEL AKTARIM ...	17
3.1 Kürtlerin Sözlü Geleneğinde Kadın	21
3.1.1 Zorla evlendirme	24
3.1.2 Hikayesi ölümle sonuçlanan bir zorla evlendirme örneği: gulê ile hecî mîso	38
3.2 Müzikal Formlar	43
3.2.1 Lawje/lawik	43
3.2.2 Heyranok/hayran	51
3.2.3 Payîzok/pîrepayîzok	52
3.2.4 Bêrîte/şêşbendî	55
3.2.5 Stranên karan	56
3.3 Müzikal Temalar	57
3.3.1 Aşk ve sevdâ şarkıları	57
3.3.1.1 Cinsellik ve ‘meme’ figürü	57
3.3.1.2 Beddua	59
3.3.1.3 Kaçma	66
3.3.2 Düğün şarkıları	70
3.3.2.1 Gelin ve damat üzerine söylenen şarkılar	73
3.3.2.2 Eğlence şarkıları	83
4. KADIN DENGEBÊJLER	109
4.1 Bilinen İlk Kadın Dengbêj: Gulê	111
4.2 "Rağmen" Şarkı Söyleyen Kadınlar	114
4.2.1 Meryem Xan	116
4.2.2 Ayşe Şan	120
5. GÜNÜMÜZÜN DEĞİŞEN KOŞULLARINDA DENGEBÊJLİK	125
5.1 Günümüz Dengbêjliği	126
5.2 Geleneği Takiben Kadın Dengbêjliği	129
5.3 Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği	131
6. SONUÇ	137

KAYNAKLAR.....	145
EKLER.....	149
ÖZGEÇMİŞ.....	173

KISALTMALAR

M.K.M	: Mezopotamya Kùltür Merkezi
M.Ö	: Milattan Önce
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa

KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL BELLEK VE VAN MERKEZDEKİ KADIN DENGÂJLİĞİ YANSIMALARI

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Kürtlerin sözlü kültürü ve dengâjlik geleneği -günümüz dengâjlığı ile birlikte- kadın kimliği bağlamında incelenmektedir.

Yazılı kültürden önce var olan ve ona temel oluşturan sözlü kültürler, düşünme ve anlatım biçimleri açısından ortak bazı özellikler gösterirler ve ‘rhapsodoi’, ‘trubadur’, ‘meddah’, ‘âşık’, ‘aşug’, ‘nakkal’, ‘dengâj’ gibi farklı şekillerde isimlendirilseler de toplumsal işlevleri açısından benzer olan hafıza aktarıcıları sayesinde nesilden nesile aktarılırlar. Dengâjler de söyledikleri kılâm/stran’ları ile tarihi olaylardan kahramanlıklara, aşklardan savaşımlara, göçlere kadar yaşadıkları, gördükleri ve duydukları her şeyi anlatarak Kürtlerin sözlü geleneğini ve kültürünü gelecek kuşaklara taşırlar. Dengâjlik geleneğinde kadın dengâjler her zaman var olmasına rağmen İslamiyet inancı ve ataerkil söylemlerle oluşturulan baskı ve engellemeler sebebiyle bu kadınların pek azı görünür duyulur olmuştur. Öte yandan cinsiyete dayalı rollerle belirlenmiş toplumsal ilişkilere ‘rağmen’ kadınlar, sözlü gelenek içerisinde her zaman üretmeye devam etmişlerdir ve bu geleneğin aktif unsurlarıdır. Kadınlar bireysel ve toplumsal varoluşu biçimlendirerek geçmiş ve bugün arasında kültürel devamlılığın ve birikimin sağlanmasında rol alırlar.

Konuyla ilgili yürütülen alan çalışmasından beslenerek oluşturulan bu yazıda; sözlü kültürlerde ortak olan öğeler, dengâjlik geleneği ve dengâjlerin özellikleri, anlatı ve müziklerin form-tema-hikâyeleri ve kadın dengâjlere dair bilgilerin yanı sıra Komela Jinên Hûnermend û Dengâj/Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği’ndeki kadınlardan derlenen anonim şarkılar, besteler ve söyleşilere yer verilmiştir.

CULTURAL MEMORY IN THE FRAMEWORK OF WOMEN IDENTITY AND THE REFLECTIONS OF WOMEN DENGÎJ AT THE CENTER OF VAN

SUMMARY

In this thesis, Kurdish oral culture and the tradition of “dengîj” is being examined-along with today’s dengîj- in the context of women identity.

Oral cultures that existed before, and formed the basis of written culture, manifest some common features in terms of ways of thinking and expression. Though they are named in different ways such as 'rhapsodoi', 'trubadur', 'meddah', 'âşık', 'aşug', 'nakkal', 'dengbej'; oral cultures are carried through transmitters of memory which are similar in terms of their social functions. Likewise dengbêjs also transmit Kurdish people’s oral tradition and culture to future generations through the kilam/stran they sing in order to tell historical events, heroism, love stoires, wars and migrations. Despite the fact that women dengbêjs have always existed in dengbêj tradition, very few among them became visible or have been heard due to the oppression and hindrance caused by İslamic religion and patriarchal discourse. On the other hand, “despite” the existing social relations determined by gendered roles, women kept producing and remained active parts of this tradition. By shaping the individual and social existence, women contribute to the cultural continuity and accumulation.

This paper is based on the field research done on the subject and contains information about common elements of oral cultures, dengbêj tradition, the features of dengbêjs, the forms, themes and histories of their narrative and music as well as information on women dengbêjs. In addition to these, anonymous songs, compositions and discussions compiled by women from the association Komela Jinên Hûnêrmend û Dengbêj/Association for Solidarity and Cooperation with Women Artists are also included in this paper.

1.GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet rolleri üzerine yürütülen tartışmalara kadınların deneyimlerinin, üretimlerinin paylaşılması ve görünür kılınması ile katkı sunulacağı düşünüldüğünden kadınlar ile ilgili bu çalışma tez konusu olarak belirlenmiştir. Araştırmanın arkaplanı, Van merkezde 2011 yılında açılan Komela Jinên Hûnermend û Dengbêj/Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'nde yapılan derlemeler, söyleşiler, sohbetler ve ortamlara dair gözlemlere dayanmaktadır. Bununla birlikte literatür araştırması ve bu alanda yapılmış çalışmaların incelenmesiyle elde edilen teorik arkaplan sayesinde yazının genel çerçevesi kurulmuştur. Kadın kimliği bağlamında kültürel bellek ve Kürtlerde sözlü geleneğin incelenmesi ve bir örnek olarak 'Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği' özelinde yansımalarının değerlendirilmesi tezin ana konusudur.

Birçok disiplinin keşisim bölgesinde yer alan "kültür" kavramını çeşitli boyutları ile ve farklı bağlamlar özelinde incelemek mümkündür. Bu çalışma kapsamında da kültürün kadın kimliği ile ilişkisi çerçevesinde toplumda nasıl yapılandırıldığı ve işlevlendirildiği tartışılmaktadır. Sözlü kültür ve gelenekler tüm toplumlarda tekrarlama pratikleri ile var olurlar ve ait oldukları toplumun kültürel belleğini oluştururlar. Toplumsal varoluş ve kimliğin sürdürülebilmesi ancak kültürel belleğin canlı tutulması ile mümkündür. Bu bağlamda ilk önce kültürel bellek, toplumsal hafıza kavramları ve sözlü anlatım biçimleri üzerinden teorik bir arkaplan sağlanması hedeflenmiştir. Buradan hareketle Kürtlerin sözlü geleneğinin temelini oluşturan dengbêjlik geleneğine, Kürtlerdeki kültürel hafıza aktarıcıları dengbêjlere ve onların sözlü anlatım biçimlerine yer verilmiştir.

Geleneksel olarak kadınların genellikle ev, mahalle, tarla, bahçe, yayla yollarında ve kına, düğün, nişan, yas ritüelleri ile kendi kültürel ortamlarını oluşturdukları ve buralarda müzikal üretimlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. İş yaparken söylenenler, ağıtlar, ninniler ve kına-nişan-düğün törenlerinde; gelin hazırlama, gelin banyosu, gelin uğurlama, gelin getirme, evden çıkarma, anne-kız vedalaşması gibi birçok temada söylenen şarkıları kadınlar yazmakta ve acı, hüznün, sevinç, cinsel arzu

ve ayrılık gibi her türlü duygularını bu şarkılarda dile getirmektedirler. Kürtlerin sözlü geleneğinde kadınların nasıl rol aldıkları, hangi temalarda ve ne tür üretimlerde bulunduklarına ‘kadın kimliği bağlamında sözlü geleneksel aktarım’ başlıklı bölümde yer verilmiştir. Cinsiyete dayalı rollerle belirlenmiş toplumda eşit güce ve özgürlüğe sahip olmayan kadının şarkı söylemesi İslamî gerekçelere dayandırılarak “günah”, “ayıp”, ahlaksız” söylemleriyle caydırılmaya, engellenmeye çalışılmakta ve kadın şarkı söylemek için babasından, evli ise de kocasından izin almak zorunda bırakılmaktadır. Bununla birlikte kadınlar kimi zaman toplum kurallarını da hiçe sayarak “rağmen” şarkı söylemeye devam etmekte, sözlü kültür alanında öznel yaratımlarıyla kendilerini ifade etmenin ve bu sayede de yenilenmenin yollarını bulmaktadırlar. Toplumsal belleğin oluşması, kültürel birikim ve devamlılığın sağlanmasında onların kültürel taşıyıcılık rolü kendi bireysel varoluşları ile birlikte gerçekleşmektedir.

Son bölümünde kadın dengbêjlerin gelenek içerisinde ve bugün de var olmalarına rağmen, toplumda karşılaştıkları zorluklar ve buna karşı nasıl konumlandıkları, Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği deneyimi ve gündelik yaşamlarında bunları bizzat deneyimleyen kadın dengbêjlerin anlatıları göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle kadın dengbêjler cephesinden Kürtlerin sözlü geleneğinde, kültürel taşıyıcılığın bireysel ve toplumsal boyutu ile birlikte nasıl var edildiği tartışılmaktadır.

Konu kapsamında yapılan alan çalışmasında 15 kişi ile görüşülmüş, söyleşiler ve derlemeler yapılmıştır. Derlemelerde yaklaşık olarak 60 tane şarkı kaydedilip bunlardan deşifreyonu yapılabilen ve yazının çerçevesince değerlendirilenlere yer verilmiştir. Kürtlerin sözlü edebiyatında popüler olan ve farklı varyasyonlarıyla anlatılagelen “Sîyabend û Xecê”, “Evdalê Zeynîkê-Gulê”, “Xelîl Beg-Perîşan” ve “Hecî Mîso-Gulê” gibi kıamlar hikâyeleriyle birlikte kaydedilmiştir. Derleme repertuarı temalarına göre gruplandırılarak, hikâyesi bilinenlere ise hikâyesi ile birlikte yer verilmiştir. Şarkıların makam, form, armoni gibi müzikal öğeler üzerinden analizinin yapılması, edebi yapısının incelenmesi ve notaya dökülmesi bu çalışmada hedeflenmediğinden, yer almamaktadır ancak Kürtçe orijinal sözler, Türkçe çevirileri ve kayıtlar yazı içerisinde bulunmaktadır. Derlemeler esnasında ağıtçı kadınların cenazelerde yaktıkları ağıt, ninni, bêrîte/şêşbendî ve heyranok formundan örnekler kaydedilmemiştir. Ancak heyranok ve bêrîte/şêşbendî formunun

daha iyi anlaşılması için birer örnek şarkı eklenmiştir. Yapılan tüm görüşmeler, söyleşiler ve derlemelerin görüntü ve ses kayıtları alınarak arşivlenmiştir.

2. SÖZLÜ KÜLTÜR VE BELLEK KAVRAMI

Kültürel bellek, birey ve toplum belleği arasındaki dinamikler ve sözlü anlatım biçimleri bağlamında sözlü geleneğin nasıl aktarıldığı konusu bu bölümün çerçevesini oluşturmaktadır ancak öncesinde “kültür” kavramı ve bazı özellikleri üzerinde kısaca durulacaktır.

“Kültür”, karmaşık yapısından dolayı tek bir tanımını yapmanın zor olduğu kavramlardan biridir ve pek çok farklı şekilde tanımlanır. ‘Toprağı ekip biçmek’ mânâsında, Latince ‘Colere’ kelimesinden türetilen “kültür” sözcüğü, bunun çok ötesinde anlamlar kazanmıştır Örneğin, ‘Primitive Culture’ isimli kitapta, Tylor ve Geertz, kültürü şöyle tanımlamaktadır:

“Kültür, ya da daha geniş kapsamlı uygarlık, etnografik açıdan bilgiyi, inancı, sanatı, ahlakı, hukuku, geleneği ve insanın bir toplumun üyesi olarak elde ettiği diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür” (Eriksen- Nielsen 2010- S: 42).

Eriksen (2009) ise, Malinowski ile de benzer bir düşünceyle; insanların, toplumun birer üyesi olarak kazandıkları beceriler, nosyonlar ve davranış biçimleri üzerinden bir tanımlamadan bahsederek, kültürün; bilişsel ve sembolik yönlere gönderme yaparken, toplumun ve insan yaşamının sosyal örgütlenmesine, etkileşim kalıplarına/örüntülerine ve güç ilişkilerine atıfta bulunduğunu söylemektedir (Eriksen- 2009-S:20).

Aile, okul, sokak, iş hayatı ve her türlü sosyal yaşam ile toplumun birer üyesi haline gelen bireyler, kültür aracılığıyla toplumsallaşır ve içinde yaşadıkları toplumun kültürü tarafından da biçimlendirilirler. Algılama, davranış ve konuşma biçimleri, değer ve inançlar, yemek ve giyim-kuşam kültürü gibi benzerlikler aynı kültürel ortam içerisinde yaşayan bireyler tarafından paylaşılan ortak özelliklerdendir. Bu ortaklıklar, toplumdaki bütünleştirici işlevleri ile “biz” kimliğini aynı zamanda da her toplumun birbirine benzemeyen kendine özgü farklı yönlerini gösterirler ve yeni nesillere aktararak devamlılıkları sağlanır. Bunun yanı sıra, toplumlar etkileşim içerisinde yaşayarak birbirlerinin kültürlerini etkilerler. Bu sebeple “kültür” durağan değil sürekli değişim gösteren bir yapıdır ve sınırlarının çizilmesi oldukça zordur. Bu

temel tanımlayıcı özellikleri ile kültür, toplumsal değişkenlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Tarihin M.Ö. 3500 yıllarına ait en eski yazılı metinlerine, Mezopotamya coğrafyasında yaşamış Sümerlerin belgeleriyle ulaşılmasına rağmen insanların daha önceki zamanlarda yaşadığı bilinmektedir. Buradan hareketle söze ve sese dayalı konuşma dilinin yazı dilinden önce bulunduğu düşünülmektedir. Tarih boyunca dünyanın yaratılışı ve doğa olaylarının nedenleri anlaşılmaya çalışılarak mitler, efsaneler, inançlar ile bu sorulara cevaplar aranmış ve insan soyu için ortak denilebilecek bir anlatım geleneği oluşmaya başlamıştır. Gelişen siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal değişimler sebebiyle bazı toplumların yazılı kültüre daha erken dönemlerde geçtiği, bazı toplumların ise sözlü kültür geleneğini günümüzde de sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte bütün kültürlerin temelini sözlü kültüre dayandığı ve insanlığın binlerce yıllık bilgi, birikim ve tecrübesinin bu gelenek aracılığıyla aktarıldığı söylenebilir. Sözlü kültür ürünleri, aynı zamanda insanlık tarihindeki ilk yazılı metinlere de kaynaklık eden ilk bilgilerdir. Ancak yakın tarihimiz olan 20. yüzyıla kadar ilgi daha çok yazılı metinlere gösterilmiştir ki, Finnegan bu durumu bir özeleştiri niteliğinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Çoğu araştırmacı, yazılı metinlerin kesin cazibesine kapılıp sözlü anlatımı ya yazılı metinlerin bir çeşidi saymış, ya da bilim dünyasının ciddiyetine layık görmemiştir. Bu duyarsızlığımızı ve dik kafalılığımızı ancak son yıllarda yenmeyi başardık” (Ong, 2003, s. 20-21).

Sözlü-yazılı biçimlerde düşünce ve ifadesinin nasıl geliştiğini anlamak üzerine yapılan ilk araştırmalarda, antik Yunan kültürü ürünlerinden ve batı edebiyatının ilk büyük eserlerinden sayılan, “İlyada” ve “Odyssea” epik destanlarının metin incelemeleri, temel alınır. Milman Parry ve Albert B. Lord’un başlattığı daha sonra, Eric A. Havelock ve diğer araştırmacıların tamamladığı *İlyada ve Odyssea* metin incelemeleri, sözlü düşünce biçimi üzerine önemli bilgiler sunarlar. Yapılan bu araştırmalarda, Homeros belleğinin nasıl çalıştığı incelenir ve belleğin taşıdığı öneme değinilir. Örneğin, Robert Wood, sözlü kültürlerde belleğin yazılı kültürdekinden farklı olduğunu ve bunun tüm halka ait bir yetenek olduğunu söyler (Ong, 2003, s. 32).

Ong (2003), 20. yüzyıl halk ozanlarıyla yapılan söyleşiler, kayıtlar ve gözlemlere dayanarak onların nasıl öğrendiklerini bildiğimizi söyler ve bu çalışmalarından yola çıkarak sözlü anlatım biçiminin bazı ortak özellikleri sergileme eğiliminde olduklarını belirtir. Bir düşünceyi koruyup anımsama sorununa geçerli çözüm, belleğe yardımcı olan, ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimleri kullanmaktır. Düşüncenin ritmik, dengeli tekrarı ya da

antitezleriyle, kelimelerdeki ünsüz ve ünlü seslerin uyumuyla, sıfatlar ve başka kalıpsal ifadelerle akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırladığı, kolay hatırlanacak şekilde biçimlendirilmiş atasözlerinden oluşması ve belli izleklere yerleştirilmesi gerekir (s. 49-50-77).

Bu düşünce biçiminin örneklerine halk ozanı, şairi “dengbêj”lerin anlattığı hikâyelerde de rastlanmaktadır. Örneğin; âşıklar ‘bin canla’ birbirlerine âşık olurlar, kızlar sadece güzel değil, ‘güzeller güzeli’, ‘kömür gözlü’, ‘ceylan gözlü’, ‘inci dişli’, ‘armut memeli’, ‘sürmeli gözlü’; atlar ‘rüzgâr kanatlı’; kahramanlar ‘çelik bilekli’, ‘badem bıyıklı’, ‘şahin gözlü’, ‘kaplan pençeli’dirler (Parıltı, 2006, s. 110).

Zamanla kendi disiplinlerarası alanını da oluşturmaya başlayan bellek çalışmalarında birey, içinde yaşadığı toplum bağlamında incelenerek, bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma süreçleri araştırılmış, toplumsal hafızanın bireysel hafızayı da kapsayacak şekilde işlevlendiği vurgulanmıştır.

Hafızanın Toplumsal Çerçevesi ve Kollektif Hafıza adlı çalışmaları ile bu alanda yeni bir dönemi başlatan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs, belleğin toplumsal yolla kurulduğunu söylemektedir. Halbwachs’a göre, “hafıza yeniden kurma işlemine dayanır, geçmiş, şimdi ve gelecek hafızada yeniden örgütlenir ve organize edilir” Sancar (2007, s.43). “Schuman ve Scott da belleği, bireysel bir mülkiyet olmakla birlikte geniş bir grup tarafından paylaşıldığı için toplumsal ya da kolektif bellek olarak nitelendirmeyi doğru bulmaktadır” (Schudson, 2009, s. 180).

Hafıza üzerine yapılan araştırmalara önemli katkılar sunan Jan Assmann ise toplumsal hafızayı, *İletişimsel Hafıza* ve *Kültürel Hafıza* olmak üzere iki kategoride ele alır. Assmann’ın kuşağa özgü hafıza olarak da tanımladığı iletişimsel hafıza; kişinin çağdaşlarıyla paylaştığı, yakın geçmişe ilişkin anıları kapsayan, tarihsel açıdan grupla bağlantılı olduğundan zamanla yok olan yani taşıyıcılarıyla sınırlı olan hafızadır. Gündelik olmayan olayların hatırlama organı kültürel hafızada ise biçimlendirilmiş olma ve törensellik özelliği önemlidir. Assmann’a göre, grubun katılımı kültürel hafızada daha belirgindir ve anlatıcının asıl işlevi, grubun hafızasını korumaktır (Sancar, 2007, s.44-45-46).

“Kültürel hafızanın, her zaman özel taşıyıcıları olmuştur. Bunlara şamanlar, rahipler, öğretmenler, yazarlar, filozoflar ve adları ne olursa olsun kendilerine bilgiyi taşıma yetkisi tanınmış olanların tümü dahildir. Bunlara, hafıza aktarıcıları ya da hafıza uzmanları denir” (Sancar, 2007, s.46).

2.1 Toplumsal Hafıza Aktarıcıları ve Dengbêjler

Kürt toplumunda hafıza aktarıcıları rolünü, dengbêjler, “çîrokbêj”ler (hikâye-öykü anlatıcısı) ve “stranbêj”ler (müzikal eser icracısı) üstlenmiştir. Onlar halkın arasında dolaşarak tarihe tanıklık eder, kendilerine has anlatım üslupları ve biçimleriyle yaşadıkları, gördükleri ve duyduklarını anlatırlar. Memê Alan, Siyabend û Xecê, Zembîlfiroş, Dimdim, Binevşa Narîn û Cembeliyê Hekkarî gibi birçok klasik halk destanı dengbêjlik geleneği ve dengbêjlerin güçlü hafızaları sayesinde korunmuş ve yazıya geçirilen ilk sözlü Kürt edebiyatı örnekleri olmuştur.

Sözlü geleneğe sahip bütün toplumlarda rastlanan, halk ozanı veya halk şairi olarak da tanımlanabilecek bu hafıza aktarıcıları, toplumsal işlevleri açısından benzerdirler. Antik Yunan kültüründe Homerideslerle birlikte ‘rhapsodoi’ler; Ortaçağ Avrupa’sında ‘minstrel’ler, İngiltere’de ‘bard’lar, Fransa’da ‘trubadur’lar, Almancanın etkin olduğu ülkelerde ‘bankelsanger’ (bank ezgicileri), Kızılderi toplumdaki ‘büyükanne’ ve ‘büyükbaba’lar; Hindistan’da ‘guru’lar; Japon kültüründe ‘heike ozanları’, Tibet’te ‘avcı’lar; Tunguzlarda ‘gıyak’lar; Kırgızlarda ‘Manasçı’lar; Türklerde İslam öncesi inançları ve Orta Asya’da yarı göçebe döneminde ‘ozan’lar, yerleşik yaşama geçince de müzisyen özelliği daha çok ön plana çıkan ‘âşık’lar; Arap kültürünün güçlü etkileşimiyle birlikte Osmanlı döneminde ‘meddah’lar; İslamiyet öncesi Arap kültüründe ‘hakavati’ler; İslamiyet’ten sonra Arap kültüründe ‘Kâss’ veya ‘Kâssâs’lar; İran’da ‘nakkal’lar, ‘kıssa-han’lar, ‘Şehname-han’lar (Parıltı, 2006, s.48-56) ve Ermenilerde “aşug”lar, bu geleneğin örneklerindendirler.

Güçlü hafızaları, söyleme ve doğaçlama yetenekleri ile ön planda olan dengbêjlere dair şöyle tanımlar yapılmaktadır:

Doğuştan istisnai bir hafıza bahşedilmiş olan *dengbêj*, çok güzel bir sese sahip olan, belki bir enstrüman ustası olan köylüdür. *Dengbêj* sadece başkalarının yerel yaratımlarını Kürt ülkesinin bir ucundan diğerine tanıtmakla (yaymakla) ve böylelikle Kürt ulusal kültürünün gelişiminde etkili bir özne olmakla kalmaz; aynı zamanda kendisi de bir yaratıcı, şair ve bestecidir (Nezan, 1996, s.13).

Anadilim Kürtçede *deng* sestir. *Bêj* ise sese biçim verendir, sesi söyleyendir. Sese ruh kazandıran, sesi canlı hale getirendir. Sesi meslek edinmiş usta, mekânı ses olmuş insandır. Dengbêj, sese nefes ve yaşam verendir. Dengbêj, sesi kelam, kelamı *kılam*, türkû haline getirendir. Dengbêj, söyleyendir, anlatandır. [...] İşte dengbêj bu; insana, insanlığa bir dil; kimlik, tarih, benlik bellek veren ses, nefes; insanı insanlığı, insani anlatıyı, çağlar boyu, zamanlar boyu, kesintisiz bir çağ haline getiren kaynak. Dengbêj kelam ustası, kılam ustası (Uzun, 2001, s.11-12).

“Dengbêj denen halk ozanı ya da türkücü, bir yandan manzum parçayı bir uzun hava, ya da arya biçiminde gür bir sesle okur, arada bir de şarkıyı keser, öyküyü anlatır... dengbêj genellikle türküyü makamıyla okuyan ve öyküyü bilip anlatan kişidir” (Pariltı, 2006, s. 64).

Repertuvarlarında bulunan çok sayıdaki “kilam”ı (destan, hikâye gibi her türlü müzikli sözlü anlatılar) kendi edebi dünyalarıyla yoğuran dengbêjler, geçmiş ile bugün arasında kültürel devamlılığı ve birikimi sağlamakla kalmaz, sosyal, politik, tarihi olaylara sözcülük etme, toplumu eğlendirme gibi görevleri de yerine getirirler. Hikâyelerin konularından, kullanılan söz kalıpları, deyimler ve imgelere kadar birçok öge ortak bir mirasın ürünü olsa da, kendi özgünlüğünü katmasıyla bu geleneksel malzemeyi çeşitleyerek yeni bir ürün oluşturan dengbêj, böylelikle hikâyesini farklı şekillerde anlatmaktadır. Dengbêjler, usta-çırak yöntemiyle eğittikleri öğrencileri ile geleneğin devamını sağlar ve onları kendilerinden sonra temsilci olarak bırakırlar. Bu genç kuşak dengbêjler, yanlarında yetiştikleri ustalarının üslup ve tarzını devam ettirirler. Bu anlamda dengbêjlik kültürü içinde bir okullaşma geleneğinin bulunduğu söylenebilir. Nikitin bu konuda şu bilgileri vermektedir:

Çoğunca mollalar tarafından yönetilen okulların (bunların sayısı da pek fazla değildir) yanında, Kürtlerde, epik halk şiirini besleyen bir ezgi okulu türünün bulunmuş olduğunu hala da bulunduğunu söylebiliriz. Türkücü olma yeteneği taşıyan delikanlılar, eğitim görmek için bir ustanın (Farsça *vasta-üstad*) yanına girmekte ve bu ustaların yalnızca sözel (oral) geleneği sürdüren repertuarını öğrenmektedirler; okuma yazma bilen ozanların sayısı çok azdır. Rahman da (O. Mann’a bu bilgileri sağlayan Kürt ozanı) öyle, okumuş yazmış biri değildi. Bu delikanlıların yetenekleri belli düzeyin üstündeyse, daha sonra ikinci, üçüncü bir hocanın yanına girmekte ve onların *şagird*’leri (öğrenci, çırak) olmaktadır. Elbet onlara bunun bedelini ödemek de söz konusudur: Şagirdler ya hocanın ev hizmetlerini görmekte, ya da minnetlerinin karşılığı ayni bir ödemedede bulunmaktadır. Böylece öğrenilmiş ezgili şiir okuma sanatının icra yeri de ileri gelenlerin evleridir; bunlar, akşamları ozan türküleri dinleyerek vakit geçirmekten hoşlanan *helat* (bu sözcüğün ilk anlamı “onur giysisi”dir, bugün her türlü armağanı da ifade ediyor) konusunda elleri hiç de sıkı olmayan kişilerdir. Zaten ozan köylerde verdiği temsilin karşılığı olarak bir tabak pirinçle yetinmektedir (Nikitin, 1994, s. 459-460).

“Dengbêjlerin tarihi, kaynak eksikliğinden dolayı Evdalê Zeynikê ile başlatılır, ancak bazı kaynaklarda, Evdalê Zeynikê’den önce yaşadığı varsayılan, 17. ya da 18 yüzyılda yazdığı Yusuf ile Züheyla adlı eseriyle bilinen, Mîr Şeref’in (Xizan Miri)

dengbêji ve şair Selim Silêman isimli kişiden de bahsedilir” (http://www.bgst.org/muzik/yazilar/kurtmuzigi_nevzat2.asp).

Dengbêjlerin piri olarak adı her zaman en önde anılan dengbêj Evdalê Zeynikê'dir. Dengbêj adaylarına geçmişi iyi bilmelerini, geçmişin sözünü alıp kendilerine göre yeniden söyleyerek geleceğe iletmelerini, bunu yapabilmek için de sanatsal olarak eksiksiz olmaları gerektiğini, halkı dinleyip değer vermelerini çünkü onların sözcüsü olduğunu öğütleyen Evdalê Zeynikê, öğrencilerine şöyle seslenmektedir:

Öğrenciler, iyi yürekli... siz halkın sesisiniz. Ruhunun gözcüsü, duygu ve düşüncelerinin elçisisiniz. Acele edin, hazırlanın, benim gibi, dünün ve önceki günün sözünü devralın, sözünüzü ona ekleyin, kendinize göre değiştirin ve geleceğe iletin. Kendiniz yaratın, insanların kaderini ve olayların durumunu söylenecek türkü ve ağıt haline getirin. Onlar, uyumlu ve sanatsal olarak eksiksiz olsun. Halkı dinleyin, ilgi gösterin, onları duyun, sözünü ve hareketinizle yumuşak olun, halkın sözüne değer verin, yanlış ve eksikliklerinizi itiraf edin, halkın sözünü kesmeyin, sabırlı ve geniş yürekli olun. Ülke, halk ve dilinizin çıkarı, selameti ve geleceğini herşeyin üstünde tutun... (Uzun, 2004, s.39).

Bu gelenek içinde yetişen dengbêjlerden bazılarının isimleri şöyledir: Ehmedê Fermanê Kîkî, Gulê, Evdalê Zeynikê, Gulîzer, Baqî Xido, Miradê Kine, Zahiro, Bekirê Îdirî, Kubara Xudo, M. Arif Cizrawî, Pero, Zulkufê Qado, Mistefayê Canbêzar, Emînê Hemdûnî, Birahîmê Newrozî, Salihî Qûbînî, Nazdar Ferhat, Esmer Ferhat, Mehmûd Qızıl, Şakiro, Şeroyê Biro, Cemila Cauş, Resoyê Gobala, Elmas Xanim, Efoyê Esed, Karapetê Xaço, Feyzoyê Riza, Mahmud Baran, Egidê Tecîr, Tahîr Tofîk, Neçoyê Cemal, Mecidê Silêman, Mistoyê Çitborî, Îsa Berwarî, Susika Simo, Zadina Şekir, Belga Qado, Hesên Zîrek, Abo, İran Xanim, Kawis Axa, Eyaz Zaxoyî, Salih Amedî, Meryem Xan, Ayşe Şan, Fatma Îsa, Xalê Birê, Keremê Kor, Elî İzzet Beg, Reso, Mihemed Arifê Cizrawî, Hesên Cizrawî, Ferzê, Cemîlê Horo, Fadilê Kufrawî, Gülbahara Koçanisî, Taybet, Mahmudê Xiyalê, Seyadê Şame, Nicma Dari, Evdî, Salihê Qubîdê Evdilayê Kazo, Keremo, Sidiko, Teshîn Teha, Sayder, Hemîde, Dewrêş Baba, Ekremo, Sidikê Qarlıova, Fadil, Elmas Mihemed, Mihemed Şexo, Aziz Sharok, Xana Zazê, Aslîka Qadir, Seid Usiv, Şêx Silê, Mihemedê Qerqaşî, Mihemedê Erzeromê, Nuroyê Metê, Zahiro, Tahsinê Pasûrî, Îsmâîlê Sêlimî, Raziye Kızıl, Teyiboyê Siertî.

2.1.1 Ses ve icra özellikleri

Dengbêjlerin ses özellikleri ve söyleme biçimleri bulundukları coğrafi bölgelere göre farklılıklar gösterir. Sıcak iklime sahip bölgelerde yaşayanların ‘dengê deştî/ovalı ses’ yani daha yumuşak bir sese, sert ve soğuk iklime sahip bölgelerde yaşayanların ise ‘dengê çiyayî/dağlı ses’ yani daha tiz ve gür bir sese sahip oldukları genel kabul gören bir değerlendirmedir.

Kevirbirî (2002), coğrafi yapının ses üzerindeki etkisinin bilimsel bir gerçeklik olarak kabul edildiğini ve coğrafya ile ses arasında bağlantı kurulabileceğini, ‘deştî/ovalı’ olanların seslerinin daha nazik ve yumuşak, ‘çiyayî-dağlı’ kişilerin seslerinin ise tiz ve gür olduğunu ve bu seslerin de “davudî” sesin önemli icracıları olduklarını söylemektedir (s.64).

Her bölgenin ayrı bir dengbêjlik üslubu ve bu üslubu temsil eden dengbêjleri bulunmaktadır. Bu bölgeler farklı kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanır ve kültürel özellikleri gözetildiğinde günümüz il sınırları ile örtüşmezler. Bu sebeple genel bir tanımlamayla; Serhat (Van Gölü’nün yukarısı; Kars, Erzurum, Ağrı, Van, Muş, Bitlis ve Bingöl yöreleri), Botan (Bitlis’in güneyi, Şırnak, Siirt ve Cizre yöreleri), Xerzan/Garzan (Batman), Behdinan (Irak’ın kuzey bölgesi) ve Colemêrg (Hakkari) bölgelerinden bahsedilebilir.

Xerzan dengbêjliğinin Serhat ile yakın karakterde olduğu söylenmektedir. Hakkari dengbêjleri, -aşiretler arasında farklılıklar olsa da- tiz olmayan sesleri, bol gırtlaklı ve sert söyleyişleriyle ayrışır ve bugün artık o yörede yaşamayan Keldanilerle söyleyişlerinin benzerlik gösterdiği düşünülmektedir. Botan dengbêjleri, ‘dengê deştî/ovalı ses’, yumuşak ses karakterinin tipik özelliklerini sergilerler. Hakkari yöresi dengbêjlerine, Mehmudê Xiyalê (Hesen Kirori), Ehmetê Dervêş Efendi, Abdulkadir Kızılkaya, Evdilayê Sivsi; Botan bölgesi dengbêjlerine, Elmas Mihemmed, Mirado, Dengbêj Fadıl; Xerzan/Garzan bölgesi dengbêjlerine, Salihê Qûbînî, Karapetê Xaç; Behdinan bölgesi dengbêjlerine, Meryem Xan, Îsa Berwarî, Kawîş Axa, M. Arîf Cizrawî örnek olarak gösterilebilir. Serhat bölgesi dengbêjleri ise halk arasında ayrı bir popülerliğe sahiptir. Ses üslupları açısından “sewta qulingî/turna sesli” olarak tanımlanan Serhat dengbêjliğini Evdalê Zeynikê, Şêx Silê, Ferzê, Reşo, Şakiro gibi dengbêjler temsil etmektedirler.

Dengbêjlerin ses tekniği anlamında kullandıkları iki önemli özellikten söz edilebilir. Bunlardan birisi ‘sewta serî/dengê mejî’-beyin sesidir ve bu ses kullanımı sayesinde gırtlığa yüklenmeden söyleyen dengbêj çok uzun saatler hatta günler boyu

performansına devam edebilmekte ve sesini koruyabilmektedir. Dengbêjlerin saatler boyu söylemeleri ayrıca “nefes çevirme” tekniği sayesinde, bir tasa su koyarak kamışla üfleme yoluyla bu egzersizi çalıştıklarını anlatmaktadırlar. Bir diğer ses kullanım tekniği ise gırtlığa dayalı söyleme biçimi olan ‘sewta qirikê’dir. Dengbêjler bu teknikte “xelxelaye/xulxulandin”/gırtlak titretmeyi bolca kullanarak seslerine vibrasyon katarlar, vibrasyon ayrıca dudak ve burun tınlaticılarının kullanımıyla da yapılmaktadır. Sadece ‘sewta qirikê’ tekniği ile söylemek sesi kısa sürede yoracağından uzun süre söylemeye müsait değildir, bu sebeple dengbêjler genellikle her iki tür söyleyişi de kullanmaktadırlar.

Ancak ‘sewta serî’ özelliğinde olan dengbêjler, aradan geçen uzun zamana rağmen güzel seslerini koruyabilmekte ve asla kılamları unutmamaktadırlar. Bu önemli özellik ile kılâm ve stran söyleyen Evdalê Zeynikê, Şêx Silê, Ferzê, Reso, Kawis Axa, Mihemed Arifê Cizrawî, Hesên Axayê Cizrawî, Şakiro, Salîhê Bênatî, Hiseynoyê Hingilosiyê Muşî, Zahiro, Karapetê Xaço ve Salîhê Qubînê hünêrlê ile birer usta olmuşlardır (Kevirbirî, 2002, s. 63).

Dengbêjler, genellikle kılamlarını söylemeye başlamadan önce “havînî” veya “tewandin” denilen nida ile hazırlık yaparlar ve ortamda bulunan diğer dengbêjlerde bu nidaya toplu olarak katılırlar. Kılamların geçiş bölümlerinde de kullanılan “havînî”, nefes almayı ve ton duygusunu oluşturmayı sağlamaktadır. Dengbêjlerin okuma üsluplarını oluşturan belki de en karakteristik kullanımlardan birinin, kendi içinde hızlanarak veya yavaşlayarak ritmik değişikliklerle ve ses oyunları ile sıkça kullanılan “resitatif”, yığmalı okuma-konuşma olduğu söylenebilir. Tüm bu ses kullanım özellikleriyle birlikte hikâyeler daha güçlü bir anlatımla dinleyenlere iletilebilmektedir. Hikâyede gelişen olayların aksiyonuna göre ritim, tartım ve makamsal olarak yapılan çeşitlemeler hem dengbêjin hem de dinleyicilerin hikâyesinin atmosferine daha yoğun duygularla katılmalarını sağlar.

Kişinin tepkisi yalnız kişisel ya da ‘özel’ değil, toplumun tepkisini, ‘ruhunu’ yansıtan kalıpların içindedir. [...] Mwindo destanında aktaran ve dinleyiciler destan kahramanı ile bir yerde o denli özdeşleşir ki, anlatıyı düzenleyen kurallar değişir; anlatıcı, üçüncü tekil şahıstan çıkıp birinci tekil şahısa, yani “ben”li anlatıma kayar (Ong, 2003, s.62-63).

Sözlü anlatımlarda müziğin ritmik yönlendirmesi ile yapılan el, kol hareketleri ve salınımlar, beden de öğrenmesiyle birlikte tekrarlanabilen hareketlere dönüşerek hatırlamayı kolaylaştırır. Nalçaoğlu, bu türden bir anımsamaya Kuran’ı ezberden okuyan hafızları örnek olarak göstermektedir:

Elbette ilk akla gelen imge, Kuran'ın başlıbaşına bir ritim gerektiren belli bir müziği olduğudur. İkinci olarak hafızların genellikle ritmik bir bedensel hareket eşliğinde işleri yaptıkları akla gelebilir. Hafızlar kimi zaman sözlerin anlamını bilmeseler bile çok uzun bir metin olan Kuran'ı hatasız baştan sona “anımsayacaklardır” ve bu anımsamada iki tip ritmin (müzik ve bedensel hareketler) bileşiminden oluşan eylemin payı büyüktür (Nalçaoğlu, 2004, s.150-151).

Müzik ile beden ritminin bir arada kullanılması hatırlamayı kolaylaştırmanın yanı sıra hikâyeyi ve anlatıcı karakterini zenginleştirmesi ve dinleyiciyle kurulan etkileşimi güçlendirmesi bakımından da önemlidir. Dengbêjler de hikâyelerini anlatırken jest, mimik ve beden hareketlerini kullanarak interaktif bir ortam kurarlar, dinleyenlerin kalabalık oluşu dengbêjleri motive eder ve daha coşkulu anlatmaya başlarlar.

El, kol ve baş hareketleri var olduğu doğrudan gözle görülebilen bir nesneye işaret yoluyla değişim olabilir; hareket, gözle görülebilen bir nesnenin biçimini çizebilir; uzamda bir ilişkiyi ya da bedensel bir eylemi canlandırabilir; ya da gene söz konusu hareket, resimli olan ya da olmayan yollarla temsil ettiği şeyle morfolojik bir ilişkisi bulunmayan bir görülen ya da düşünülen nesneyi temsil edebilir. Bunların tümü de tek bir türün, yani göndergesel jestin çeşitlemeleridir. Bunların karşısında, jestin anlamının bir notalama olduğu tür konabilir. Bu türe giren jest devinimleri, kendileriyle birlikte görülen bir sözlü anlatımın içeriğinin yapılandırılmasını ya da vurgulanmasını sağladığı ölçüde bir anlama sahiptir; duruşları, kesilmeleri, bedensel hareketle gösterir; kendine denk düşen konuşmanın akışında yoğunlaşmaları, tempodaki iniş çıkışları canlandırır; düşüncenin bir uçuşunda, aldığı yönleri havada çizer. Bu hareket türü, “düşünce” ya da sözü edilen”nesne”nin jestlerle resminin çizilmesidir (Connerton, 1999, s.127-128).

2.1.2 Anlatıların temaları

Dengbêjlerin, geleneksel olarak kışın köyün en büyük evinde, yazın ise yaylanın en büyük çadırında kurulan ve köydeki herkesin davet edildiği divanlarda, makamla anlattıkları epik hikâyeleri saatler boyu sürerdi.

Cemaat toplandığında tüm dengbêjlere söylenen ilk söz şu olmuştur: “De bêje...” (hadi söyle...). “Homeros da ‘İlyada’ya “söyle...” diye başlamıyor mu? Klasik Kürt dengbêjleri aynı zamanda destan anlatıcıları (söyleyicileri) değiller miydi? Kerr û Kulik, Sîyabendê Silfîvî, Cembelîyê Lawê Mîrê Hekarya ve Memê Alan destanlarını ve halk hikâyelerini günümüze ulaştıran dengbêjlerimiz değil midir? Dengbêjlik geleneğinin doğasında tevazu da olduğundan, “de bêje...” sözüne verdikleri ilk karşılık hep aynı olmuştur: “Deng tune” (ses yoktur). Öte yandan söylemesini isteyen kişi veya kişiler “tu bêje bêje, ê ku heye, ji me ra bes e” (haydi söyle söyle, olanı yeter bize) sözü üzerine söylemeye başlar dengbêj ağır ağır.

Söyledikçe coşar, coştukça söyler. Saatlerin nasıl geçtiğinin, tan yerinin ne zaman ağardığının farkına varmaz kimse.

(<http://ararat-welat.blogspot.com/2011/01/nedim-dit-dengbej-geleneginin-sonu-ya.html>)

Dengbêjlerin anlattıkları epik hikayeler genellikle destansı aşklar, savaş-kahramanlık öyküleri, ilahi aşk hikâyeleri, dini hikâyeler ve önemli tarihi olaylara dairdir. Bu anlatıların önemli bir kısmını kahramanlık destanları oluşturmaktadır. Sîyabend û Xecê, Dimdim Kalesi, Filîtê Quto, Emê Gozê, Bişarê Çeto, Koçero gibi kahramanlık hikâyeleri söylemek, aynı zamanda iyi bir dengbêj olmanın kanıtı olarak da görülür ve ayrı bir önem taşırdı. Salihê Kevirbirî'nin “Bir Çılgılığın Yüzyılı” kitabında anlattığı dengbêj Karapetê Xaço, bunu şöyle dile getirmektedir:

Kawîs Axa kahramanlık kıamları söylerdi. Benim nazarımda kim kahramanlık kıamları söylerse o iyi bir dengbêjdir. Kızlar üzerine söylenen kıamlar, kılamdan sayılmaz lo! Bu dağlarda iyi dengbêjler vardı, hepsini görmedim ben. Şunu söylemek istiyorum, kendimden büyük dengbêj tanımıyorum şu an. Bir iki güzel kılam ezberlemekle dengbêj olunmaz hevalo! Dengbêj odur ki 7 gece 7 gündüz kılam söylese hâlâ söyleyecek kılamı olandır. Ben bir ay boyunca kılam okusam, kıamlarımın sonu gelmeyecektir (Kevirbirî, 2002, s.45).

2.1.2.1 Kahramanlık hikâyeleri

Sözlü Kürt edebiyatı kahramanlık destanları açısından bir hayli zengindir. Hikâyelerdeki karakterler etkileyici özellikleri ve yaptıkları kahramanlıklardan dolayı kalıcı olabilmiş, anlatılan öyküler günümüze kadar ulaşmıştır.

Propp'a (1998) göre, epik şiirde sıradan insanlar kahramanlara -onlardan başkasının gösteremeyeceği büyük kahramanlıklar göstermiş olan büyük kahramanlara- dönüştürülürler. Dolayısıyla bu yiğitlikler, harfî harfine anlatılmaya gelmez, ancak onlar hakkında şarkılar, şiirler, destanlar yazılabilir (s. 92).

Hikâyeleriyle hafızalarda yer eden bu kahramanların ölümsüzlüğü Ong'a (2003) göre sözlü zihin süreçleriyle açıklanabilir. Herkesin tanıdığı, önemli ve “ağır” kişilikler ve etkileyici eylemleri, sanıldığı gibi romantizm etkisinden veya öğretici amaçlara hizmet etmek için değil, yaşanan olayların anısını koruyabilmek adına kolay kolay bellekten silinmezler, bu nedenle sözlü geleneğin kendine özgü zihin işleyişinden üstün boyutlu kişiler, kahramanlar doğar, soluk kişilikler sözlü zihnin belleğinde tutunamazlar (s. 88).

Çölemerikli (2006) Hakkari Beyliği'nin 33. Beyi, Nurullah Bey üzerine yakılmış bir ağıt olan ve bugün düğünlerde özellikle kadınlar tarafından seslendirilen “Bejna Nûrî Beg” in dizelerinde, Osmanlı yetkilileri bedbaht ve ‘gavur’ olarak nitelendirilirken, filinta yapılı

Nurullah Bey'in narin vücudu nergiz, reyhan ve kırmızı güle benzetilerek, ona karşı olan sevgi ve bağlılığın dile getirildiğini aktarır (s. 328).

Beyler kendilerinin ve aşiretlerinin tarihini kaydetmek adına iyi bir dengbêji himayeleri altına alır, seferleri üzerine beste yapmalarını ister, hatta yanlarında savaşa götürürler, karşılığında da dengbêjin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılarlardı. Dengbêjler zaten maddi anlamda bir gelirden ziyade gerek beylerin gerekse halkın yardımlarıyla hayatlarını sürdürürdü.

...Eskiden zaten ağa ve beyler vardı, dengbêjler de onlar için söylerdi. Onları methederlerdi. Eğer dengbêj ağasının istediği gibi kılamlarını sıralarsa, ağa da dengbêjin çoluk çocuğunu beslemek ile mükellefti. Beni duyuyor musun? Ağa ve bey nereye gitse dengbêjini de yanında götürürdü. Eğer diğer ağanın yanında da dengbêj varsa, iki dengbêj sabahlara kadar atışır, birbirlerini zorlama mücadelesine girerlerdi. Dengbêjler ağaları için keyif idiler. Bütün bunlar eskinin dengbêjliği idi. Bu toplantılara biz 'civatên cimaetî' deriz. Şimdi her şey hükümet, yani radyo olmuş (Kevirbirî, 2002, s. 39).

2.1.2.2 Aşk hikâyeleri

Derweşê Evdî, Siyabend û Xecê ve Memê Alan destanlarında olduğu gibi Kürt aşk hikâyelerinin genelinde, trajik sonla noktalanan imkânsız aşk teması işlenmektedir.

Birbirine kavuşan sevgililerin neredeyse olmadığı bu öykülerde; kötü kişilerin engellemeleriyle yıllarca birbirlerinin hasretiyle yanıp tutuşan sevgililere; sevdiğine kavuşamayan ve kollarında can veren 'hüsni ü cemali' ay gibi, ölüm şerbeti içmezse de genelde miskin, göbekli, çirkin ve babası/dedesı yaşındaki adamlara yar olmaya zorlanan kadınlara; kızını vermemek için sayısız şarta başvuran babaya; sevdiği kıza kavuşma uğruna yedi yıl, yedi yıl bittikten sonra bir 7 yıl daha ırgatlık, çobanlık, sığırtmaçlık yapan delikanlılara, "ciwanmert"lere rastlanır (Gündüz, 2009, s. 10).

Hikâyelerdeki aşk temalarına, sonraki bölümde daha detaylı yer verileceğinden, burada dengbêjlerin anlatılarının önemli bir teması olması itibari ile kısaca değinilmekte ve bu anlamda ilahi aşk öykülerinden bir örneğe de yer verilmektedir. İlahi aşk öykülerinde, Bediha ile Serhanîler Şeyhi'nin hikâyesinde olduğu gibi gerçek üstü olaylar anlatılmaktadır.

"Bediha Serhanîlerin Şeyhi'ne gittiğinde, şeyhin gönlüne verdiğiinde, Allah emretti, dedi ki; 'sen Bediha'yı isteyeceksin'. Bediha da Serhanîlerin Şeyhi'nin aşkından divane olmuş. Dediler, zavallı Bediha. Bediha'nın ne ağzında diş kalmış ne kendisi kalmış, yaşlanmış. Allah yardım etsin, ben beyime nasıl isteyeceğim Bediha'yı. Allah öyle emretti. Mikail Melek geldi. Bediha'yı kanatları ile sıktı. Bediha on dört

yaşına geri geldi. Serhanîlerin Şeyhi de ordan geçiyordu, Bediha'nın karşısına çıkıp dedi ki:

CD Track 1

Min dî Şêxê

Min dî dîlberek di xew da

Dêvlekî bedroş e

Te ez kirim dîwana sewda

Go mi şexsê te nihêrî

Tu pîr bûbû ya Bedîha

Türkçesi

Ben şeyhi gördüm,

Ben uykuda bir dilber gördüm,

Sen beni aşkından deli divane ettin.

Dedi ki, ben senin şahsına baktım,

Sen yaşlıydın ey Bediha...

Bediha'ya diyor ki; sana baktım, sen yaşlanmıştın, ağzında diş kalmamıştı. Şimdi de sana bakıyorum gençleşmişsin. Bediha da diyor ki; 'ben seni gördüm kendimden geçtim, senin aşkından yaşlandım'. Bunun üzerine, Serhanîlerin Şeyh'i de diyor ki; 'benim ruhum temizdir, ben seni görmüşüm, sen hüsn-ü cemal gibisin. Allah sana ne emretti?'. Bediha yanıtlıyor, diyor; 'sen beni öldürdün, senin nikâhın yoktu ama ben sana âşıktım, şimdi nikâhın var, seni isteyeceğim'. Vay beni Allah'ın garibesi diye Şeyh de alıyor sözü; 'sen beni yaktın kebab ettin, bana azap çektirdin'. Orada bir oluyorlar, demek kavuşuyorlar." (Derwêş, 21 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

3. KADIN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA SÖZLÜ GELENEKSEL AKTARIM

Birey olma ve sosyalleşme okul, çevre ve toplum aracılığıyla gelişmekte ancak ilk önce aile içinde başlamaktadır. Kadınlara ve erkeklere özgü duygu, hareket, düşünce, davranış biçimleri, onlardan beklenen tutumlar ve cinsiyete dair kadınlık-erkeklik, annelik-babalık gibi roller, onlara ait imge ve semboller çocuklukta öğrenilir ve yaşam boyunca deneyimlenen başka eğitim süreçleriyle de pekiştirilerek toplumsallaşırlar. Toplumda kadını özel alana hapseden ve denetleyen mekanizmaların başında hane içi cinsiyete dayalı işbölümü gelmektedir. Hane içinde annelik, ücretsiz aile işçiliği, ev kadınlığı, bakıcılık, çocuk yetiştirme gibi görevler, toplum düzenini yeniden üretmeyi sağlayan ve evrensel anlamda kadına biçilen sorumluluklardır. Cinsiyete dayalı işbölümünün örgütlendiği ve bireylerin hiyerarşik olarak konumlandığı aile kurumu, bu özellikleri ile patkiyarkal ilişkileri besleyen bir yapı özelliğindedir.

Kadın ve erkek cinsiyetinin biyolojik farklılıkları yani kadınların doğurganlık özellikleri temel alınarak oluşturulan ve “doğal” olarak nitelendirilen, aynı zamanda kadın kimliğinin varoluş değerleri olarak tanımlanan cinsel çekicilik, duygusallık, fesatlık, korunmaya muhtaçlık, fedakârlık, duyarlılık, itaatkârlık gibi özellikler, toplumda kadınların erkeklerle eşit hak ve güce sahip olmalarını sağlamaktan ziyade cinsiyetler arası hiyerarşik ilişkilerin oluşmasına hizmet etmektedir. Bu ilişki biçimlerinin hangi temeller üzerine kurulduğu, kadının toplumdaki ikincil konumunun nasıl tekil birey kadınlar tarafından içselleştirildiği, kadın ve erkeklerin algı ve varoluşlarının heteroseksüel ataerkil kültüre ait değer yargıları tarafından nasıl biçimlendirildiği konuları, toplumsal cinsiyet ilişkilerini anlayabilmek için yürütülen önemli tartışmalardır. Çünkü kadınlar ataerkil toplum yapısının bir özelliği olan cinsiyete dayalı ve geçmişten günümüze devam eden ayrımcılıklarla karşı karşıyadır ve bu durumu eğitim, iş yaşamı, sanat, siyasal ve kültürel alan gibi yaşamın farklı mecralarında gözlemlemek mümkündür. Kadınların bu alanlarda kendilerini gerçekleştirmeleri, özellikle de kadın bakış açısı ile var olabilmeleri hiç kolay olmamaktadır.

Bugün çekirdek aile olarak bildiğimiz aile biçiminin tarihi çok değil 150 yıl öncesine, sanayi devrimi ve modernleşme sürecine dayanmaktadır. Başka bir ifade ile kapitalizm ortaya çıkarken toplumsal olan her şeyde olduğu gibi, aile formunda da önemli değişimler yaratarak geniş aile yerine çekirdek aile yapısını yaygınlaştırdı. Ev ile işyeri olarak iki ayrı alanın net bir biçimde ayrışması toplumdaki kadın ve erkek cinsiyetleri arasındaki işbölümlerini de belirledi. Özel alan olan ev yani “içerisi” kadın, iş alanı yani “dışarı” erkek cinsiyetine ayrılarak işler buna göre paylaşıldı. Kadınlar ev içi sorumluluklarının yanısıra, erkeklere oranla düşük ücretli işçiler olarak da çalıştılar. Günümüzde ev ve kamusal alan ayrımının çok belirleyici olduğu belki söylenemez fakat hangi iş sahasında olurlarsa olsunlar, bugün için de ev ile ilgili sorumluluklar genel olarak kadınlara aittir ve herhangi bir maddi karşılığı bulunmamaktadır. Türkiye genelinde 2011 yılı verilerine göre kadın istihdam oranı % 25,6’dır. İstihdama katılan kadınların % 42,2’si tarım sektöründe, % 15,2’si sanayi sektöründe, % 42,6’sı ise hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Kente göre (% 24,8) kırsal alanda daha çok kadın işgücüne katılıyor (% 37,5) gibi görünse de, kırdaki 100 kadından 84’ü tarım kesiminde ve bunların % 80’i herhangi bir ücret almaksızın ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/2012/trde_kadinin_durumu_2012_nisan.pdf).

Yine aynı rapora göre tüm üst düzey yöneticiler arasında kadınların oranının %7.7 gibi çok düşük bir oranda olması kadınların üst pozisyonlara gelmesinin önünde ciddi engeller bulunduğunu göstermektedir. Bu verilerin dışında kalan ve enformel alan olarak nitelenen kayıtdışı sektörlerde de kadın emeği görülmektedir. Bebek bakıcılığı, gündelikçi ev çalışanları, ev eksenli dikiş-örgü işleri, giyim-tekstil-gıda üretimi, ambalajlama gibi çalışma alanlarında istatistiklere yansımaya da yine çok sayıda kadın çalışmaktadır. Düşük statülü ve gelirli bu işler ile sanayi dallarında aranan işgücü konumundaki kadınlar, sosyal güvenceleri olmaksızın istihdam bulabilmekte, erkekler ile eşit işlerde çalışsalar bile düşük ücretlendirilmektedirler.

Kadınların kamusal alana çıkamayışları onların görünmeyen ev içi emeklerinin hâlâ ağırlığını taşıdığını ortaya koymaktadır. Ev içi emek ve bakım yükümlülükleri kadınların eğitim, iş yaşamı, sanat gibi kamusal alanlara erişimlerinin ve oralarda var olmalarının önündeki en büyük engeldir (İlkaracan, 2010; 2012, s.21-58).

Başka bir deyişle, partiyarkal aile kadının emeğine hem el koymakta hem de bu emeklerini ve katkılarını görünmez kılmaktadır (Kandiyoti, 1988). Tüm

‘aşağıdakiler’in ortak paydası, her birinin kendini boyunduruk altına alan kişi veya kuruma karşı bir direnme stratejisi geliştirmesidir. Örneğin işyerinde işçiler işten kaçmanın çok çeşitli biçimlerini üretirler. Öğrenciler okullarda, askerler kışlalarda, kadınlar ise evlerinde benzerlerine yönelirler. Kandiyoti de, aile gibi otoriter bir yapı içinde kadının konumunu ve gücünü değerlendirirken çok önemli bir vurgu yapmakta ve kadınların patriyarkal ilişkiler ağı içinde sadece pasif ve boyun eğen kişilikler olmadığını; kadınların ‘patriyarkal pazarlık’ yapan bireyler olduğunu ve var olan toplumsal cinsiyet ideolojisi içinde belli anlamlarda güçlü olduklarını ve manevra alanları olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, eve gelen gelin erkek çocuk doğurmakla ev içinde hem statü kazanmakta hem de ekonomik olarak kendisini güvenceye almaktadır. Gençken yaşanan zorluklar zaman içinde kayınvalidelerin gelinleri üzerinde kurdukları otorite ve kontrol ile bir şekilde hafifletilmektedir. Kadınların yaşam döngüsü içinde zamanla değişen güçlerinin doğasının incelenmesi, bir kadının başka bir kadın üzerinde kurduğu egemenlik ilişkisini açığa çıkarmaktadır. Aile içinde kadının gücünün ve otoritesinin doğası ve onların ekonomik bağımlılıkları düşünüldüğünde, Kandiyoti klasik patriyarkal yapı içinde kadınların, güvenliklerini sağlamak için kocalarının ya da oğullarının sevgilerini manipüle ettiklerini öne sürmektedir. Bu durum kadınları tutucu bir eğilim içine sokmakta ve var olan eşitsizlik üzerine kurulu ilişkinin devamlılığına ve içselleştirilmesine yol açmaktadır.

Tarihte ve günümüzde farklı kuramlar çerçevesinde ve farklı pratik yöntemlerle hareket etse de kadın hareketi ve feminist düşünce, kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitsizliğe karşı durarak kadının özgürlüğü temasını ön plana çıkarmış, yaşamın gündelik pratiklerini ve bilimin tüm dallarını kadın bakış açısı ile yeniden düşünmeye zorlamıştır. Elde edilen bu kazanımlar ile, kadınların öznel deneyimlerinin ve bunların tarihsel toplumsal bağlamlarının açığa çıkarılmasının, geçmiş ve bugünün yeniden yorumlanmasıyla alternatif ilişki ve yaşam biçimlerinin oluşturulmasının yolları aranmıştır. Feminist tarihçilere göre de bu girişim yalnızca eleştiriye içeren yeni bir bakıştan oluşmamakta, aynı zamanda yeni bir tarih yazımı anlamına da gelmektedir. Ann’D. Gordon, Mari Jo Buhle ve Nancy Shrom Dye’in ifadeleriyle:

Bizler kadınların tarih yazımına dâhil edilmesinin kamusal ve siyasal etkinlikler kadar kişisel ve öznel deneyimlerin de kapsanabilmesi için tarihsel anlamın geleneksel kavramların yeniden tanımlanması ve genişletilmesini gerektirdiğini öğreniyoruz. Yapılan başlangıçlar ne

kadar tereddütlü olursa olsun, böylesi bir metodolojinin sadece kadınların yeni tarihini değil, yeni bir tarihi ima ettiğini iddia etmek abartılı olmayacaktır (Scott, 2007, s. 5).

Kadınlar, içinde yaşadığımız sınıfsal, kültürel, etnik, dinsel ve cinsiyet ayrımcılığının var olduğu mevcut toplumsal yapıda kendilerini ne kadar ortaya koyabiliyorlar? Her ne kadar heteroseksüel erkek egemen kültür ve toplum yapısının baskı ve engellemeleriyle yaşamak durumunda iseler de, kadınlar bu yapıda “mağdur” olmalarının yanısıra onun kurulması ve yaşamasına katkıda bulunan etkin öznelerdir. Bununla birlikte burada kadınların kendi mücadele ve özgürlük alanlarını yaratabilme koşulları bulunmaktadır. Sözlü kültür alanı da bu bağlamda, kadınların kendilerine özgü ifade biçimlerini oluşturarak, kendilerine özgü kültürlerini yaşatarak ve karşı duruşlarını ortaya koyarak böylesi bir pratiği hayata geçirdikleri bir alan olarak değerlendirilebilir. Bir toplumun tarihsel ve kültürel değerlerinin yaşatılmasında kadınların rolü özeldir, çünkü çocuğa anadilini, gelenek, görenek ve kültürünü öğretmekle yükümlü olan kadınlar bu değerler ile yeni nesilleri yetiştirirler ve kültürel aktarımı gerçekleştirirler. Sözlü gelenek içerisinde kadınlar, özellikle kendi bireysel hikâyeleri ve duygu dünyalarından beslenerek ürettikleri ninniler, ağıtlar, kına-düğün şarkıları, iş şarkıları gibi özel müzikal formlar ile sanatsal yaratıcılıklarını ortaya koymakta ve bunları paylaşmaktadırlar. Böylelikle geleneğin bireysel ve toplumsal boyutları ile varoluşunu biçimlendirerek kültürel birikim ve devamlılığın oluşmasına da katkı sağlamaktadırlar.

Sözlü geleneksel aktarım ürünlerinde sunulan kadın kimliklerinin, toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında hangi imge ve algılardan hareket edilerek oluşturulduğu, hem kadının hem de toplumun kadını nasıl gördüğü ve kurguladığının göstergesi olarak şarkı sözlerinde yer almaktadır. Egemen söylemin yeniden üretilmesi ve bu söyleme karşı dirençleri ve aykırı duruşları ile birlikte kadınlar, sözlü kültürel geleneğin aktif birer unsurudurlar.

Allison (2005), “Kürt Sözlü Geleneğinde Kadınların Sunumu” isimli makalesinde Kürt folklorundaki kadın imgeleri üzerine analizler yaparken, folklor ve toplum arasındaki ilişkinin çok karmaşık olduğunu, folklorun gerçek bir toplumu veya ideal olanı tarif ediyor olabileceğini, folklor ve fanteziye göre kadınların sunulduğu dikkate alındığında, “kimin fantezisi” sorusunun haklı bir soru olacağını söylemektedir (Mojab, 2005, s. 246-247).

Tezin bundan sonraki bölümlerinde kadın dengbêjlerin hikâyeleri ve ürünleri üzerinden, Kürt kadın kimliğinin ataerkil toplumsal ilişkiler sistemi içinde kendini nasıl ifade ettiği, ne derecede ve hangi kısıtlar altında bu ataerkil kültüre karşı

durduğu, ne derecede ataerkil geleneksel ön kabullerin bir taşıyıcısı haline geldiği sorgulanacaktır.

3.1 Kürtlerin Sözlü Geleneğinde Kadın

Varlığına dair bazı tartışmalar olmakla birlikte kadınların toplum yönetimine erkeklerle eşit derecede katıldığı bir düzen olarak anaerkil toplum düzeni “ana soylu”dur. Kürtlerin geleneğinde de, kadının bir özne olarak toplum tarafından kabul edildiğinin göstergesi ve anaerkil kalıntıların izleri olarak bazı uygulamalardan bahsedilmektedir.

Olağanüstü yetenekleri, güzelliği ya da zekâsı gibi bir özelliği ile toplumda öne çıkan kadınların çocukları, babalarının değil de annelerinin ismiyle anılırlar. Bu durumun en ünlü örneği, Kürt destanı *Evdalê Zeynikê* olsa gerektir. Zeynikê, Zeynikê’nin oğlu Evdal anlamına gelmektedir. Bu tür örneklerle bugün de rastlanmaktadır. Silik bir baba ile birlikte, yetenekli, girişken bir anne sahibi olan çocuklar babalarının değil annelerinin ismiyle tanınırlar (Çağlayan, 2009, s. 72).

Bruinessen’e (2005) göre, “Raman aşiretine bir dönem liderlik yapan Perihan Hatun’un oğlu Emin’in Eminê Perixanê olarak anılması, Perihan Hatun’un yalnızca merhum eşinin yerini almış bir kadından öte, toplumda öne çıkan bir kadın olarak da kabul gördüğünü gösterir” (Mojab, 2005, s.139-140).

“*Bapiri Şaşan*, yani ‘Şaşan oğlu Bapir’ adı da annesinin ününü bildirir. Aşiretlerin başına geçip onlara tamamiyle baş eğdiren birçok kadın gösterilebilir” (Nikitin, 1994, s.180).

Galletti (2005), anaerkil yaşamın devamının bir işareti niteliğinde canlı tutulan bir başka örneğin, bu yüzyılın ilk yarısına kadar özel bir görenekte yaşatıldığını belirtir. Bir kadının halı ve nakış işinden kazandığı paranın bir kısmı ailenin genel bütçesine ilave edilmez, daha ziyade, para bağış veya düğün hediyesi olarak kabul edilen hediyelerle beraber onun özel mal varlığı sayılırdı (Mojab, 2005, s.289).

Kürtlerde, güçlü kişilikleri öne çıkan bir kişinin övülmesi başarılı olan erkek çocuklarının adıyla, eğer erkek çocuklar arasında bu nitelikte olan yoksa da kız çocuğun adıyla yapılır. Bu geleneğin örneklerine sözlü kültür ürünlerinde rastlanmaktadır.

Muş-Varto yöresine ait ünlü dengbêj Reşo’nun söylediği bu kılamda, yiğitlikleri anlatılan Seîdê Nado’dan bahsedilirken “Kes tune xeberê bide Seîdê Nado bavê Dilşayê?/ Ancax, zilma Hesenan, ew ji ser me rake” (Dilşa’nın babası Seîdê Nado’ya haber salacak kimse yok

mu? Bizi, Hesenanlar'ın zulmünden ancak o kurtarır) sözleriyle kızı Dilşa övülür. Seîdê Nado'nun erkek çocukları olmasına rağmen Dilşa'nın öne çıkarılması, onun halk arasında kabul gören ve mitleştirilen kahramanlıklarının görmezden gelinmediğinin de göstergesi olarak yorumlanmaktadır (<http://ararat-welat.blogspot.com/2011/01/nedim-dit-dengbej-geleneginin-sonu-ya.html>).

Kürtlerin sözlü geleneğinde kadının aktif rolü olduğu ve bu varoluşunda Kürt kültürü ve müziğinin bir özelliği olduğu, birçok araştırmacı tarafından kabul edilmekte ve sıkça dile getirilmektedir.

Örneğin; Nikitin (1994), lirik Kürt şiirinin çoğunlukla kadın duygularından esinlendiğini, esasen şarkıların, ninnilerin, ağıtların büyük bir kısmının kadınlar tarafından yazıldığını (s.184), Nezan (1996), köken itibarıyla sadece vokal olarak icra edilen Kürt şarkısının bestecisinin çoğu zaman, -nadiren sevinç ve genellikle üzüntü duygularını ifade etmek isteyen- bir kadın olduğunu (s. 13) söyler. Alakom (2005), kadınların birçok şarkı ve hikâyenin başrolünü oynayan kişi diğer birçoğunun anlatıcıları olduğundan ve bu başrolün geçmişte kadınların folklordaki egemenliğinin işareti olduğundan bahseder (Mojab, 2005, s.246).

Modern Kürt Edebiyatı yazarlarından Uzun (2004), sözlü edebiyatın toplumun ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmasını kadınların aktif olarak söylemeleri ve yaratmalarına bağlayarak, ünlü kadın ozanların sayısının az olmadığını, destan ve türkülerdeki kahramanların büyük bir bölümünün erkekler kadar etkin kadınlar olduğunu, destanların kadınların katılımı olmadan destan olmayacağını ve bu toplumsal katılımcılığın da Kürt toplumunun özgün yapısını gösterdiğini söylemektedir (s.42-43).

“Kadın hep söylemiştir ki bana göre Kürtçe sözlü edebiyatın bütün ağırlığı kadınların üzerindedir. Klasik Kürt edebiyatının bütün ürünleri kadınların ağzından söylenegelmiştir. Bunun yanında diloklar, loriler, berite ve ninniler kadınların sözlü edebiyata yaptığı en büyük katkılardır” (Yücel, 2006, s.17).

Kürt folkloristlerin, sıkça kadın ve folklor arasında özel bir bağı kabul ettiğini belirten ve kadınların buradaki bulunuşuna sorgulayıcı bir yaklaşım geliştiren Allison'ın ise konuyla ilgili değerlendirmeleri şöyledir:

Kadınlar *Mem û Zîn* ve *Zembîlfroş* gibi büyük masalların, *Dimdim* gibi destanların, sayısız halk hikâyeleri ve lirik aşk şiirlerinin bestekârları, yorumcuları ve izleyicileri arasındadır. Belli türler özel olarak kadınlara ait olsa da, genel olarak dinledikleri ve icra ettikleri materyalde cinsler arasında büyük fark yoktur. Bazı toplumların folkloru kadın ve erkek için tamamıyla aynı söylemlere sahiptir ama bu Kürt folklorunda görülen bir şey değildir. Ne Kürt kadınlarının genel olarak folklor tasvirlerinin ezici olduğunu ve yalnız erkekler tarafından yaratıldığını düşündükleri üzerine bir kanıt, ne de her iki cinsiyetin paylaştığı

türlerde, kadın bestekârların şarkılarına erkeklerden farklı şekil verdiği üzerine bir tek kanıt rastlamadım. Büyük oranda kadınların folklorda resmedildikleri biçime göz yumduğunu ve birçok durumda bu resme katkıda bulunduğunu varsaymalıyız (Mojab, 2005, s.250).

Öte yandan Çağlayan (2009), Kürtçe sözlü edebiyatta toplumun katı ataerkil yapısına karşı aykırı bir damar olduğunun vurgulanması gerektiğini belirtmekte, buna örnek olarak *Zembîlfiroş* (sepet satıcısı) destanını ve kadınların aşklarını, arzularını dile getirdikleri kırsal şarkıları (*lawikler* ve *heyranlar*) göstermektedir (s. 41). Çağlayan'ın bahsettiği kadınların aykırı duruşlarını gösterdikleri ürünleri müzikal temalar bölümünde detaylı işleneceğinden burada sadece *Zembîlfiroş* örneğine yer vermek yeterli olacaktır.

“Zembîlfiroş (zembil satıcısı) isimli manzum öykü, 1417-1491 tarihleri arasında yaşadığı belirtilen Hakkari'nin Batê köyünden, Kürtçe *Mewlûd*'ün de yazarı Mele Ehmedê Batê tarafından yazılmıştır” (Pariltı, 2006, s.117).

Sana Zembîlfiroş kasidesini söyleyeceğim: Zembîlfiroş Mîr'in oğlu imiş. Zembîlfiroş hiç gün yüzü görmemiş. Sürekli hocası eve gelir ona ders verirmiş. Hiç dışarı çıkmamış. Babası ölünce Zembîlfiroş hizmetçilerine diyor ki, hadi biraz dışarı çıkalım, ben dünyayı görmemişim, hele bakalım dünya nasıldır. Zembîlfiroş gezmemiş, havanın güneşin yüzünü görmemiş. Gidiyorlar bakıyorlar ki bir grup insan toplanmış. Diyorlar hele oranın üzerine çıkıp bakalım ne var. Gidip bakıyorlar ki biri Hakk'ın rahmetine kavuşmuş, onu gömüyorlar. Zembîlfiroş diyor ki bu nedir? Anlatıyorlar diyorlar böyle böyle. E hocası da ona ölümü anlatmamış. Dememiş ölüm diye bir şey var. Sormuş, peki bu adam ölünce bunun çoluk çocuğu kimin eline bakıyor? Diyorlar Allah'ın eline bakıyorlar, bu dünyada ölüm var, ölünce de ahire gidiyorlar. Zembîlfiroş da varını yoğunu babasından ne mal kalmışsa fakir fukaraya dağıtıyor. Zembîl yapmaya başlıyor. Zembîl sepetin Arapçasıdır. Sepetleri götürüp kendine satıyor. Bu sırada bir kadına rastlıyor. O da Mîr'in karısıdır. Zembîlfiroş'a âşık oluyor. Zembîlfiroş da çok yakışıklı imiş. (Derwêş, 21 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

Günümüzde de halk arasında bilinen ve popüler hikâyelerden birisi olan *Zembîlfiroş*'ta, Hatun karakteri zengin Mîr ile evli olduğu halde cinsel arzusunu açıkça şu sözlerle dile getirmektedir:

Gözlerim ayna gibidir,
Kırpiklerim kaytan gibidir,
Dışlerim mercan gibidir...
Memelerim yayla gibidir,
Yedi aşiretin yaylası gibi,

Zembîlfiroş Dervîş'in oğlu,
Onlar senindir...

Aynı zamanda ilahi bir aşk hikâyesi olarak da bilinen Zembîlfiroş'ta yaşananlar, toplumsal normların dışında bir örnek olarak olağan karşılanır ve kadın karakterlere ahlaki bir ön yargıyla bakılmaz. “Zembîlfiroş için yanıp tutuşması Sufî tadıyla anlatılan kadının ve ruhani yakarışıyla Zembîlfiroş'un kavuşmaları, kadının kendini tutkuya teslim etmesiyle halk geleneği tarafından haklı görülür” (Mojab, 2005, s.144). Toplum kuralları dışında davranan böyle kadın karakterlerinin varlığı toplum gerçeklikleri ile örtüşmeyeceğinden, birçok hikâyede olduğu gibi fantazi ve kurgular dünyasının özgür düşünme ve güçlü sanatsal ifade biçimlerinin etkileyciliği sayesinde yaşamaya devam etmektedir.

3.1.1 Zorla evlendirme

Toplumda kadını özel alana hapseden ve denetleyen mekanizmaların başında gelen aile kurumunun patriyarkal ilişkileri besleyen bir yapı olduğundan bahsedilmişti. Bu sosyal yapı içinde kadın ve erkeğin evlilik yolu ile toplumun bir üyesi olarak kimlik kazanacağı ve sosyalleşeceği düşünülmektedir. Evli olan kadın toplumda sosyal bir statü kazanmakta ve saygı görmektedir. Bununla birlikte karmaşık sömürü ilişkilerinin olduğu bu patriyarkal yapıda her türlü şiddet, kadın cinayetleri ve “çocuk gelin” uygulamaları ile kadın bedeni ve cinselliği denetim altında tutulmaya çalışılmaktadır. Kadına yönelik egemenlik ve kontrol biçimleri, bütün aile bireyleri üzerinde evin yaşlı erkeğinin otoritesi hâkim olsa da, akrabalık ilişkileri etrafında karşılıklı güven ve dayanışma çerçevesinde gelişmektedir.

...Ahlaklı ve namuslu olmayan bir kadın hem kendi değerini hem de klanın erkek üyelerinin değerini düşürmektedir. Eğer erkekler bu görevlerini gerektiği gibi yerine getiremezlerse şerefleri iki paralık olur ve erkeklikleri zedelenir. Bu baskının temelinde yatan unsur ise kadın cinselliğinden duyulan korkudur. Kızların erkek akrabaları tarafından kontrol edilmedikleri zaman topluluk sözleşmenin dışına çıkıp, yanlış yollara sapmaları ihtimali çok mümkün görünmektedir. Kadınların kendi başlarına doğru seçimler yapamayacaklarına veya kendi iffetlerini koruyamayacaklarına inanılır (Mojab-Abdo, 2006, s.109).

Mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumlaştı, yasalara geçirildi ve devlet güvencesine kavuşturuldu. Bu çerçeve içinde, kadınların cinselliği erkeklerin; öncelikle babanın, sonra da kocanın malı olarak belirlendi ve kadının cinsel “saflığı”

(özellikle bekâreti), üzerinde pazarlık yapılan bir ekonomik değere dönüştü (Berktaş, 1996, s. 81).

Kadınların evlendirilmelerinde hane içinde kadın işgücüne duyulan ihtiyaç belirleyicidir. Haneye gelen genç gelin, kocasının yakın kadın ve erkek akrabalarının hâkimiyetindedir ve tüm ev içi işlerden sorumlu tutulmaktadır. Aileler arası bu ekonomik işbirliği çerçevesinde yapılan anlaşmada kadının cinselliğinin bedeli olarak başlık parası ödenir ve ödenenlerin geri dönüşü mümkün değildir.

Bütün Ortadoğu halklarında başlık vardır. Kürtlerde *Mahr*, daha çok *Mehr* olarak ifade edilmektedir. *Mehr*, ‘kendine al’ demektir: *Li xa mehr ke...* Kızın ailesine verilen başlığaysa *qelin* denmektedir. Bunun yanında kızın amcasına, dayısına, kardeşine de bir miktar para ya da mal verilmektedir, bu *xelat*’tır (Yücel, 2008, s.12). *Mahr*, Süryaniler ve İbraniler tarafından Arap-İslam toplumuna hediye edilmiştir. Süryanice *Mahr*, *Mohra*’dır: Nikah sırasında erkek tarafından kadına verilen ağırlık anlamına gelmektedir. Ağırlıktan kasıt, bedeldir (Yücel, 2008, s.11).

İç evlilik, kan davası, kız kaçırma gibi yollarla uygulanan berdel evlilikleri, kuma evliliği, yaşlı bir adamla evlendirme, çocuk yaşta evlendirmelerin tümünde kadın, bedeli ne olursa olsun ödemek zorunda bırakılır ve bu evliliklerde kadın evlendirilmez “kurban” edilir.

Hakkârî’de berdel’e *kepir* ya da *pê guhurk*, Denizli, Aydın ve Antep’te ‘değişik yapma’; Şırnak ve Cizre’de *pê guhurk*; Güney Kürdistan’da *Jin be Jin*; Yezidilerdeyse *keç be keç* denmektedir. *Kepir* saçı dağınık, yontulu saç ve kurak arazi gibi anlamlara gelir; *pê guhurk*’ın canlı bir anlamı yoktur, eylemi ifade eder; *Jin be Jin* salt kız kardeşleri değiştirme amaçlı kullanılır (Yücel, 2008, s.2).

Berdel bir emirdir ve emir tek cümleden oluşur: Unutma! Kurban edilen ya da cezalandırılan kişi bu unutma sözünün altında kalır. Cevap veremez ve ‘unutma’ emrini kendince tanımlar, kan der, erkek; buna bağlı olarak kız, ‘ben kardeşimin gölgesiyim’ der ve iki kişiye bağlanan, aslında dört kişinin hayatını içeren bu söz, kültürel bir emir olarak insan hayatına uzanan gizli bir el anlamına gelir (Yücel, 2008, s.3).

Hane ve akraba üyesi diğer kadın ve erkeklerin işbirliğiyle, kadının söz hakkı olmadan onun adına karar alınarak yapılan bu uygulamalarda, kadın önüne konan bu istemediği hayatı yaşamak zorunda bırakılmaktadır. Dengbêj Mukaddes bunu yaşayan kadınlardan birisi olarak, ‘erkek adam sözünde durur, yoksa erkekliği sorgulanır’ fikri ile babasının verdiği “bir söz uğruna” kendisini nasıl “kurban” ettiğini anlatmaktadır:

“Demişim bana dengbêj değil ‘dertbêj’ deyin, derdi olan derdini söyleyen kadın” diyen Mukaddes, 12 yaşında iken kendisinden 42 yaş büyük olan ve 7 çocuğu bulunan bir adamla evlendirilmiştir.

İki tarzda söylenirler. “Dertbêj” ile “Dilbêj” olarak konularına göre ikiye ayrılırlar. Örnek verecek olursak, ailesinin başına bir felaket gelen Kürt kadını, bir yandan oturur çocuğunu emzirirken, bir yandan gözyaşı döker, öbür yandan da duygularını söylediği kamlar dile getirir. Bu acıyı anlatan klam “dertbêj” örneğidir. “Dilbêj”nin ise konusu aşktır. Kişinin ilgi duyduğu konu veya kişi üzerinde söylediği klam çeşididir. (<http://www.firatnews.org/index.php?rupel=nuce&nuceID=16701>)

Dengbêj Mukaddes’in, “Böyle yaşamak her gün ölümdür, istemediğin bir yerde istemediğin bir insanla yaşamak. Yaşadığın için her gün ölüyorsun. Ölüm bir defadır. Bu hayat benimdi. Yandım ben öldüm. Hâlâ da çekiyorum çünkü benim gençliğim bitti, çürüdü” diyerek anlattığı hikâyesi -“serhatî / yaşanmış, başa gelmiş olay”- ve bunun üzerine yaptığı ilk bestesi şöyledir:

On iki yaşında babam beni kendi sözüne kurban etti. Ya sen kızının hayatını gözünü kırpmadan ateşe atıyorsun, kızının hayatının üstüne ne söz veriyorsun ona. Söz veriyor. Ben 12 yaşında gittim, yengem 12 de değil, 7 yaşında gelmiş. Ne olduğunu ben bilmiyordum. Yengedir nedir... Köyde bir tane kız bana söyledi, senin abine bir kadın getirmişler. Kürtçe “jinek anîbû” derler. *Ez nizanîm çi tîşte* yani bilmiyorum ne olduğunu. Dedim nedir ki, hani bana da verin, sanki bir meyvadır, bir şekerdir, bir şeydir diye. Ben bunu anlatıyorum ki giden gitmiş ama geri kalan insanlar belki bir gün dinlerse de ders olsun, yapmasın bunu. Bu hata değil katilliktir. Ben bunu hata kabul etmiyorum, sen katlediyorsun orda. Babam o adamlar orada tanışmış, gittiler geldiler arkadaş olmuşlar. Gel git zaman bu adamın ikinci karısı hastadır. Babam da köye gitmiş allahısma marladık demeye, sonra da hacca gidecek. Babamın arkadaşları babam oraya gidince demişler ki, üçümüzün kızı yok, senin kızın var. Eğer bunun eşi ölse sen kızını bu adama vereceksin. Babamda demiş ki tabi ki ama neden ölsün ki, kadını diri diri gömüyorsunuz. Onlar da ölmezse öldürmüyoruz, ölürse sen vereceksin Mukaddes’i bu adama demiş. Babam da, bir tane değil on tane kız kurban ederim arkadaşına demiş, yani söz gelişi. Sen gelmişsin, şimdi sana desem “seni çok sevdim on tane şeyi kurban ederim” Bıçak getirip kesemem ki? Yani bu ha kesmek ha öldürmektir. Onlara söz verdikten sonra babam hacca gidiyor. Babam hacdan gelmeden adamın eşi vefat ediyor. Demişler bize bir söz vermiş biz gideceğiz, Mukaddes’i getireceğiz. Adama da demişler, senin eşin ölmeden biz sana kız bulmuşuz, sen hiç merak etme. O da sormuş kimdir kız? Demişler filankesin kızı. Demiş filankesin kızı değil çocuğu vardır. Ben getirip de ne yapayım çocuğu, zaten 7 tane çocuğum var. Bir tane de çocuk getirip ne yapacağım? Demişler yo yo sen bakma öyle uzun boyludur, çok da akıllı bir çocuktur, 3-4 sene kalsa öyle bir kadın olacak, parmakla gösterecekler. Bunlar geldiler babamgile. Haberimiz de bir şeyden yoktur, aralarında konuşmuşlar. Konuyu açtılar, böyle böyle bir durum var diye. Babam dedi

bu çocuktur, ekmek elinde sabahtandır oynuyor dışarıda. Gerçekten onlar geldiği zaman ben dışarıda oynuyordum. Onlar gelip beni götürecekler, ben hâlâ daha dışarıda oynuyordum çocuklarla. Oynadığım çocuk benden de büyük. Bir ömürdür, 2 lira bıraktılar, o para da her neyse hatırlamıyorum. Köy halkı, insanlar herkes kınadı babamı. Babamdan 4-5 yaş büyüktü. Büyük de olmasın küçük olsun, ben 12 yaşımıydım. Zorla alıp götürdüler kış ortası. O zaman ben ve evin büyük gelini gittik ahıra. Camları her şeyi kapattık. O zaman ceryan filan yoktu, çıra vardı. Oturduk biraz hareketli ritimli parçalar okuduk, kaydettik. Kasetin öbür tarafına da ben yaptığım besteyi, ilk defa orda söyledim. Benim yaşı küçük, adamın yaşı büyük, niye kendinden büyük adama vermişsin beni diye babamla konuşmuşum, 12 yaşında söylemişim babama. O günden sonra da devam ettim, sevdim müziği. Tüm ümidimi verdim müziğe. (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

CD Track 2

Eman eman mi go

Wez keçikek bi mal xirabê

Dil şikestî yim, lo bê dilşikestiyo ax

Wele mi go bîst û şeşan, lo wez dixwestim

Lo wez dixwestiyam ax

Xwedê ji bavê mi ra qe bîr neke

Qe ez nedama xortekî çardeh salî

Ez dame kalekî hevalê xwe,

Bîst û çar seaten

Ez digîrim, lo diwestim

Ax la diwestim wax.

Eman eman mi go

Ez biçûk bûm malxirab

Nezan im lo, em nezayîno ax

Ê de merş mazotê

Hezar pûl û pere anî nîşanyo ax

Ax la min jî danî

Lo min jî daniyo,

Li ber darê mêrê kal da

Ax la bi jin anî

Ax la bi jin anî

Wele mi go

Derê mala bavê, ax lo min hewiyê

Lo min hewiyê,
Wey xwedê, mi çi kirîbû
Te qedera mi reş kiriye.

Eman eman mi go
Ne sobe ya,
Ax lo sibê sar tê
Lo sibê sar tê yo,
Ê de mi go
Çawa xewa qîzika can bi can
Paxla ax la mêrê kal tê yo
Ax la mêrê kal tê yo ax.

Eman eman mi go ne bihare,
Min tu ji halê xwe nezanî
Lo xwe nezanî ax
Ê de mast û mazot nebixêr,
Du hezar panot pere anî nîşaniyo
Ax lo min jî danî
Lo min jî daniyo,
Li ber darê mêre kal da
Ax la bi jin anî
Ax la bi jin aniyo ax.

Wele mi go bihar e,
Tu ji halê ax la xwe nezan î
Lo xwe nezaniyo ax
Ê ne minê xîma birca belek
Ax eman taze danî
Lo taze daniyo,
Kuro kalê Misîta
Xortînya xwe berdabû,
Çima te cahiltiya mi
Bi reşî ax lo ser xwe danî
Ax la ser xwe daniyo axey.

Wele mi go rojika gundê me derketî
Ax eman roje rone
Lê ne şewq û şemalê
Dayê, çav û birûyê belek
Bejna bilind î
Gelî heval û hogira
Limehiya li mi nekin
Ax mirazê ne ji dil.

Türkçesi

Aman aman, dedim ki
Ben evi harap bir kızcağızım,
Gönlü kırılmış, gönlüm kırılmış.
Dedim ki, yirmi altılık lar beni istiyordu,
Allah babamı affetmesin.
Beni on dört yaşındaki bir gence vermedi,
Kendi yaşındaki bir dedeye verdi.
Yirmi dört saat
Ağlıyorum,
Ah (ağlamaktan) yoruluyorum.

Aman aman, dedim ki
Ben küçüktüm, evim harap
Bilmiyordum, bilmezdim
Kilim, mazot,
Binlerce pul para getirdi nişan için.
Ah beni de verdiler,
Verdiler beni
Yaşlı kocanın sopası altına,
Hem de zaten karısı var,
Zaten karısı var.
Valla dedim ki
Baba evinin kapısına hasretim,
Vay bana, kuma oldum ben

Allahım ben ne yaptım sana ki
Benim kaderimi kararttın.

Aman aman, dedim,
Soba değil ki...
Sabah soğuk gelir,
Sabah soğuk.
Gencecik kızın nasıl uykusu gelir,
Yaşlı kocanın koynunda,
Yaşlı kocanın koynunda...

Aman aman, dedim,
Bahar değil ki...
Sen kendinin farkında değilsin.
Bu yoğurda, mazota lanet olsun.
İki bin banknot para getirdi nişan için,
Ah beni de verdiler,
Verdiler beni,
Yaşlı kocanın kapısına.
Hem de zaten karısı var,
Karısı var.

Dedim ki bahardır,
Sen de halini bilmiyorsun,
Vay kendini görmüyorsun.
Ben ki Birca Belek'in gözdesi...
Ah aman taze verdiler,
Taze...
Ey Misîtan'ların dedesi,
Gençliğini bırakmıştın,
Neden benim gençliğimi
Utanmadan üstüne aldın,
Üstüne aldın.

Dedim ki, köyümüzde güneş çıktı.
Ah aman aydınlık gündür,

Aydınlık gün...
Ne kaşın gözün,
Ne de uzun endamın
Şevk-i şemali var.
Ey eşim dostlarım,
Bana sitemde bulunmayın,
Benimkisi gönülsüz murattır.

Dengbêj Mukaddes'in "benim gibi kuma üstüne" diyerek, yaşlı bir adamla evlendirme üzerine anlattığı geleneksel bir kılâmın hikâyesi de şöyledir:

Bir kız çobana âşık oluyor. Ailesi yoksul olduğu için ona vermiyorlar. Onun yerine yaşlı bir adama kuma olarak veriyorlar. Bu hikâyeyi de kadın söylüyor kılâm olarak. "Ay yeni çıkmış, 14. gününde ay çok güzel olur, yuvarlaktır tam ortası." Bir kere tam 14'ü doldurduktan sonra yavaş yavaş küçülüyor, geri kalıyor. Kadın diyor ki, "o bahtım gibidir, her gün geri kalıyor. Allah kabul etmesin bizim köyde genç dolu, güzel insanlar varken beni tutup da bir ihtiyara vermişler kuma üstüne". Mukaddes, bu kılâmın farklı bir makamda da söylendiğini ve bu varyantında çobanın yaşlı erkeğe şu şekilde seslendiğini söylüyor: "Welle dibê hêv gundê me derketî çardeh şevî. Şewqê daye çiyayên omerîyan. Dar û derî. Wela vi jiter şeriata dînê Mûhemed. Kanî bejna bilind çav û birîyên belek ji min û te ji kê re dikevî". Yani "Valla diyorlar köyümüzden çıkmış ondörtlük ay. Şavkı vurmuş Ömeri dağlarına. Ağaçlara, yerlere. Valla Muhemed dininin şeriati var. Gidip bakalım, uzun boylu, ela gözlü, kaşlı sana mı düşer bana mı?" (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

Kılâm, kadının söylediği varyantın sözleriyle:

CD Track 3

Derê lawikê şivan, lo lawê metê
Loy lawê metê
Wele derê mala bavê mi ra derbas dibî
Lo dilêm ketê
Loy dilêm ketê
Wele lawo dibe evîna xelkê
Salek û şeş meh,
Evîna min û lawikê şivan heta Wanê
Lo axîretê, lo axîretê.
Eman eman mi go
Lawikê şivan, lê lawê metê

Lê lawê metê
Ê de hatî derê mala mi rebena xwedê ra
Derbas dibî, ca dilê ketê
Ca dilê ketê
Ê ne wê bê mîna xelkê
Selek û şeş meh be
Ya min û lawkê şivan
Heta Wanê ca qiyametê
Ca qiyametê.

Wela dibên lawikê şivan
Çi feqîr e, lo çi feqîr e,
Wela dibên xwarîna şivan
Nan û şîr e, loy nan û şîr e,
Kuro were mala bavê mi
Mi bixwazî,
Qe min nedine te,
Wele mi bavêje tor û bextê
Şêx û melan
Van eşîrê, loy van eşîrê.

Wele dibêjin lawikê şivan
Çi feqîr e, lo çi feqîr e,
Ê ne dibêjin xwarîna şivan
Lê nan û şîr e, lê nan û şîr e,
Kuro were mi ji bavê mi bixwaze,
Heke mi nede te,
Tu nê were mi birevîne bavêje bi dergahê
Lê van eşîrê, lê van eşîrê.

Wele dibê her gundê me keto
Lo çardeh şevî, lo çardeh şevî,
Wele şev bo şevê lo panzdê kevî
Lo panzdê kevî
Wele dibê heft zemana bike deh sal
Keçê gundê me dikin bidin kalê mêt

Loy ser bi hewî, loy ser bi hewî,
Wela dibê qêy gundê me keta
Lo çarde şevî, lo pazdê kevî
Lo pazdê kevî,
Wela te dîtî ya hefte û heft zemana
Tijî gundê me bi gênc û xort bî
Wela wê mi bidine kalê mêr
Ser bi hewî, loy ser bi hewî.

Wele Cizîra Botan
Lo çî bajêr e
Lo çî bajêr e,
Wele qehweçî ya
Lo qehweger e
Lo qehweger e,
Wele minê sund xwariye
Ez ê piştî lawkê şivan
Tu car nakim
Loy mal û mêre
Loy mal û mêre.

Türkçesi

Çoban çocuk, ah halaoğlu
Babamların kapısının önünden geçiyor,
Gönlüm ona düştü.
Hele oğlan, milletin aşkı
Bir yıl altı aydır,
Ben ve çoban oğlanın aşkı Van'a kadar,
Ahirete kadar...

Çoban çocuk, ah halaoğlu
Babamların kapısının önünden geçiyor,
Gönlüm ona düştü.
Hele oğlan milletin aşkı
Bir yıl altı aydır,

Ben ve çoban oğlanın aşkı Van'a kadar,
Kıyamete kadar...

Valla diyorlar ki çoban oğlan
Çok yoksuldur,
Valla diyorlar ki yiyeceği
Sade ekmek ile süttür.
Oğlan gel babamın evine
Beni iste, vermezlerse
Beni belana, bahtına at,
Şeyhlere, imamlara,
Aşiretlere götür, aşiretlere

Valla diyorlar çoban çocuk
Valla diyorlar ki yiyeceği
Sade ekmek ile süttür.
Oğlan gel babamın evine
Beni iste, vermezlerse
Beni belana, bahtına at,
Şeyhlere, imamlara,
Aşiretlere götür, aşiretlere

Valla diyorlar köyümüze ay düştü
Ayın ondördüdür,
İşte bu gece on beşe giriyor.
Valla diyorlar yedi zamanı bir yıl yapar
Köyümüzün kızlarını yaşlı adamlara verecekler,
Kuma üstüne.
Köyümüz genç ve delikanlı ile doludur,
Valla beni yaşlı kocaya verecekler,
Hem de kuma üstüne.

Vallahi şu Cizira Botan
Ne şehirdir
Vay ne şehirdir,
Valla kahvecidir

Kahvecidir.

Valla ben yemin etmişim,

Çoban çocuktan başka

Ne kimseye yâr olurum

Ne de evlenir koca alırım.

Xalê Cemîl'in hikâyesinde de bir kadının yaşlı bir adamla evlendirilmesi anlatılmaktadır. 14 yaşındaki genç bir kız olan Werdem'in, babası yaşındaki Cemil ile evlendirilmesine karşı sitemi 'Xalê Cemîl'de dile getirilir.

CD Track 4

Xalê Cemîl, Xalê Cemîl

Lê wez gune me,

Lo lo Xalê Cemil

Min go emrê te çel û pênc e

Ax lo ez çarde me,

Wî de min go ez ne layikê, gor te me

Xeberdana ax lo ê fenanê te me,

Xalê Cemîl, Xalê Cemîl

Ax wez gune me

Ax emrê te çel û pênc e

Ez çarde me.

Türkçesi

Cemil Dayı, bana yazıktır

Dedim, sen kırk beş yaşındasın

Ah ben on dördüm,

Sana göre değilim, sana uygun değilim,

Senin gibilerin hayaliyim sadece.

Cemil Dayı, bana yazıktır,

Ah sen kırk beş yaşındasın,

Ben on dördüm.

Kumalık üzerine yakılmış bu kılamda iki kadının kavgası, “kumalığın derdini kabul etmem, derdi çekilmez, kumalık işte böyle ağırdır” diyerek anlatılmaktadır.

CD Track 5

Wele bavo mêt nakim,
Wele dayê mêt nakim,
Zenda xwe bi morî nakim,
Lingê xwe xilxal nakim,
Tiliyê xwe gustîl nakim,
Çavê xwe wî kil nakim,
Şexanê Şêx Bîska were jî ez çênakim,
Aaaay ax
Wele baviko derdê hewiyê qebûl nakim.

Derdê hewiyê giran e
Wekî êşa diranan e,
Derdê hewiyê giran e
Wekî çika bi çaydan e,
Derdê hewiyê giran e
Wekî jana tiliyan e,
Hewşê rabin kurdan e,
Heft dixtor rabûn, lokman e
Aaaay ax
Wele baviko derde hewiyê qebûl nakim.

Kur heqê wê du jinan e, aaay ax
Şerê wan her du jinan Hûrtênê, Nûrtênê şerê ye
Wele baviko derdê hewiyê nakine dermane.

Yeka biçuk mêrikê xwe ra
Rûniştine ber vî dîwarî,
Jina mezin ji hundur derket
Lo tenê, peloteke emrê rayîşî bêtewanî
Kevirek serê mêrikê xwe da anî,
Ay kevir çu keta kulika vê jînarî
Ay bûk go muxtar derket
Bêhna xwe dayê heft gulê destê cûna birîndarî.
Jina biçûk go:

Çima şîretekî sabûnekî vê qîza kerê naxin xenî.

Jinka mezin go:

Huu ey

Ez rihan im, rihana şeşbelegê me,

Têra te ne, hek hebe bavê te jî heme.

Jinka biçûk go:

Şevêkê, li me qewimî, li vê derê lec û fêzî,

Dergûşa ku rewîn e hembêzê.

Şerê van herdu jina wisa ne,

Mînayê şerê teyran e here serê Tebrêzê.

Türkçesi

Vallah babam, ben koca almam,

Bileğime boncuk takmam,

Ayağıma halhal takmam,

Parmağıma yüzük takmam,

Gözüme de sürme çekmem.

Şêx Biska şeyhleri de gelse yapmam,

Ay ah vallah babacığım, kumalığın derdini kabul etmem.

Kumalığın derdi ağırdır,

Diş ağrısı gibidir.

Kumalığın derdi ağırdır,

Parmak ağrısı gibidir.

Bütün Kürtler ayaklansın,

Yedi doktor kalktı, hepsi de lokmandır.

Vallah babacığım, kumalığın derdine yine de derman olamadılar.

Erkeğin hakkı iki kadındır,

Bu Hurten'le Nurten adındaki iki kadının kavgasıdır

Vallah babacığım, kumalığın derdine yine de derman olamadılar.

Yaşı küçük olan kadın

Duvarın dibinde oturmuş kocasıyla,

Yaşı büyük olan kadın dışarı çıktı,

Hep tek başına, bütün bir ömrü rahat yüzü görmeden geçirmiş,

Kocasının kafasına bir taş indirdi,
Aman taş da gitti kadına sekti.
Ay yeni gelin dedi ki, muhtar çıktı
Yaralı olanın elindeki yedi gülü kokladı.
Küçük kadın dedi ki,
Niye bu eşeğin kızını bir torba sabunla birlikte evin içine kapatmıyorlar?
Büyük kadın dedi ki, huuuu ey
Ben reyhanım, alacalı reyhanıyım,
Değil sana, senin yedi kat sülalene bile yeterim.
Küçük kadın dedi ki, bir gece
Kavga gürültüyle geldi başımıza burada,
Yolda olan kundaklık bebek kucağındadır.
Bu iki kadının kavgası da böyledir,
Ta Tebriz’e giden kuşların kavgası gibi.
Vallahi dedi ki yap bu iki kadının kavgası gibidir
Ay bacılar kardeşler,
İşte kumalığın derdi böyle ağırdır.

3.1.2 Hikâyesi ölümle sonuçlanan bir zorla evlendirme örneği: gulê ile hecî mîso

Zorla evlendirmelerde, kadına yönelik şiddetin en son noktası olarak ölümler de yaşanmaktadır. Ağa olan Hecî Mîso ile Ermeni Gulê’nin hikâyesinde, Hecî Mîso şayet Müslüman olursa kendisiyle evleneceğini söylediği Gulê’ye teklifini kabul etmediği için işkence eder, Gulê de ölmekten önce bu kilamı yakar. Dengbêj Gazîn, Gulê ile Hecî Mîso’nun hikâyesini şu şekilde anlatmaktadır:

“Küçüklükten nenemin anlattıklarından aklımda kaldığı kadarı ile anlatayım. Bitlis tarafında yaşıyor hikâye. Küçüktüm, aklımda kalmış, hep soruyordum hikâyesini. Ninemden öğrenmişim. Sonra sordum Gulê niye böyle olmuş, öldürülmüş? Gulê köyün ağası olan Mîso’ya âşık olmuş. Mîso çok etki sahibi biri imiş. Mutkan’da Bitlis tarafında bir köydeymiş, köyün ismini hatırlamıyorum. Gulê Ermeniymiş. Tabi Müslümanlar Ermenilere hep daha farklı davranırmış, zulüm edermiş. Gulê de çok güzel ve başarılı bir kızmış. Gulê’ler hep başarılıdır. Mîso âşık oluyor ona, kendisi de evlidir. Gulê’yi kaçırmaya karar veriyor çünkü Gulê evlenmek istemiyor. Gulê yaylaya zozana gidiyor koyunlar için, “bêrî” için. Mîso iki tane adamıyla gidiyor Gulê’yi kaçırıyor. Gulê’ye Müslüman olmasını nasihat ediyor. Şayet Müslüman olursa evleneceğini söylüyor. Gulê de o zaman ben evlenmek istemiyorum seninle, siz Müslümansınız, sizin dininize güvenmiyorum, kendi dinimi kabul ediyorum,

diyor. Bayağı işkence yapıyorlar. Gulê de demek ki halen yaşıyormuş, orada bu besteyi kendi üstüne yapıyor, başından geçenleri anlatıyor. Gördüğü işkenceyi, hakareti dile getiriyor. O kadar çok işkence ediyorlar ki baygınlık geçiriyor. Öldüğünü zannedip bırakıyorlar. Öylece adamın elinden kurtulmuş oluyor. Ben zannediyordum ki anası söylemiş kızının üstüne, annem öyle demişti. Sonra ben araştırdım, demek Gulê ölmemiş, ölü halde bırakmışlar sanki ölmüş gibi. Bu olay Ermeni Müslüman döneminde olmuş, 1915 öncesi, ninemin annesinin zamanında. Nenem görmemiş, onun annesi anlatmış ben görmüşüm diye. Bir adama sordum Gulê'nin hikâyesini, halen daha anlatılıyor dedi aynı köyde. Gitsek oraya her şeyi buluyoruz. Söylemişler tabi herkesin dilinde kalmış. Gulê bu şarkıyı söylemiş, mesela Serhat bölgesi ayrı söylüyor, ben ayrı söylüyorum, Botan tarafı ayrı. Demek oralara kadar yayılmış, duyulmuş. Herkes farklı farklı söylüyor. İlk ben kasetimde okumuşum. Geçenlerde Gulê'nin torunu geldi araştırdı farklı söyleyenleri derledi topladı. 3 farklı makam çeşidini biliyorum, sözler aynı. Benim sesime gidiyor ben okuyorum. Dengbêjler de var farklı okuyorlar. Şarkının adı "Gula Bav Fille" "Gulê-Hecî Mîso"dur, öyle demesen kimse tanımaz." (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

Gulê, kilamında "ben kendimi bağlarım, İstanbul'un yolunu önüme getiririm, Mustafa Kemal Paşa'ya haber salın Mîso Beg'e bir çare bulsun, yoksa diğer dinlerden devletlere haber salıp başınıza toplarım, mümkün değil ben o adamın karısı olmam" diyerek dinini değiştirmeye ve istemediği evliliğe karşı çıkar.

CD Track 6

Eman eman eman...

Ax ez gulo me, ez gune me

Ez guloka bavfile me

Wele ez ne layiqê dînê te me

Ez layiqê dînê xwe me,

Ax gulo tu tê ji bêriyê

Hecî Mîso, dibê

Eynêli ye mîrdali ye

Ax diçe bi pêşiyê

De erba şîrê datîne bînê siyê

Gulo ra dikeve bi hêviyê

Dibê gulo tu nê were

Li ser dîne vî heqiyê

Ax eman eman eman eman

Ez gulo me ez gune me

Ez guloka bavfile me
 Wele wez ê dîne we
 Misilmana ne ewle me
 Ez layiqê xwe çêlisê
 Milê bavê xwe me ay,
 Ax gulo dibê ez gulo me
 Gulwara bijaran
 Ez ê îro ketime
 Destê van neyaran
 De goştê mi de dîkin
 Bi kêr û kêrbetanan
 Serê mi kurt dîkin heft cî zanan
 Wele wez ê dîsa nayê
 Li ser dînê wan Mislîmanan
 Ax eman eman eman....
 Ez gulo me ez gune me
 Ez guloka bavfile me
 Wele wez ê ne layiqê dîne te me
 Ez layiqê dînê xwe me,
 Ax gulo dibê ez gulo me
 Gul wa dîn in
 Ez ê dev û delingê xwe hilînim
 Rêka Stenbulê ber xwe binîm
 Textê Kemal Paşa bihejînim,
 Heke hecî Mîso ra
 Çarekê dibîne bila bibîn
 Heke nebîne,
 Wele wez ê heft dîwanê
 Ecnebiya pê bihesînim.
 Ax eman eman eman...
 Ez gulo me ez gune me
 Ez guloka bavfile me
 Wele wez ê ne layiqê dînê te me

Ez layiqê dîne xwe me,
Ax gulo dibe ez gulo me
Gul va li van aşan
De qaşa gustîla min (ji) van qaşan
De çawan nîvro li me xistin
Xwîna mi rê te
Serkê mîrova pê bişo.

Ax eman eman eman...
Ax ez gulo me ez gune me
Ez guloka bavfile me
Wele wezê ne layiqê dînê te me
Ez layiqê xaçê
Li ser milê bavê xwe me.

Türkçesi

Aman aman aman...
Ben Gulo'yum, bana yazıktır,
Ben babası gâvur olan Gulo'yum.
Valla ben senin dinine layık değilim,
Ben kendi dinime layığım.

Ah Gulo sen süt sağmadan geliyorsun.
Hacı Mîso veriyor
Aynalıya, modalıya,
Ah onun önünü kesiyor,
Süt kovaşını gölgeye koyuyor,
Gulo'dan medet umuyor.
Diyor ki Gulo, sen geleceksin
Hak dinine geçeceksin.

Ah aman aman aman...
Ben Gulo'yum, bana yazıktır,
Babası gâvur olan Gulo'yum,
Siz Müslümanların dinine razı değilim,
Ben kendime, babamın omuzundaki haçlara layığım.

Ah Gulo diyor ki ben Gulo'yum,

Ben acılı gül yeri,

Bugün düştüm

Bu hainlerin eline.

Vücuduma saplıyorlar

Bıçaklarla kerpetenleri.

Saçlarımı kazıdılar yedi yerden,

Valla yine de gelmiyorum

Bu Müslümanların dinine.

Aman aman aman...

Ben Gulo'yum, bana yazıktır

Ben babası gâvur olan Gulo'yum,

Valla ben senin dinine layık değilim,

Ben kendi dinime layığım.

Ah Gulo diyor ki ben Gulo'yum,

Odur ki Gulo'lar delidir,

Odur ki ben şalvarımı toplayacağım,

İstanbul yolunu önüme alacağım,

Kemal Paşa'nın tahtını sarsacağım.

Eğer Hacı Mîso'ya

Bir çare buluyorsa bulsun.

Eğer bulamıyorsa,

Valla gider

Yedi ecnebi divanını

Haberdar ederim.

Aman aman aman...

Ben Gulo'yum, bana yazıktır,

Ben babası gâvur olan Gulo'yum,

Valla ben senin dinine layık değilim,

Ben kendi dinime layığım.

Ah Gulo diyor ki ben Gulo'yum,

Odur ki Gulo bu yokuşlardadır,

Benim yüzüğümün taşı buranın taşlarındandır.

Gün ortası nasıl da dövdüler bizi.

Kanım şuracıkta akıyor,

İnsanları onunla yıkayın.

Aman aman aman...

Ben Gulo'yum, bana yazıktır,

Ben babası gâvur olan Gulo'yum,

Valla ben senin dinine layık değilim,

Babamın omuzlarındaki haçlara layığım.

3.2 Müzikal Formlar

Kürtlerin geleneksel müziğinde temel bir müzikal form olarak “kilam”lar bulunur. Dengbêjler divanlarda, tarihi olaylar, kahramanlıklar, ilahi-dünyevi âşklar, savaş ve göç gibi içerikleri olan uzun destansı hikâyeler anlatırlar. Söz ve müzik ile anlatılan serbest tartımlı bu müzikal form için, Serhat yöresinde “kilam” kelimesi kullanılırken, Botan’da aynı mânâda “stran” kelimesi kullanılmaktadır. Kilam/stran dışındaki formlar ise lawje, heyranok, payîzok, bêrîte, şeşbendî, narînk, dîlanok, leylanok, xizêmok, mamik gibi, yörelere özgü farklı isimlendirmelerle ifade edilmektedir. Müzikal formlar, kimi kaynaklarda edebi veya ritmik özellikleri ön planda tutularak, kimi kaynaklarda ise müzikal özellikleri ön planda tutularak farklı şekillerde oluşturulmaya ve kategorilendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu eserlerin yörelere özgü özellikleri ve isimlendirilmeleri de göz önünde bulundurularak, müzikal ve edebi yapılarının tüm özellikleri ile analiz edildiği çalışmalar henüz yetersizdir. Burada kilam/stran dışında öne çıkan belli başlı formlara yer verilmiştir.

3.2.1 Lawje/lawik

Hemen hemen bütün yörelerde rastlanılan lawje türü, kimi kaynaklarda “lavc” veya “lawij” olarak da geçmektedir. Lawje’ler, kilam/stran’lara göre daha kısadır ve serbest tartımlı olarak icra edilirler, nakarat hissini veren tekrar bölümleri bulunur. Kürtlerde karakteristik bir tür olan lawjeler, ağıtlara benzer ve özellikle Serhat bölgesinde güçlü bir geleneği temsil ederler. Lawje’lerde daha çok aşk teması işlenir veya ölen birinin ardından söylenir.

Genellikle fesat kişilerin kötülükleri sonucu mutsuz sonla biten aşk hikâyelerinin tersine bu hikâyede sevgililer kavuşurlar.

Xelîl Bey bir ağanın oğludur. Yanlarında çalışan Ermeni çocuğun da adı Xelîl'dir, ama ona Xelo derler. İkisi de güzeller güzeli Perîşan'a âşık olur. Xelîl Bey derdini Xelo'ya anlatır. Perîşan bahar bitince muhacır olan ailesiyle beraber çadırlarını toplayıp oradan ayrılır. Xelîl Bey, Perîşan'ı bulmak için çadırları dolaşır. Uzakta beyaz bir çadır görür ve Xelo'yu göndererek kimin çadırı olduğunu öğrenmesini ister. Xelo, çadırdaki Perîşan'ı görür ancak Xelîl Bey'e yanlış anlatır. Perîşan, uzaktan iki süvariye görür ve tanır, şarkı söyler. Xelo, Xelîl Bey'i öldürerek Perîşan ile birlikte olma planları yapar. Perîşan, kilamın bir bölümünde babasına, bir bölümünde Xelîl Bey'e seslenir. Xelîl Bey'i öldürürseniz kendimi öldürürüm der. Hikâyenin sonunda birbirini seven Perîşan ile Xelîl Bey kavuşurlar. (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

CD Track 7

Xelîl bego, gula Sibhanga lêwû

Ax liminê, la cot kanî ay

Xelîl bego, gula Sibhanga lêwû

Lê lê gulgulî lêwû

Xelîl bego

Lê lê yek şêrîn e

Xelîl bego serê tê lê Perîşanê

Çinî û çand

Ay bi evîn e

Xelîl bego, tu dibê serê bozê

Lê zewerîn e

Xelokê Bawikana

Lê te diaxapîne

Xelîl bego begoy bego

Loy begê mehîna

Xelîl bego gula sibhan gul e

Xelîl bego, gula Sibhanga lê way

Ax li minê lo gulgulî way

Xelîl bego takê ta
Lê lê lêv şerîn e
Xelîl begê tûu dibê serê bozê zewerîn e
Xelîl bego bêrê bozê (ze)lal zivinîn e
Xelokê Babana lê lê diaxipîne
Ber derî li mala bavê Perîşanê çil î
Wele tayê serê wê çil û çar kezînî
Ber derê mala bavê Perîşanê çil î
Çel û çar mî ne
Xelokê Babana lê lê dixapîne
Wê lêkê xeberê Xelokê
Wele xelokê xulam te dixapînî
Xelîl bego gula Sibhango lêwû ay
Ax li minê li van kaşa
Were piştê konê mala bavê min da ey
Sê sibe ezê lê bi gel qaşa
Tunê neke xeberê Xelokê xulam
Eger devê rêka xware bi cî'b
Wele tune li ser canê û cesedê mi rebenê
Ax li minê poşmanê

Türkçesi

Xelîl Bey, Sibhang gülü oğlan,
Vay bana çift çeşme ay
Lê lê güllerle bezenmiştir.
Xelîl Bey ince iptir,
Lê lê çok tatlı biridir.

Xelîl Bey, telin başı perişandır
Ekti ve biçti,
Ay eskidir,
Xelîl Bey, kafasının sarığı beyazdır,
Lê altın renginde sarıdır.
Bawikana'nın Xelo'su seni kandırıyor,

Loy ayların beyi,
Xelil Bey Süphan gülü
Xelil Bey Süphan'ın gülü
Vay güllerle bezenmiştir.
Xelil Bey ipliğin ipidir,
Lê dudakları tatlıdır,
Xelil Bey'in sarığı bozdur, (altın rengi) sarıdır,
Xelil Bey'in kıyafeti boz berrak gümüşüdür,
Babanlar'ın Xelo'su seni kandırıyor.
Perişan'ın babasının evinin önü kırktır
Valla kafasındaki zülüfler kırk dört örgüdür,
Perişanın babasının evinin önü kırktır
Kırk dört dişi koyundur,
Babanlar'ın Xelo'su seni kandırıyor,
Haberi yazıyor bu Xelo, vallah yazıyor,
Bu hizmetçi Xelo seni kandırıyor.
Xelil Bey Süphan'ın gülü,
Vay bana, bu yokuşlarda
Babamın çadırının arkasına gel,
Üç gün sonra o yokuşlarda karşılaşalım.
Hizmetçi Xelo'nun haberine inanma,
Eğer aşığı yolun ağzı böyle ise
Sen benim canımın cesedimin...
Zavallı ben, vay bana, pişmanım

Ağıt/“şîn” geleneğine hemen hemen her kültürde rastlanmaktadır. Sözlü gelenek içerisinde kadınlara ait bir tür olarak karşımıza çıkan ağıtlar, kadınlar tarafından doğaçlama olarak bestelenir. Bu yüzden de kendilerine özgüdürler ve birbirlerine benzemezler.

Arabistan'da, özellikle Bedevilerde ölüm törenlerinde kadınların ağıt yakmaları daha yoğunlukla sürüyor. İran'da, Orta Asya'da, bugünkü Yunanistan'da, Kürtlerde törenlerde ağıt yakmalar sürüyor. Kürtlerde ağıt yakmaların başka bir özelliği de var, oralarda, yani İran'daki, Irak'taki, Suriye'deki, Türkiye'deki Kürtlerde, ölümlerin üstüne erkekler de ağıt yakarlar. Erkekler, ölü mezara götürülürken, hep bir ağızdan ağıtlar söylerler. Kafkaslar'da, özellikle Çerkeslerde ölüm törenlerinde kadınların ağıt yaktıkları biliniyor, İngilizlerde,

İrlandlılarda, Skoçlarda ağdın varlığı biliniyor. Törenseldir de, Mezopotamya'da, Mısır'da, İbranilerde, İbranilerde törenseldir de, Çin'de, Sanskrit dilinde ağdın varlığını biliyoruz. Afrikalılarda, Kızılderililerde ağdın olduğu biliniyor. Buralardan birçok ağdın örneği de var elimizde (Kemal, 2008, s. 23-24).

Evin ortasına ölen kişinin eşyaları konulur ve ağdın kadın onun iyilikleri, değerleri, geride bıraktığı acıları üzerine anlatmaya başlar. Ölünün etrafında çember oluşturan akraba ve komşu kadınlar da ağlamaya katılırlar ve ölü ile helalleşme, son vedalaşma ritüeli gerçekleştirilir.

Kürt ağdınları ölen kişinin hayatına odaklanmaktadır; ağdın bir kadın için yakılmışsa, çoğunlukla kadının evi ve çocuklarından bahsetmektedir. Öte yandan ağdın bir erkek için yakılmışsa genelde adamın cesaretini ve oğullarını konu edinmektedir. Eğer ağdın konusu genç yaşta ölen birisi ise ağdında tam anlamıyla değerlendirilmemiş ve kıymeti bilinmemiş bir potansiyelden bahsedilebilir (Kreyenbroek, Allison, 2008, s.76-77).

Profesyonel olarak bu işi yapan ağdın kadınlar, yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçlarını bu şekilde tedarik ederler. Ağdın kadın, ölen kişinin yaşamı üzerinden anlatırken geçmiş, evliliği, geleceği ve çocuklarından bahsederek kendi adına da konuşur. Kadınlar ağdında yaşanan kötü olayları, felaketleri anlatır, acılarını dile getirirler. Kendisi de aynı zamanda ağdın bir kadın olan Dengbêj Meryem Tuncer'in hastalıktan dolayı genç yaşta kaybettiği kocası üzerine ağdın şöyledir:

CD Track 8

Wele pismam ezê dibêm

Ez koçber im

La li gundê di Wanê

Wele pismamê mi nexweş e

Nav ciya nê

Wê nav ciya nê,

Wele min ê pismamê xwe

Bibira lo nexweşxanê nexweşxanê,

Reben ezê heft tixtor ser pismamê mi re rabûn

Wele jê ra digotin

Çare nînê ji derdê hanê

Derdê hanê,

Wele minê go textoro

Bav fileo, bav fileo

Wele tê rabe, derman çekê
La bi heqê xweo
Bi heqê xweo,
Wele mi go biçûkê mi
Hunê rab bavê te lo
Mala xweo, mala xweo,
Wele gelî gunda mi cîrana mi
Go tabûta pismamê mi çêbikeno
Ji dara guzê
Lo ji dara guzê...

Wele wez ê nizamim
Ez teslîmî kê kirim lê
Li ber serê wê vê payîzê
Lo vê payîzê,
Wele pismam minê go
Meytebiyen mihela meo
Vêketine, lo vêketine
Wele cilê van meytebliya hay
Loy spî-şîne, loy spî-şîne
Wele binê meytebliya'd xelkê wê
Pêk hatine lo pêk hatine,
Wele jarê dayê
Meytebliyê mi rebenê
Lo dilşkestî ne dilşkestî ne...

Türkçesi

Valla amcaoğlu, diyorum ki
Ben göçebeyim,
Van'ın bir köyünde,
Valla amcaoğlum hastadır,
Yataktadır.
Valla ben amcaoğlumu
Hastaneye götürecektim, hastaneye...
Zavallım, yedi doktor başına toplandı da

Valla diyorlardı ki
Bu derdin çaresi yoktur,
Bu derdin...
Valla dedim ki, ey doktor,
Gâvuroğlu, gâvuroğlu...
Valla sen kalkıp dermanını bul,
Bedeli her neyse.

Valla dedim ki, küçüğüm
Siz alıp babanızı
Evinize götüreceksiniz, evinize...
Ey köyümün ahalisi, komşularım
Amcaoğlumun tabutunu yapın,
Ceviz ağacından,
Vay ceviz ağacından...

Valla bilmiyorum,
Beni kime teslim etti
Bu sonbaharın başında,
Bu sonbaharın...
Valla amcaoğlu dedim ki
Bizim mahallenin mekteplileri
Işıldıyorlar, vay ışıldıyorlar...
Bu mekteplilerin kıyafetleri
Beyaz ile mavidir,
Vay beyaz ile mavi...
Hele bak elâlemin mekteplilerine,
Ne de bilmişler,
Vay ne de bilmişler...
Acı içindeler.
Zavallı ben, benim mekteplilerim
Kırık kalpliler, kırık kalpli...

CD Track 9

Kadının gurbete giden kocası üzerine ağdı:

Dibêje tê biçî, lê wez ê çawa bim
Ez ê bivime teyra qara qîşê pêy te ra,
Lo jaro dibên
Xwedê zanî wez ê
Îstanbola kambax nas nakim
Lo ser peya bim
Dibê wez ê tayr im, teyrê nal im
Ezê he jî êvarda hem digirîm
Lê hem dinalim,
Heçî kesa berê xwe da ta
Xopana Îstanbola mêra
Lê wez heval im,
Dibêje wezê teyr im, lo teyrê gêj im
Ezê ji êvarda hem digirîm hem dibêjim,
Keçê li xwe danî xêra şunê
Bê xeberekê xêrê lo bo mi bêjin...

Türkçesi

Diyorlar ki sen gidecekmişsin,
Ben de kara kışın kuşu olurum peşinden.
Oy acı, diyorlar ki,
Allah bilir ki ben,
Viran İstanbul'u bilmem,
Oy vazgeçersem...
Ben yaralı kuşuyum
Akşamdan beri hem ağlıyorum,
Hem de inliyorum.
Her kim ki yününü,
Ta erkeklerin harap İstanbul'una dönerse,
Ben ona yoldaşım.
Diyor ki ben kuşum, sersem kuş

Akşamdan beri hem ağlıyorum, hem de söylüyorum.

Kız, kendini onun yerine koyup,

Bana bir hayırlı haber getirin.

Ağıtlar üzerine araştırmalar yürüten Muhammed Mukrî, şu bilgileri vermektedir:

Ağıtçılar bir çevredirler ve özel koşullar altında ciddi olarak araştırılmışlardır. Onlar her şeyden önce kadın topluluklarına özgüdürler ve cenaze törenlerinde yer alırlar. Seçkin ailelerden (aşiret şefleri ve soylular) kadınlar ve kızlar, genellikle parası ödenen, bölgenin en ünlü ve belagatli ağıtçısını davet etme ayrıcalığına sahiptirler. Geniş bir kelime dağarcığı ve mutlak bir oratuvâr yeteneğine sahip kimi kadınlar, özellikle usta olanlar, para ve ödüllendirilmeyi kabul etmezler. Bu tutum, ya merhumun iyi ününden ya da ölmüş kişinin ruhunun ya da dahil olduğu ailenin kutsallığı ve saflığından kaynaklanmaktadır. Ne olursa olsun profesyonel ağıtçılık, dini ve ahlâki alanın bir parçasını oluşturmaktadır (Yücel, 2007, s.427).

Allison (2005), ağıtçı kadınlar ve ağıtlar üzerine yapılan çalışmalarda, üretim ve icra edilen ortamın doğası gereği karşılaşılan bazı güçlüklerden bahsederken, kadınlara ait bu türlerin erkek araştırmacılar tarafından görmezden gelindiğini söyleyerek başka önemli bir zorluğa işaret etmektedir.

“Kadınlara özel bu türlerin ilginç bir yanı onların görünüşteki alt statüsüdür. Erkeklerin *şîn*’in güçlü duygularıyla mahçup oldukları gözükmemektedir ve Kürt folkloru koleksiyoncuları hem bunları hem de kadınların eseri olan şarkıları atmaya eğilimlidir. Açıkça erkek folkloristler için bir kabul problemi vardır” (Mojab, 2005, s.251).

Ağıtlar ve ağıtçı kadınların özel bir çalışma alanı olarak ayrıca incelenmesi gerekmektedir, burada kısaca değinilmiş ve bazı örnekler verilmiştir.

3.2.2 Heyranok/hayran

Botan ve Behdinan bölgelerine ait bir müzikal tür olan heyranok'lar, kadın ve erkeğin karşılıklı atışma şeklinde söylediği aşk ve sevdâ şarkılarıdır. Yazın yaylalarda karşılaşan sevdalılar, birbirlerini etkilemek için cezbedici sözler ile hayranlıklarını anlatırlar. İki kişi arasında diyaloglar halinde söylenen ve erotik sözler içeren heyranok'lar liriktir, kısa söylenir ve serbest tartımlı icra edilirler. Sevgililerin gizli paylaşımlarını yansıtan heyranok'ların, içeriği değiştirilerek divanlarda dengbêjler tarafından okunduğu da söylenmektedir.

CD Track 10

Keçikê bi fêlê

Nankê xwe bipêje bavêje sêlê

Dê tu berderê xwe vemale heceta dukêlê

Keçikê Herkiyê

Te poşî reşê malik xirabê vî girê eniyê

Min go ramusan xweşin serbaro li ber êvariye

Kuriko bêbexto

Min go te li min negirt wexto

Babê min sofî bû ji te ne xwest nexto

Türkçesi

Hilebaz kız

Ekmeğini pişirmek için at saçın üstüne

Haydi süpür evinin önünü, duman var bahanesiyle

Herkili kız

Kara poşili evi yıkılasıca

Öpüşmek güzeldir hele akşamüzzerleri

Hain oğlan

Beni beklemedin sen

Babam sofuydu başlık parası istemezdi senden (“Eyhok”, Kalan Müzik, 2004)

3.2.3 Payîzok/pîrepayîzok

Payîzok/pîrepayîzok, Botan yöresine ait özel bir formun adıdır. İçeriği aşk veya dramatik hikâyeler olan payîzok'lar, tek kişi tarafından söylenen serbest tartımlı ve hüznü şarkılardır. Yazın bitişi ile yayladan dönüş ve sevdalılar için de ayrılık vakti gelmiştir, uzun ve zorlu kış günlerine hazırlanılmaktadır. Payîzok/pîrepayîzok'ların karakteristik özelliği “payîz”/sonbaharın hüznü ruh halini yansıtmaları ve insan ömrünün sonbaharını da ima etmesidir.

Yazın yayla zamanında sevgili olan âşıklar, sonbahar ile birlikte ayrılırlar. Bu payîzok'da sevgiliden ayrılma acısı ve ayrılık hasreti şöyle anlatılır:

CD Track 11

Hey la min got payîz e, lê payîzekê li min kirî hewar û gazî...
Îna darikê serê mila berçelê xwe werandin
Ayyy lê ser milê talanek darika mazî
Emê hingê li warê jorî bûn te deyn nekir
Ay emê't hatîne warikê xwarê şûnîka tu destekê sûsin û beybûna ji min dixwazî
Wey la min got payîz e, min nekiriye kar û barê zivistanê
Mîna serkê jorî girtiye mij û moranê
Ay deştikê dirêjît şûşek hîr baranê
Emê hingê warikê jorî bûn te deyn nekir
Ay emê't hatine warê xwarê bî mehelê xatir û dest berdanê

Türkçesi

Vay sonbahardır dedim, ki sonbahar feryadı figandır benim için
Yine yükseklerdeki ağaçlar yapraklarını döktüler
Omuzlarda meşe kütükleri
Biz o zaman yukarı yayladaydık sen konuşmadın
Biz şimdi yayladan indik sen zambak ve papatya destesi istiyorsun benden
Vay ben sonbahardır dedim kışa hazırlık yapamadım
Şimdi yüksekleri sis ve pus sardı
Düzde bardaktan boşalırcasına yağmur yağıyor
Biz o zaman yukarı yayladaydık sen konuşmadın
Biz şimdi yayladan indik ve sen benle vedalaşıyorsun...
Eski günlere duyulan hasret ve özlemin olduğu bu payîzok'da, ayrılık acısı öyle büyüktür ki doğa, ağaçlar bile onlara ağlamaktadır:

CD Track 12

Ax ezê...minê rebenê mala xwe da şewitî diborîm lê gewrê lê
Minê bala xwe da şehîdê xwe hey bida
minê yarkêt taze girtine serê wê payîzê yarikê kevin minê dest dût dane lo...
Ax ezê...wêre gola mala xwe difikurim Gireasî loo
Ba'kekê daye qirş û qelêşa cûya belase

Xwezîka ji xêra Xwedê da bibame hevala keleş dosta xwe bin cûka evînê ne
Willa hetta Şehrê Dêra Dirasê loo...

Ax ezê...Herekûla şewitiye diborîm komêt wan heliza gewrê lo lo.

Ba'kekê daye qirş û perêza heware li kanîya diza

Xwezîka ji xêra Xwedê'da min zanîba serê wê sibê bangê kebarê

Kanê te bejna bilind çawên reş û belek te ji kêra tewizand lo..

Ax ezê dimirim hûnê min bibene silavî wan maliya loo.

Tu guhê xwe bide zimiye û naliya sibehiya pişt sere min dihêt Quran û Emmayê.

Evarya şirqe şirqa şaxêt pezkûviya, tu bi Xwedê key hûnê tirba min çêken li serê
hevalekî bilind ax li serê her çar geliya lo lo

Ax ezê herekûla şewitîda diborîm darê dûrî lo lo

Pora ser serê min spî buye mîna hirî

Kiç û kûret Herekulê pêj çavêt min xwe yêt kin mîna hirç û gurî

Keçê tû berê xwe bide darîkêt serê van rêla

Serê xwe şorkirîne halê min û te ra dikene girî lo lo

Türkçesi

Ben garibanım kendi evimde kavrulup gidiyorum kumralım lo..

Şhidime dönüp baktım, hey baktım.

Bu sonbaharda yeni sevdalar edindim eskilerine yol verdim..

Ah ben alçaktaki evime baktım Gireasi'dedir.

Bi rüzgar esti çalı çırpıyı önüne kattı

Ah keşke o yiğit yârin yolunda aşk suyu olsaydım burdan Dera Dıras'ye kadar..

Ben viran Herekul'daki heliz kümelerini geçiyorum kumralım

Hırsızlar Çeşmesinde havardır, bir rüzgar katmış çalı çırpıyı birbirine

Keşke Allah aşkına ben bu sabah ezanında bileydin

Hani sen bu endamı, kara gözleri kimin için süsledin

Ah ben ölüyorum beni o yas evlerine götürün

Sen sabahları başucumda sayıklanan ve inleyen kuran ve amme'ye kulak ver

Akşamları ceylanların boynuzlarının şakırtıları, Allah'ın aşkına mezarımı yapın
yükseklere

Ah dört boğazın tepesine

Ah viran Herekuldan geçiyorum zar zor
Başımdaki saç ağarmış koyun yünü gibi
Herekul'un kız ve erkekleri gözümün önünde kendilerini ayı ve kurt yapıyorlar
Kız sen şu koruluğun başındaki ağaççıklara bak
Başlarını eğmiş benim ve senin halimize ağlıyorlar...

3.2.4 Bêrîte/şeqşendî

Bu müzikal forma, Şırnak ve Uludere yöresinde bêrîte, Hakkari bölgesinde ise şeqşendî denilmektedir. Düğün zamanı, sabahın erken saatlerinden gün batımına kadar dans edilir, oynanır. Akşam olunca, Şırnak ve Hakkari yöresinde, damat evinde toplanılır ve divan kurulur. Burada dengbêjler, sırasıyla kilamlarını okurlar. 3-4 kilamdan sonra ise ara verilir ve kilamların ağır havasını biraz dağıtmak için bêrîte/şeqşendî okunmaya başlanır, sonra tekrar kilamlara devam edilir. Bêrîte/şeqşendî'lerin içeriğinde kahramanlık, aşk, dram, savaş gibi her konu anlatılmaktadır. 4 veya 6 kişi karşılıklı atışarak okurlar. Ne dans şarkıları gibi ritmik ne de kilamlar kadar serbesttirler. Bêrîte/şeqşendî'ler düzensiz bir ritim yapısına sahip olduğundan beraberinde dans edilmez, oturarak söylenirler.

CD Track 13

Babê Gulê fileye

Zeryê babê Gulê fileye

Fileke bê toreye

Gula can neda meye

Babê Gulê cuhiye

Zeryê babê Gulê cuhiye

Cuhiyeke xeyberiyê

Gula can nade şuye

Gulê te nademe çu kesan

Zeriyê te nademe çu kesan

Te didem xudan pezan

Berke kurk û etlesan

Türkçesi

Gulê'nin babası gâvurdur

Gâvurdur sarışının babası

Dini imanı yoktur onun

Güzel gülü vermedi bize

Gulê'nin babası Yahudidir

Yahudidir sarışının babası

Mağripli bir Yahudidir

Güzel gülü vermedi kocaya

Gulê seni vermem kimseye

Sarışınım kimseye vermem seni

Seni vereceğim sürü sahibine

Giyesin ibrişim kürkleri ("Eyhok", Kalan Müzik, 2004)

3.2.5 Stranên karan

Stranên karan/stranên paletî denilen iş şarkıları üzüm ezme, buğday dövme, ekin biçme, yün eğirme, yayık dövme, kilim dokuma gibi iş yaparken söylenen şarkılardır. İçerikleri aşk, savaş gibi pek çok farklı temada olan bu şarkıların özelliği, yapılan işe uyumlu ritim ve ezgi ile icra edilmesidir. İşi kolaylaştırmak için söylenen bu şarkılara çalışma motivasyonunu yinelemek için çeşitli nidalarla da eşlik edilir. Mezopotamya coğrafyasının çokdilli, çokkültürlü, çokinançlı özelliğinin ve kültürel etkileşimin bir yansıması iş şarkılarında da görülmektedir. Keldanilerin yayık, üzüm ezme şarkıları ve Ermenilerde çift sürülürken tarlanın bir an evvel biçilmesi ve dinlenmeye geçmeyi cesaretlendirmek için söylenen "horovel" denilen iş şarkıları bunlara örnek olarak verilebilir.

Yayladaki kadınlar akşamdan mayaladıkları sütü, yoğurt haline geldikten sonra, sabahları erken kalkarak yayıklara koyup tereyağı elde etmek için sallarlar. Karşılıklı ikişer kadın yayığı iter ve yayığın sallanış ritmine göre stranên meşkê/yayık şarkıları söyler. Hakkari'de "yayığa ne kadar çok aşk şarkısı söylersen o kadar çok tereyağı verir" şeklinde bir inanış vardır. Ritmi genellikle 3/4'lüktür ve herkes tarafından bilinen tek bir ezgiyle söylenir. Diğer Kürt bölgelerinde de ritimleri ve ezgileri farklı yayık şarkıları vardır. Ayrıca Keldanilerin yayık şarkısı olan Gudî/yayık ve Meşkê/yayık ritim, ezgi ve söz kalıbı olarak benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra, Keldanilerde şarap, Müslüman Kürtlerde ise üzüm şırası yaparken söylenen üzüm ezme şarkıları vardır ("Eyhok" Albüm Kapağı, Kalan Müzik, 2004).

Dengbêj Saide Okyayatan'ın, “akşam dinlenmiş kuyu suyu ile katığı karıştırdık, sabahın köründe ayran, 'meşk' yapardık, burada kılam söyledik” diyerek anlattığı bir stranên meşkê/yayık örneği:

CD Track 14

Dew dikim dew bi dor
Dewikê xwe dikim, dor bir dor
Dew, dewê çêla sor
Meşk, meşka çêla sor
Dew dikim dor bi dor
Rûn didime Sofiyê kor

Türkçesi

Ayran yaparım ayran, sırayla,
Ayranımı yaparım sıra sırayla,
Ayran kırmızı ineğin ayranıdır,
Meşk kırmızı ineğin meşkidir,
Sıra sıra ayran yaparım,
Kör sofuya yağ veririm...

3.3 Müzikal Temalar

3.3.1 Aşk ve sevdâ şarkıları

Stranên evînê denilen aşk ve sevdâ şarkılarında, cinsellikten sevgilinin güzelliğine, aşktan bedduaya, ayrılığa ve kaçma isteğine kadar birçok konu işlenmekte; özlem, acı, kıskançlık, kavuşma isteği, cinsel istek gibi pek çok duygu ifade edilmektedir.

3.3.1.1 Cinsellik ve ‘meme’ figürü

Aşk ve sevdâ şarkılarında, erotizm ve cinsellik sıklıkla işlenen bir temadır. Kadınlar bu şarkılarda, cinsel isteklerini açıklıkla dile getirir ve bedenlerini karşı tarafı cezbedecek şekilde betimlerler. Yücel (2008), Roger Lescot'nun Ömeryan aşiretinin kadın üyelerinden derlediği “Besna” ve “Xerobo”nun kadınların sözlü kültüre yaptıkları katkılar açısından büyük öneme sahip olduğunu belirtir (s.198).

“Besna, cezbeden kadın, cezbedilen erkek koduna açık bir tekziptir. [...] Besna söylediği şarkıda bir bakıma kendine, kendi ruh durumuna ağıt yakmaktadır. Besna

belki de ilk kez bir kadının cinsel arzularını dile getirmekte, kendi fiziksel varlığını tıpkı 'Binbir Gece Masalları'ndaki kadınlar gibi ifade etmektedir.”

Uzun (ve ince) boyluyum, belim kandil (mum) gibi incedir
Yürüyüşüm ördeklerinkine benzer (hani o) ırmak kıyısındaki
Ağzım ilk emilen süt beyazlığında
Malatya elmasına benzer (ağzım)

Uzun (ince) boyluyum, örüklerim gümüş şişeye benzer
Adım Besna’dır, Halil’lerin Besna’sıyım ben
Memelerim elma gibidir, Mardin kalesinin ardındaki kayalar gibi sert
Başuçları kırmızıdır, kökleri beyaz
Gözlerim karaya çalar, meşinidir
Alnım altındır, Mahmudi (altını var ya hani) (Yücel-2008, s:198-199).

“Lawikê Metînî” kilam/stran’ında, istemediği yaşlı biriyle evlendirilen genç kız, evleneceği gecenin akşamı annesine şöyle seslenir:

“Anam kimseler ortalıkta yokken Lawikê Metînî’yi çağır, kalbimin sevgilisini, gelsin benim el değmemiş, kız oğlan kız memelerimin arasında konaklasın... anam, kurbanın olayım, gecenin bir yarısı sevdiğimi getir, gelsin de boynumu öpüşleriyle doldursun, ağzıyla boynumu emsin, dilini Haydari küpelerimin uçlarına kadar götürsün...” (Parıltı, 2006, s. 71).

Erkeğin vücudu detaylı anlatılmazken, kadının vücudunun etraflica tarif edildiği bu şarkılarda, en çok dikkat çekici olan, “meme” figürünün kullanımıdır. Anlatılarda meme yoğun olarak vardır ve portakal, elma, üzüm, nar gibi çeşitli meyve türlerine benzetilerek tasvir edilir.

Xerabo’da kadın, “memenin başları.... asma üzerinde olgunlaştığında Çêlikê ‘Eliyê Remo’nun üzümleri gibidir” der. Göğüsler bu şarkılarda çeşitli şekillerde yiyecek, oyuncak ve sevgilinin dertlerini unutturarak vakit geçirmeye davet edildiği özel bölge gibi tarif edilmektedir. Kadınlar şayet sevgilileriyle birlikte olamazlarsa, göğüsleri olmayabileceğini söyleyerek, sıkça göğüsleri yalnız sevgililerinin zevki için var olmuş gibi konuşmaya eğilimlidir. Xerabo’da bu ortaya çıkar: “Meme başımı keserim, yaşlı adamlara kahvaltı, genç adamlara öğle yemeği yaparım” (Mojab, 2005, s. 259).

Başka bir örnek olarak da Derweşê Evdî kilam/stran’ı verilebilir. Burada Adulê sevdiğine ‘...ben de o zaman şu bir çift mememin uçlarını Zor Temir Paşa’nın çadırında ona buyur ederdim..., ...gecenin bir yarısı yatağına gidip memelerimi önüne

sereceğim ve onlarla sabaha kadar oynamasını isteyeceğim...' diyerek seslenmektedir (Pariltı, 2006, s.71).

Ben bu kılâmın birçok varyantını bilirim. Zor Temir Paşayê Milli zamanının çok güçlü bir hükümdarı olduğu için, hüküm sürdüğü topraklarında kızı Edulê için söylenen kılâmı yasaklamıştı. Sürekli bunu söylerdi: 'Nasıl olur da kızımın ismi ile Yezidi bir delikanlının adı dengbêjlerin ağzına pelesenk olur!?' O bu kılâm için birçok dengbêji esîr aldı, birçoğunu da öldürttü (Kevirbirî, 2002, s. 22).

3.3.1.2 Beddua

Birçok kültürde rastlanan insanların istemedikleri, sevmedikleri veya haksızlığa uğradıkları bir durum ile karşılaştıklarında kullandıkları beddua düşmana, sevgiliye, kadere, yaşanan bir felakete karşı kızgınlık veya kıskançlığı ifade etmektedir. Bir sözlü kültür ögesi olan beddualara, destan, ağıt, şarkı gibi halk edebiyatı ürünlerinde sıklıkla rastlanmaktadır.

Sevgili ile birlikte olamamanın ve yalnız kalmanın sitemini anlatan kadın, âşık olsa da başka birisiyle birlikte olan adama beddua etmektedir:

CD Track 15

Hesti, loy loy lo lo loy lo lo loy

Belkî tu bigerî, tixtor û hekîma

Sûnî werî li serê xwe bide ser cokan malberê

Hespê lo lo loy lo lo loy lo lo loy

Eman eman xweda! mêr dike mi bikuje lo lo lo, lo lo lo, lo lo loy

Ya na dilê minê biva çemê hanê lo lo lo, lo lo lo, lo lo loy

Mi bihîstiye, le bi ser mi da

Girtiye yare lo lo lo, lo lo loy, lo lo loy

Heger ji min çêtir e, li te bimbarek

Ji mi çêtir nîne

Belkî kula helebê mal te de rûne

Salê carek lo lo lo, lo lo lo, lo lo loy

Serê tilla mara gez kir

Birin kûr bû, gihişte hestî

Eger ji min çêtire li te bimbarek

Ji mi çêtir nîne

Tu her ber diwar û derê hekîm, tixtora

Û wek geber kevî bivî ber destî

Maliko birin kûr bû

Gihişte hestî lo lo lo, lo lo lo, lo lo loy

Mi bihistiya lê ser mi da yarek xwastî lo lo lo, lo lo lo, lo lo lo

Tu bigerî ber dîwar û derê tixtor û hekîma

Türkçesi

Doktor hekim gezersin,

En sonunda getir başını, dizime koyarsın

Aman aman adam beni öldürecek,

Yoksa gönlüm aha şu deredir

Duydum ki üstüme yâr tutmuşsun,

Eğer benden daha iyi ise

Hayırlı olsun, eğer değilse

Halep yarası evinde oturur

Yılda bir kez lo lo...

Parmağımın başını yılanlar ısırды,

Yara derinleşti kemiğe ulaştı,

Duydum ki üstüme bir yâr istedin,

Eğer benden iyiyse hayırlı olsun

Eğer değilse doktor hekim kapılarında gezesin

Geberesin, ele ayağa düşesin...

Varım yoğun, yaram derinleşti,

Kemiğe dayandı,

Duydum ki benim üstüme yâr istemişsin,

Sen doktor ve hekimlerin kapısında gezesin,

Kadın, kavuşamamalarının sebebi olarak gördüğü fesat kişilere beddua eder:

CD Track 16

Eman eman eman.....

Eman wey gundîno!

Wey gundîno, mi go:

Bejina mi zirav e tayika rihanê.
 Ax lo darê şîn e,
 Sira sibê va êvarê
 Le te ji xwe ra dijîne.
 Dema tunê bikev nav gundana,
 Pirsê navê mi dike
 Navê mi Zeriya Ebasî ne,
 Eger tu nê pirsê zewica ji mi dikê
 Ax dilê minê kul,
 Wella dil birîn im.
 Ewênî bena bina te da fesadî dike,
 Rebê alemê dikim,
 Ew jî xêr û xweşiyê
 Ji canê xwe nebîne.

 Eman eman eman.....
 Ax lo wey gundîno!
 Wey gundîno, mi go:
 Bejina mi zirav e tayika rihanê,
 Ax lo devê rê da
 Sira sibê va êvarê
 La ji xwe ra lê da.
 Wele minê dibî
 Delalê dilê mi razaye
 Banê di qesrê da,
 Dema minê çavê xwe nê
 Ji xewa şîrîn vekir,
 Ax minê nezanîbû
 Seet çend e di şevê da.
 Wele dema minê
 Çavê xwe ji xewa şîrîn vekir,
 Minê dibî tîlêbîcîge Nazê
 Girtine xistîne kelepçê da.
 Ez evdala xwedê

Dîsa ji xwe ra rabûm,
Ketme pê da.
Weke kewa gozel
Ezê mame di qefesê da,
Minê digo va bextê xewna min e, ax felek
Digeriya di dorê da,
Digo, keçê tunê were
Qasekî kêleka xwe
Bide kêleka mi rune,
Ew gil û gazine
Tu nê ji mi ra dibêjî
Bila hemî îşev
Ji xwe ra bîne xewê lo di xewnê da .

Eman eman eman.....
Ax lo wey gundîno!
Wey gundîno mi dî
Tu nê hatê la ji derî da,
Ez evdala xwedê
Dîsa ji xwe ra rabûm ber da.
Wela dema rûnişt
Ji mi ra nedigot
Ti gotin û ti xebardan,
Digo, keçê ez evdala
Çavê şîn im, la singê zerda
Wela şeva dinê minê
Xeberekî ji te re digo,
Qey dile te ji mi dima,
Ezê îro nexweş im,
Nexweşekî nav cî da.
Wele gulo mirazê tenê
Dîsa henê ji xwe ra da ser da,
Dema tu nê li mi dînerî
Li ax enya te yê dina ewrê çavan

Keçkê gunde me ne heya bazîn
Digo, şeva dinê, delalê dilê tenê
Mala bavê te da
Ji xwe ra bûye.

Türkçesi

Aman aman aman...
Dedim, ey köy ahalisi
Belim incedir, reyhan filizi gibi
Ah taze dal filizi...
Sabahın seherinde, bu akşam
Seni yaşıyor.
Köye geldiğinde,
Beni sorarsan
Adım Zeriya Ebasî'dir.
Eğer benim evliliğimi soruyorsan,
Ah gönlüm yaralıdır,
Ben gönlü yaralıyım.
Hakkımızda fesatlık yapanlar,
Allah'tan dileğim
Gün yüzü görmesinler
Dünya gözüyle...

Aman aman aman...
Dedim, ey köy ahalisi
Belim incedir, reyhan filizi gibi.
Ah yolun başında,
Sabahın seherinde, bu akşam
Gördüm ki
Gönlümün güzeli uyuyor,
Kasrın içinde.
Gözlerimi açtığımda
Şirin uykumdan,
Ah bilmiyordum
Saat gecenin kaçıydı.

Valla gözümü şirin uykumdan açtığımda,
Gördüm ki Nazê'nin talebeciğini
Tutup kelepçelemişler.
Ben Allah'ın kulu,
Yine kalktım,
Peşine düştüm,
Keklik gibi,
Kafeslerde kalmışım.
Diyorum ki bu rüyamın kerametidir ah bu felek,
Etrafında dolanıyordu,
Diyordu ki kız gel,
Yanını yanıma daya otur.
Bana ettiğin
Bu şikâyetlerin, sitemlerin hepsi
Bu gece uykuda rüyana gelsin.
Aman aman aman...
Dedim, ey köy ahalisi...
Sen kapıdan girdin
Ben Allah'ın kulu
Yine karşıladım.
Valla oturduğu zaman
Bana etmiyordu
Ne bir söz ne de bir kelam.
Diyordu ki kız ben
Sarı sinenin, mavi gözün kuluyum.
Valla geçen gece
Sana bir söz söylüyordum,
Herhalde darıldın bana.
Ben bugün hastayım,
Yataklara düştüm.
Valla senin muradın
Yine kınalandı,
Sen bana baktığında.

Senin ak alnına, bulutlu gözlerine
Bizim köyün kızları yetişemez.
Diyordu ki geçen gece, gönlünün güzeli
Babanın evinde
Kendinden geçmiş.

Kadın, yaylada karşılaştıkları sevgilisine, evini barkını toplayıp yanına gelmediği
için beddua etmektedir:

CD Track 17

Kuro gede zozan sar e, wî ez tahmul nakim, wî ez tahmul nakim
Lo lo lawko ez kirasê, lo sar li xwe nakim, wî wî sar xwe nakim
Wele xwedê bê rabe, dûzana bavê Sîmarê, min gazî be lo ez deyndar nakim, wî ez
deyndar nakêm
Gede, heramê dila
Wî dila xatira, ay lo dil xatira
Mal şewitiyo, zozanê mala bavê te gelek sar in
Ti nê, koçikvanê xwe bar ke, kuro were vira
Wez ê gede lawikê xwe, rebenê xwe bidime...
Zozanê çiyayê Eledaxê zaf giran in
Serê xwe, gede, lawikê xwe ra, bidime ser “taşa”, lo ser kevira, ê wî ser kevira ay
Heger xwedê mirazê mi bike bila be, heke nebû
Gede, lawikê mi dike, bira bike guneke
Min ê soz daye, ne ez ê bêjim, ew bê xwûşkê
Lo ez bê bira, wî ez bê bira

Türkçesi

Oğlan yayla soğuktur, ben dayanamıyorum, ben dayanamıyorum
Oğlan ben ince fistan giyinmiyorum, ince giyinmiyorum
Valla Allah kalk dese Sîmar’ın babasının usturasına götürseler, borçlandırmam,
borçlandırmam oğlanımı.
Gönüllerin haramı oğlan

Gönül dediğimiz hatır işidir
Senin babanın yaylaları çok soğuktur, evi yanasıca
Evini barkını taşı, gel buraya oğlan
Oğlanımı, zavallımı veririm
Eledağ'ın yaylaları çok çetindir
Ben başımı taşlara koyarım oğlanım için, vay taşlara
Eğer Allah muradımı yerine getirirse getirsin, eğer olmazsa,
Benim oğlanım ne istiyorsa onu yapsın, yazıktır
Ben söz vermişim ama ben derim ki onun bacası yoktur
Benim kardeşim yoktur, kardeşim yoktur

3.3.1.3 Kaçma

Kadınların bu şarkılarda dile getirdiği bir diğer tema da kaçma isteğidir. Ailenin rızasını almanın mümkün olmayacağı durumlarda, kadınlar sevdikleri erkeklerden kendilerini kaçırmalarını isterler.

Çağlayan (2009), kadınların rızasını alamayan ataerkil geleneğe direniş anlamına gelen pratiklerden biri olarak “kaçma”yı göstermekte ve Hassanpour’un hem kaçmaya ilişkin hem de kaçmadan sonra ailelerle ilişkilerin düzenlenmesi sürecinin ataerkiyi yeniden ürettiğini söylemektedir (s. 54). “Kaçma” pratiği kadınlar adına bir kurtuluş olmasa da sosyal mekanizmalara itiraz anlamında gerçekleştirilen bu eylemin çıkışı itibarıyla bir karşı duruşu sergilediği ve kadının yeni bir hayat kurma potansiyelini barındırdığı söylenebilir.

Bu durum, ekonomik düşüncelerle kimi de başka sebeplerle, en çok kız tarafının engellemesiyle ortaya çıkar. Delikanlı, daha önce kızla da anlaşarak, ve arkadaşlarının yakınlarının yardımıyla, olmazsa sadece kendi olanaklarıyla kaçırr. Gençler ‘dügünsüz, derneksiz’, hatta nikâhın gerdekten önce kıyılmasını zorunlu kılan töreyi dahi çiğneyerek ‘karı koca olurlar’. [...] Kız kaçırma olayları, özellikle köy çevrelerinde, kız babasının istediği ‘ağırlık’ (‘başlık’)ın, kızı gözüne kestirmiş olan delikanlının gücü üstünde olduğu hallerde geçer. Birçok yerlerde, kız babası da bunu hoş karşılar, az paraya razı olup itibarını düşürmektense kızının kaçırılmasına göz yumar (Boratav, 1973, s. 207).

Kaçma’nın erkeklerin uzlaştığı durumlarda kabul edilebilir olduğu ve geleneklere tamamen aykırı olmadığı söylenebilir ancak sonuç her zaman uzlaşıyla neticelenmemektedir. Eğer kadın, ailesinin rıza göstermeyeceği birisiyle kaçmış ise hayatına da mal olabilecek şekilde cezalandırılmaktadır.

Kadın söylediği bu şarkıda sevgilisinden aynı zamanda çok başlık parası alan anne-babaları dinlememesini ve kendisini kaçırmamasını istemektedir:

CD Track 18

Hoy lawo, mi birevîne

Can lawo, mi birevîne

Lawek hat mi birevîne,

Can lawo, mi birevîne.

Day û bavê te li me kê ne,

Hoy lawo, mi birevîne.

Têr qelenek destî ne,

Hoy lawo, mi birevîne.

Hoy lawo, min bixwaze

Can lawo, min bixwaze

Day û bavê te li me nase,

Can lawo, mi birevîne.

Pir qelenek dixwaze,

Hoy lawo, mi birevîne.

Türkçesi

Oğlan gel beni kaçır,

Can oğlan gel beni kaçır.

Bir oğlan beni kaçırmaya geldi,

Can oğlan gel beni kaçır.

Ananla baban da kim oluyorlar,

Oğlan gel beni kaçır.

Doyasıya başlık parası alıyorlar,

Oğlan gel beni kaçır.

Ananla baban yabancı sayılmaz,

Can oğlan gel beni kaçır.

Çok başlık parası istiyorlar,
Oğlan gel beni kaçır.

Gülüm Xanim babasının evinde çalışan bir işçi olan Heso'ya âşıktır ve ondan kendisini kaçırmamasını istemektedir. Heso da karşılık olarak “ben senin annene anne, babana baba, sana da kız kardeşim demişim, bu evde büyümüşüm, kaçıramam” demektedir. Bunun üzerine Gülüm Xanim, Heso'yu “beni almazsan babama benim namusuma kast ettiğini söylerim” diyerek tehdit etmektedir.

CD Track 19

Hay lo heso rebeno, rebeno, rebeno
Rebeno rebeno rebeno....
Ê te mi heso rebeno
Ay de heso rebeno
Orta me û we de teg dîwar e
Heso rebeno orta me û we de teg diwar e
De tu yê kevîrekî bikşîne
Bila dîwar were xwarê
Heger xelkê gote, ew çi bûye, çi nebûye
Ezê bibejîm şev yek e, diz hezar e
Heso rebeno
Wî de rebenê rebenê....
Tu sere xwe bide ser coga mi rebenê
Ezê ji te ra qulpika çêkim
De heso digo: Gulum Xanimê
Wele nabe, bile nabe
Wî de bila goştê mi
Xwarina teyrana û tûya be
Hestiyê mi serê çardeviyana bela be
Lê delalê mi nanê bavê te
Bi helalî xwariye
Heramî bi destê mi karî nabe
Welle tu xwişka min î
Mi ji bavê te ra gotiye bavo
Mi ji diya te ra gotiye dayê

Mi ji te ra gotiye xwûşkê
Xirabî orta xwûşk û bira da çênabe
Hese rebeno rebeno rebeno rebeno
Rebeno rebeno rebeno rebeno
Car hat bi hespê
Mala bavê mi neynik e
Wisa diçe ferhanî biçûk e
Mi şiyar ke bi xwe ra biv here
Têr ke bike
Heso dibê xulam xanimê
Wele nabe bile nabe
Goştê mi xana yê teyrânê ta be
Hestiyê mi li serê çardanê be ra be
Min bavê te ra gotiye bavo
Min dayika te ra gotiye dayê
Min dayika te ra gotiye dayê
Min ji te ra gotiye bacî
Tu care orta xuşk û biratiyê da işê eşqê çênabe
Wele nabe, dil xanimê bile nabe
Wî heso rebeno rebeno rebeno rebeno
Rebeno serê mi dêşe dilê mi dilanî dîn e
Tu rabe hespê mala bavê mi
Ji xwe ra bîne mi hilde birevîne
Tu neyne ahd ji xwedê ra
Wez ê de derdekî li ser nefsa Heso da bîne

Türkçesi

Heso garibim,
Ben seninim Heso,
Ortamızda yalnızca bir duvar var,
Hadi bir taşı çek, duvar yıkılsın
Eğer millet ne oldu ne bitti derse
Derim ki gece birdir, hırsız bindir
Hadi garibim

Sen başını dizime koy, garibim
Ben sana halkalar yapayım
Heso diyordu ki gülüm hanım
Valla olmaz billa olmaz.
Etim kuşların ve dutların yemi olaydı
Kemiklerim ondörtlülerin başına dağılsın
Lê nazlıcan ben babanın ekmeğini
Helali ile yemişim,
Haramlık elime yakışmaz.
Valla sen bacımsın
Babana baba, anana ana, sana bacım demişim,
Bacı kardeş arasında “kötülük” olmaz.

Heso garibim,
Babamın evi aynadır
Öyle gider ferhandır, küçüktür,
Uyandır beni kendinle götür
Doyur, gelin et.
Heso diyor, kölen olam hanım
Valla olmaz, billa olmaz
Etim kemiğim lime lime olsun
Babana baba, anana ana, sana da bacım demişim.
Bacı kardeş arasında
Asla böyle şeyler olmaz,
Valla olmaz, billa olmaz.
Heso garibim,
Başım ağrıyor, gönlüm deli gibi halaya durmuş.
Sen kalk babamgilin atlarından birini getir, al kaçır beni
Eğer yapmazsan ahd olsun tanrıya,
Senin nefsinin başına bir dert getiririm.

3.3.2 Düğün şarkıları

Düğün, nişan, vaftiz, sünnet ve ölüm gibi törenler, insan yaşamında önemli bazı dönüm noktalarına işaret ederler. Bu törenler ile edinilen “anne olma”, baba olma”,

“evli olma”, “kadın olma”, “erkek olma” gibi yeni statüler toplum tarafından benimsenir ve böylece bireyin sosyalleşmesiyle toplumsal ilişkilerin de devamlılığı sağlanır.

“Çocukluk veya ergenlikten kadın veya erkekliğe geçişi simgeleyen bu yaşam geçiş ritüelleri/törenleri, bir statüden bir başkasına geçişi sembolize eden oldukça dramatize edilmiş kamusal olaylardır” (Eriksen, 2009, s. 109).

Din ve mitoloji ilişkisinden toplumdaki kültürel ve sosyal ilişkilere kadar, birçok konunun araştırılmasında zengin bir çalışma alanı sunan, ritüellerin, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında devamlılığı sağlayarak, toplumsal süreçleri düzenleyen ve kolektif kültür anlayışını pekiştiren işlevleri vardır. Ritüeller, insan bedeninin sembolik olarak kodlanmış sahnelenmesi ve ediminden sonuçlanırlar, ritüel düzenlemesi, her katılımcı tarafından farklı yorumlansa da, bir aidiyet hissi yaratır ve onların bedensel sahnelenmesi, edimi olmadan ne ortak tecrübe ne de onların toplumsal doğası açılabilir (Wulf, 2009, s.189).

Geçmişin imgeleri ve geçmişin anımsanan bilgileri (törensel denebilecek) uygulamalarla (performans) taşınıp sürdürülür (Connerton, 1999, s. 12) ve hangi usüllere göre yapılacağı, içinde yaşanılan topluluğun kültürel geleneği ve değerlerine göre şekillenir.

Ritüeller içerisinde düğün-evlenme ritüelleri hem ayrıntılarının zenginliği hem de toplumun kuralları ve işleyişini göstermesi bakımından elverişlidir. Bu ritüellerde, esas fonksiyon toplumsal ilişkileri, değerleri taşımak ve yeniden üretmekle yükümlü olan kadına aittir. Kamusal alanda otorite baba olsa da, anne özel alan olan evde bu rolü oynar ve kızını büyüterek kadınlığa ve kocasının soyuyla birleştirmeye yani gelin olmaya hazır eder. Düğünün odağı ve öznesi gelindir. Gelin, evden ayrılırken, belki de kızını bir daha göremeyecek olan anne en çok üzülen kişidir. Kızı yakın yere gelin gitse de artık evlenerek başka bir hayat kuracağından, anne o zamana kadar yanında olan evladından ayrılmanın acısını derinden yaşar. Anne evliliğin ne demek olduğunu bilir, eğer mutsuz bir evlilik yapmışsa bir anlamda kendi hayatı ile de benzerlikler kurarak, kızının karşılaşacağı zorlukları düşünerek üzülür. Düğünlerde damat tarafının keyfine, sevincine karşın gelin tarafı bu duyguları yoğun olarak yaşamaktadır. Gelinlere söylenen şarkılar bu yüzden hüznüldür ve kadınlar tüm bunları ağırlıkla kadın repertuarından oluşan düğün şarkılarında anlatırlar.

“Stranên dawetê” denilen düğün şarkıları, özel anlara eşlik eden ve hafızalarda da o şekilde yer alan şarkılardır. Aynı düğün şarkısı yakın yörede söylenen

varyantlarından bile ayırt edilebilir, bu yüzden yerel kimliği de sembolize eder. Ritüelin aşamalarına ve işlevine göre okunan şarkıların temposu, ritmi ve melodik yapısı da farklılıklar gösterir.

Kadın, gelin olarak gittiği evde yabancı olarak görülür, “*xerîb*/yabancı” sözcüğü kadınları anlatırken kullanılır. Örneğin, *xerîba biyanî*’nin sözleriyle, gurbette olan evli kızına, “*xerîb here were, şîvê bixwe taştê here*”/“gel git, akşam yemeği ye, kahvaltı zamanında yine git” diyen annenin hasretinin ne kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır. Kadının, kaynanası ve kocasının ailesiyle yaşadıklarından dolayı mutsuzluğunu anlatan “*bûme bûk, bûme pepûk/gelin oldum dertli oldum*” benzeri birçok atasözü bulunmaktadır.

Düğün ritüellerinde söylenen şarkılarda kız tarafının söyledikleri genelde hüznü şarkılardır ve gelin gittiği yerde “*xerîb*”, “yabancı” olarak tanımlanır. Gelin yabancı bir yere gitmenin acısını söylerken, annesi kızını yabancı yere vermenin acısını söyler. Erkek tarafıysa neşeli parçalardan yanadır, ağıtı sevince dönüştürmek onların işidir. ‘Yabancı’ yerle hep bir gurbet vurgulanır. Gelin komşu köye gitse bile, orası hem gelin hem de gelinin annesi için eldir. Bunu Kürtçe en iyi açıklayan sözcükse *xerîb*’tir. [...] Kürtlerin yaşadığı bütün bölgelerde gelin ağıtlarında kesinlikle bir “*xerîb*” sözcüğü geçer. Gelin asla geldiği yeri, bu “*xerîb*” kodundan dolayı unutamaz. [...] Gelinin nereye götürüldüğü sorusuysa ulaşılmazlığı anlatan ‘dağ’la ifade edilmiştir. Akabinde gelişen anlatım yakıcıdır. Çünkü ağıtı yakan kişi, bilmesine rağmen, “acaba nereye götürdüler?” diye sormaktadır. Ardından hem kendine, hem de geline vurgu yapmaktadır. Söyleyen, “vay bana garibim” derken, hem kendine, hem de geline *xerîb* olduğunu söylemektedir. Garip-*Xerîb* kılımları annenin ağzıyla ifade edildikleri zaman daha bir dokunaklı olurlar. Bir yandan kızının mutlu olmasını, ev bark sahibi olmasını isteyen anne, diğer yandan kızının yaban ellere gideceğini düşünür. Bu düşünce bile başlı başına bir ağlama, çevresindekileri ağlatma sebebidir (Yücel, 2008, s. 228- 229).

Gelin ağlarken başında şöyle söylenir:

Ay law min *xerîbê*

We la li mi hevalê

Bûkê negrî derda xale

Xerîba biyanî

Ay oğlan vay bana yabancı

Ağlama gelin

Yabancı yerdeki yabancı

Ayrıldığı evi “baba evi” olarak gören kadın, kocasının evine gittiğinde de kendisini oraya ait hissetmez. Her ne kadar baba evinde baskı görmüş olsa da, kadın için güzel anıların yaşandığı, her zaman özlenen, hasretlik duyulan ve bir daha geri dönülemeyecek olan evdir “baba evi”. Kadınlar anlatılarında kendi ailelerinden bahsederken “mala bavê min/babamgilin evi” ifadesini kullanırlar ve özellikle kadınlara ait olan bu kullanıma şarkılarında da yer verirler.

Gerek yiğitliği (mêrxasî) gerekse dramatik olayları işleyen klamlar genellikle kadınların ağzından yakılmıştır. Böylesi klamlarda sıkça geçen “...mala bavê min...” (...babamgiller...) sözlerinden rahatlıkla anlıyoruz bunu; çünkü bu ifadeyi Kürtlerde yalnız kadınlar kullanıyor. Örneğin kadın, klamlarda ailesinin yiğitlerini anlatıyorsa, bunu “berxê mala bavê min...” (babamgillerin koçu...) olarak ifade eder. Burada “koç” yiğit erkek anlamındadır. (<http://ararat-welat.blogspot.com/2011/01/nedim-dit-dengbej-geleneginin-sonu-ya.html>)

3.3.2.1 Gelin ve damat üzerine söylenen şarkılar

Düğün törenlerinin her aşamasında; gelin hazırlama, gelin banyosu, gelin uğurlama, gelin getirme, evden çıkarma, anne-kız vedalaşması gibi ayrı ayrı şarkılar söylenir. Şîranî/kına gecesi’nde gelinin yüzüne xêlî/duvak denilen bir örtü örtülür, xinnê/kına yakılır. Gelin olmadan önce annenin kızı ile son vedalaşma töreni olan kına gecesi ailenin kadınları ve komşu kadınlar ile birlikte yapılır. Hüzünlü ve yanık ezgiler söylenerek gelin mutlaka ağlatılır. Kına gecesinde kim güzel oynarsa kına tepsisi ona verilir, “xenê bînin teşê kin/kınayı getirip leğene koyun, destê bûk û zavê kin/gelin ile damadın eline sürün” gibi sözler içeren kına şarkıları söylenir.

CD Track 20

Wer hene, wer hene hevalo

Wer hene, wer hene delalo

Wer hene ,wer Bedlîsê hevalo

Wer hene, wer Bedlîsê delalo

Têxin kevçî tasê hevalo

Têxin kevçî tasê delalo

Bidin destê reqasê hevalo

Bidin destê reqasê hevalo

Wer hena Mîdyadê hevalo

Wer hena Mîdyadê delalo

Türkçesi

Gel kına hayran

Gel kına kurban

Gel Bitlis'in kınası

Gel Bitlis'in kınası

Kaşıkla tasa doldurun

Kaşıkla tasa doldurun

Rakkasın eline verin

Rakkasın eline verin

Gel Midyat'ın kınası

Gel Midyat'ın kınası

Hakkari yöresinde, gelini almaya giden düğün alayındaki kadınlara 'berbûk', gelini evden alıp götürürlerken söylenen şarkılara da 'narîn' veya 'narînk' denir. Narînk, ritmik olmakla beraber oldukça duygulu hatta ağıta yakın bir havadadır. Çünkü bir uğurlama, vedalaşma havasıdır. Sözleri de ayrılığı ve vedalaşmayı işler. Ritmi kompleks değildir. Basit ritimlerle ve lirik ezgilerle söylenir. Birkaç farklı makamla [ezgi kalıbıyla] söylenen çeşitli varyantları vardır. Diğer düğün şarkılarında olduğu gibi narînk'te de, sözler uzun kıtalar boyunca değişirken ezgi ve ritim hep aynı kalır ("Eyhok" Albüm Kapağı, Kalan Müzik, 2004).

Düğün tef ve zurnayla başlar, ortalama bir hafta sürerdi. Gelin almaya gidilirdi. Gelin bir ata bindirilir, etrafında "berbû"larla (nedime) oğlan evine gelinirdi. Damat evinin önünde, gelin eve girmeden önce bahşiş alınır, bazen berbû'lara giysi söz verilirdi. Bir kadın gelin sandığına oturur, para isterdi ve "dayı hediyesi" istenirdi... Dayı hediyesi, çoğunlukla tabanca veya tüfektir (Cegerxwîn, 2003, s. 15).

Gelin getirmeye giderken şöyle söylenmektedir:

CD Track 21

Hoy narînê tê çema da

Hoy delalê tê çema da

Hesirka diherike ji hêrsa

Hoy narînê qesta mesto

Hey delalê qesto mesto

Heta ne nav ji bavê xwesto

Zînê zer li ber tavê şkesto

Hey narînê germê gêro

Hay delalê germê gêro
Mi bireşanda erda wê yo
Mi bi narînê jî xwe ra biro
Hay narînê genimê uşî
Hoy delalê genimê uşî
Mi bireşanda erda xwîşî
Tu bi narînê nafirosî

Türkçesi

Narin gelir derelerden,
Güzel gelir derelerden,
Gözyaşları akıyor sinirinden.
Hoy narînê qesta mesto
Hey delalê qesto mesto
Babasından istemeye gelmişler,
Sarı mücevher güneşin önünde kırılmış.
Hey narînê germe gêro
Hay delalê germê gêro
Ben onun yerlerine saçsaydım,
Narin'imi aldım götürüyorum.
Hay narînê buğday salkımı
Hoy delalê buğday salkımı
Ben güzellikle saçsaydım,
Sen Narin'i satmayasın.

Geline ve ailesine övgüler söylenir:

CD Track 22

Narîn hey nar hey nar hey nar
Narê hey narê
Narînê, dê xayinê
Bûkê, navdarê
Narîn dê bixemlîne
Bûkê navdarê
Dayê baban bextî ne

Türkçesi

Narîn hey Narîn,
Narê hey Narê,
Anası hain Narê,
Namı büyük gelin,
Narîn'i süsleyin,
Namı büyük gelin,
Anan baban bahtlıdır...

Geline ağlamanın fayda etmeyeceği, anne ve babasıyla vedalaşması söylenir:

CD Track 23

Narînê ma ne leo
Narê'b hoy narê
Delalê ma ne leo
Sorgul jê dibarî

Tê bike karê xweo
Narê hoy narê
Tû bike karê xweo
Sorgul jê dibarî

Girya te bê faydeo
Narê'b hoy narê
Girya te bê faydeo
Sorgul jê dibarî

Keçik warê xelkêyo
Narê hoy narê
Keçik warê xelkêyo
Sorgul jê dibarî

Narînê qurtê qurtê
Narê hoy narê
Delalê qurtê qurtê
Sorgul jê dibarî

Eşîr e, malbat xurt e

Narê hoy narê

Eşîr e, malbat xurt e

Sorgul jê dibarî

Me girto ji eşîretê

Narê hoy narê

Me girto ji eşîretê

Sorgul jê dibarî

De rake rawestîne

Narê hoy narê

De rake rawestîne

Sorgul jê dibarî

Çayokê'l ser hilîne

Narê hoy narê

Çayokê'l ser hilîne

Sorgul jê dibarî

Day û bav têr bibîne

Narê hoy narê

Day û bav têr bibîne

Sorgul jê dibarî

Ba rabû rawestiyayî

Narê hoy narê

Ba rabû rawestiyayî

Sorgul jê dibarî

Maye hêvîya birayê

Narê hoy narê

Maye hêvîya birayê

Sorgul jê dibarî

Türkçesi

Bizim narinimizdir,

Bizim güzelimizdir,

Kızıl güller yağıyor
Narê'mizden.

Sen işini yapacaksın,
Sen işini yap,
Kızıl güller yağıyor
Narê'mizden.

Ağlaman fayda etmez,
Kızıl güller yağıyor
Narê'mizden.

Kız başkasınıdır,
Kızıl güller yağıyor
Narê'mizden.

Narinimizin boyu kısadır,
Güzelimizin boyu kısadır,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Aşirettir, ailesi güçlüdür,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Aşiretten aldık,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Hadi götürün dinlendirin,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Örtüyü yüzünden kaldırın,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Annenle babanı doya doya gör,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Rüzgar esti, durulmuş,
Kızıl güller dökülür
Narê'mizden.

Ağabeyini bekliyor,
Kızıl güller yağıyor
Narê'mizden.

Geline sızlanıp nazlanmaması söylenir:

CD Track 24

Hay narînê hesto mesto
Hay delalê hesto mesto
Heta me nar ji babê xwesto
Zînê zer li ber tavê şikesto
Hay narînê nelorîne
Hay delalê nelorîne

Türkçesi

Hey narin nazlanma
Hey güzel nazlanma
Narini babasından isteyene kadar
Sarı eğer güneşte çatladı
Hey narin sızlanma
Hey güzel sızlanma

Geline anne ve babasıyla helalleşmesi söylenir:

CD Track 25

Narîn, ez narîna te me
Delal, ez hevala te me
Narîn, ez narîna te me
Xerîb, ez xerîba te me
Şeş sabûnê xwe dadane
Narîn, wez narîna te me

Şeş sabûnê xwe dadane
Delal, wez hevala te me
Tu’b ezîzê van day û bavan
Narîn, wez narîna te me
Tu’b ezîzê van day û bavan
Delal, wez hevala te me
Xatir bixwaze day û bavan
Narîn, wez narîna te me
Xatir bixwaze day û bavan
Delal, wez hevala te me

Türkçesi

Narin ben senin narininim,
Güzel ben senin yoldaşım,
Narin ben senin narininim,
Garip ben senin garibinim.
Altı sabununu pişirmiş,
Narin ben senin narininim.
Altı sabunun pişirmiş,
Güzel ben senin narininim.
Sen bu ana babanın azizesisin,
Narin ben senin narininim.
Sen bu ana babanın azizesisin,
Güzel ben senin narininim.
O ana baba ile helalleş,
Narin ben senin narininim,
O ana babadan helalleş,
Güzel ben senin narininim.

Gelin babaevinden götürülürken, geline ve damada övgüler söylenir:

CD Track 26

Bûkê, delalê

Rabe xwe bar ke

Serkê xwe girê de

Gazî xweda ke

Zava zaf rind e

Xortekî pak e

Zava zaf rind e

Xortekî pak e

Bûkê, delalê

Bûka kurdan e

Şemamoka nava bostan e

Bûk ezîz e, bi dil û can e

Türkçesi

Nazlı gelinimiz

Kalk hazırlan,

Başını bağla,

Tanrı'yı çağır.

Damat çok yakışıklıdır,

Temiz bir gençtir,

Damat çok yakışıklıdır,

Temiz bir gençtir.

Nazlı gelinimiz,

Kürtlerin gelinidir.

Bostandaki şemamoktur.

Gelin azizdir, cana yakındır, candır.

Sabah erken kalkılır ve şarkılar eşliğinde damat banyoya götürülüp yıkandıktan sonra yine şarkılar eşliğinde içeri getirilir. Berber tıraş için berzava'nın/sağdıç evine çağırılmıştır. Tıraş yapılırken de yine damadın etrafındakiler şarkılar söylerler. Hakkari yöresinde damat ile ilgili töreni içeren ve burada söylenen şarkı formuna “serşo” denilir (“Eyhok” Albüm Kapağı, Kalan Müzik, 2004).

Damat banyoya götürülürken şöyle söylenir:

CD Track 27

Tiliya zavê birîn e
Zavê haja wî nîne
Zava çûye himamê
Bûk çûye jê derxîne

Tiliya zavê birîn e
Zavê haja wî nîne
Zava birine himamê
Bûk çûye jê derxîne

Tiliya zavê birîn e
Ew kî ye derman bîne
Bûka nazez nazezîn
Jê ra dermana bîne

Tiliya zavê birîn e
Ew kî ye derman bîne
Ew bûka nazezîn e
Çû jê ra derman bîne

Türkçesi

Damadın parmağı yaradır,
Ama damadın haberi yok.
Damat hamama gitmiş,
Gelin onu çıkarmaya gitmiş.

Damadın parmağı yaradır,
Ama damadın haberi yok.
Damadı hamama götürmüşler,
Gelin onu çıkarmaya gitmiş.

Damadın parmağı yaradır,
Kim derman getirecek.
Nazlı gelin nazlıdır,
Ona derman getirir.

Damadın parmağı yaralıdır,
Kim derman getirecek.
O nazlı gelindir
Ona derman getirmeye gider.

O gece damat, adeta bir “paşa” idi. Verdiği emirlere harfiyen uyulmak zorundaydı. Uymayanları, falakaya yatırılırdı. Damat o gece gelinle ilişkiye giremezse, intikam sırası dayak yiyenlere geçerdi. Damadın başına toplanır, su döker, toprak döker, falakaya yatırılırdı. Ama “erkekliğini ispat ederse”, havaya bir el ateş açılır, bir gece önce ceza alanlar intikam alamazlardı (Cegerxwîn, 2003, s.15).

3.3.2.2 Eğlence şarkıları

Düğünün eğlence bölümünde söylenenler govend/dılan/halay denilen ritmik şarkılardır. Yalnız veya dans ederken söylenen bu şarkıları, bir kişi ve grup veya iki grup karşılıklı atışarak söylerler. Karşı taraftakiler son heceden devralarak müziği tekrar ederler. Söylenen ezgi ve ritim dansa göre belirlenir, ezgileri sürekli tekrar eden uzun kıtalardan oluşurlar. Aynı ezgi farklı sözlerle uzun süre tekrarlanarak dans etmeye olanak sağlanır.

Dengbêj Gazîn ve Dengbêj Muhacir, düğünlerde gelin getirilirken şarkılar söylediklerini ve bu ortamı şöyle anlatmaktadırlar:

Bir köyde bir düğün olsa bizi çağırıyorlardı. 4-5 kişilik bir genç kız grubuyduk, söyledik. Düğünlerde illa içerde olacak, gelin de gelseydi zaten dışarı götürmezlerdi, içerde söyledik. Sürekli başka köyden gelenler olurdu. Bizim köydeki genç kızlarla biz karşı karşıya söylüyorduk. Başka köyden gelseydiler birbirine zıt şekilde şarkı söylediler. Yarış yapardılar (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

[Kadınların karşılıklı atışma şeklinde yarışarak söylemesi başka halkların geleneğinde de görülmektedir. Örneğin, Kuzey Kanada, Alaska ve Grönland'ta yaşayan Inuit halklarında, kocası ava giden kadınlar arasında bir oyun, eğlence olarak oluşan bir gelenek vardır. İki kadın karşılıklı durur ve birbirlerinin kollarını tutarlar, dans hareketleriyle de eşlik ederler. Inuit kültürüne has bir vokal tarzı ile biri kısa ritmik cümleyi okurken, diğeri oluşan boşluğu başka ritmik müzik cümlesiyle doldurur. Burada nefesi iyi kullanmak ve tempoyu kaçırmamak çok önemlidir. Biri diğerini alt edinceye kadar düet halinde söylemeye devam ederler.]

Yüksekova'da düğünler oluyordu, gelin getiriyorlardı, götürüyorlardı. Hep ben gidiyordum, onların başında söylüyordum. İki köyün kadınları atıştırdık düğünlerde. Bir tarafın sesi bitip kaybeder, öteki taraf kazanırdı. Gelinin kıyafetini giydirirken bi ben bi onlar bi başkası söylerdi. Narîn söyledik. Xenê bînîn söyledik. Aman kızım söyleyin söyleyin, siz bêjin” (Adsız, 19 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Düğünlerde söylenen bu şarkıların içerikleri; sevgiliye övgü, âşıkların cilveleşmeleri, aşkın çaresizliği, sevgiliye beladan uzak durma öğüdü, sevgiliye yalvarma gibi iki sevgili arasında geçen sözlerdir.

CD Track 28

Tu'b zeyn tu'b zeyn tu'b zeynî
Zeyneba min

Baxçê zeynê pîvaz e zeyneba min
Baxçê zeynê pîvaz e melhema min

Pîvaz rabû bû sazan zeyneba min
Pîvaz rabû bû sazan melhema min

Mêrê zeynê tolaz e zeyneba min
Mêrê zeynê tolaz e melhema min

Tu'b zeyn tu'b zeyn tu'b zeynî
Zeyneba min

Tu'b zeyn tu'b zeyn tu'b zeynî
Melhema min

Türkçesi

Zeyneb'in bahçesi soğandır, Zeynebim
Zeyneb'in bahçesi soğandır, merhemim

Soğan kalktı saz oldu, Zeynebim
Soğan kalktı saz oldu, merhemim

Zeynebin kocası aylaktır Zeynebim
Zeynebin kocası aylaktır merhemim

Sen zey sen zey sen zeynisin
Zeynebim

Sen zey sen zey sen zeynisin
Merhemim

CD Track 29

Bêriyê tê oy, bêriyê tê
Gundo kawam bêriyê tê
Bêriye tê oy, bêriye tê
Rindam kawam bêriyê tê

Bejin zirav, dirêjê tê
Bêriyê tê, bêriyê tê
Bejin zirav, dirêjê tê
Gundo/Rindam kawam bêriyê tê

Bêrî bêriya bizina
Bêriyê tê oy, bêriyê tê
Bêrî bêriya bizina
Gundo/Rindam kawam bêriyê tê

Gul, li ber bêriya bizina
Bêriyê tê oy, bêriyê tê
Rind, li ber bêriya bizina
Gundo/Rindam kawam bêriyê tê

Bişengê, nav bazina
Bêriyê tê oy, bêriyê tê
Bişengê, nav bazina
Gundo/Rindam kawam bêriyê tê

Türkçesi

Süt sağmadan geliyor,
Ey ahali, nazlım süt sağmadan geliyor,
Süt sağmadan geliyor,
Güzelim nazlım süt sağmadan gelir.

İnce, uzun endamlı geliyor,
Süt sağmadan geliyor,
İnce, uzun endamlı geliyor,
Ey ahali, güzelim, nazlım süt sağmadan geliyor.

Koyunları sağmadan geliyor,
Sağmadan geliyor,
Koyunları sağmadan geliyor,
Ey ahali, güzelim, nazlım süt sağmadan geliyor.

Gül, koyunların sağmasında
Süt sağmadan geliyor,
Güzel koyunların sağmasında,
Ey ahali, güzelim, nazlım süt sağmadan geliyor.

Güzel, koyunların arasında
Süt sağmadan geliyor,
Güzel, koyunların arasında
Ey ahali, güzelim, nazlım süt sağmadan geliyor.

CD Track 30

Reşê îşev li vir be
Herê reşê, reşa min
Reşê îşev li vir be
Çavê reş ra şîşa min

Sibê ji te ra oxir be
Herê reşê, reşa min
Sibê ji te ra oxir be
Çavê reş ra şîşa min

Oxir, pêşiya te xêr be
Herê reşê, reşa min
Oxir pêşiya te xêr be
Çavê reş ra şîşa min

Reşê, baranek barî
Herê reşê reşa min
Reşê baranek barî
Çavê reş ra şîşa min

Barana hûr hûr barî
Herê reşê, reşa min

Barana hûr hûr barî
Çavê reş ra şîşa min

Türkçesi

Reşê bu gece burada kal,
Evet kara kızım, karam,
Reşê bu gece burada kal,
Kem gözlere şiş(im)!

Yarın uğurlar olsun sana,
Evet, kara kızım, karam,
Yarın uğurlar olsun sana,
Kem gözlere şiş(im)!

Önün aydınlık, hayır olsun,
Evet, kara kızım, karam,
Önün aydınlık, hayır olsun,
Kem gözlere şiş(im)!

Reşê bir yağmur yağdı,
Evet, kara kızım, karam,
Reşê bir yağmur yağdı,
Kem gözlere şiş(im)!

Yağmur ufak ufak yağdı,
Evet, kara kızım, karam,
Yağmur ufak ufak yağdı,
Kem gözlere şiş(im)!

CD Track 31

Deşta Wanê genim e gulê
Buka mala bavê min
Deşta Wanê genim e gulê
Te şikenandî qedemê min
Deşta Wanê genim e gulê
Te şikenandî qedemê min

Deşta Wanê genim e gulê
Te şikenandî qedemê min

Genim rabî bû gulê
Te şikenandî qedemê min
Genim rabî bû gulê
Te şikenandî qedemê min

Genim rabî bû gulê
Te şikenandî qedemê min
Genim rabî bû gulê
Te şikenandî qedemê min

Parê te sê nanî ne gulê
Bûka mala bavê min
Parê te sê nanî ne gulê
Te şikenandî qedemê min

Parê dostê nemîne gulê
Buka mala bavê min
Parê dostê nemîne gulê
Te şikenandî qamê min

Deşta Wanê pîvaz e gulê
Bûka mala bavê min
Deşta Wanê pîvaz e gulê
Te şikenandî qedemê min

Deşta Wanê pîvaz e gulê
Bûka mala bavê min
Deşta Wanê pîvaz e gulê
Te şikenandî qamê min

Pîvaz rabû bû saze gulê
Bûka mala bavê min
Pîvaz rabû bû saze gulê
Te şikenandî qedemê min

Pîvaz rabû bû saze gulê
Bûka mala bavê min
Pivaz rabû bû saze gulê
Te şikenandî qamê min

Gewir rinde mê tolaza gulê
Bûka mala bavê min
Gerwir rinda mê talaza gulê
Te şikenandî qedemê min

Gewir rinda mê tolaza gulê
Bûka mala bavê min
Gerwir rinde mê tolaza gulê
Te şikenandî qamê min

Deşta Wanê genim e gulê
Bûka mala bavê min
Deşta Wanê genim e gulê
Te şikenandî qedemê min

Türkçesi

Van ovası buğdaydır gülüm
Babamgilin gelini
Van ovası buğdaydır gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin

Van ovası buğdaydır gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin
Van ovası buğdaydır gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin

Buğday kalktı gül oldu
Sen benim kuvvetimi tükettin
Buğday kalktı gül oldu
Sen benim kuvvetimi tükettin

Buğday kalktı gül oldu
Sen benim kuvvetimi tükettin

Buğday kalktı gül oldu
Sen benim kuvvetimi tükettin

Senin payın üç ekmektir gülüm
Babamgilin gelini
Senin payın üç ekmektir gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin

Dostun payı kalmasın gülüm
Babamgilin gelini
Dostun payı kalmasın gülüm
Sen benim heybetimi azalttın

Van ovası soğandır gülüm
Babamgilin gelini
Van ovası soğandır gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin

Van ovası soğandır gülüm
Babamgilin gelini
Van ovası soğandır gülüm
Sen benim heybetimi azalttın

Soğan kalktı saz oldu gülüm
Babamgilin gelini
Soğan kalktı saz oldu gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin

Soğan kalktı saz oldu gülüm
Babamgilin gelini
Soğan kalktı saz oldu gülüm
Sen benim heybetimi azalttın

Bizim gâvur güzelimiz tembeldir gülüm
Babamgilin gelini
Bizim gâvur güzelimiz tembeldir gülüm
Sen benim kuvvetimi tükettin

Bizim gâvur güzelimiz tembeldir gülüm

Babamgilin gelini

Bizim gâvur güzelimiz tembeldir gülüm

Sen benim heybetimi azalttın

Van ovası buğdaydır gülüm

Babamgilin gelini

Van ovası buğdaydır gülüm

Sen benim kuvvetimi tükettin

CD Track 32

Hey b'dar e dar e dar e

Deşta çalyanê b'dar e

Hey b'dar e dar e dar e

Rêka çalyanê b'dar e

Hey b'dar e dar e dar e

Geliyê çalyanê dar e

Hey dar e dar e dar e

Rêka çalyanê dar e

Diçêre berx û kar e

Leylo leylo xana min

Lê diçêre berx û kar e

Yetimo negrî halê me

Diçêre berx û kar e

Leylo leylo leyla min

Lê diçêre berx û kar e

Yetimo negrî ji halê dilê mi

Hey bî ye bî ye bî ye

Leylo leylo xana min

Hey bî ye bî ye bî ye

Yetimo negrî halê mi

Hey bî ye bî ye bî ye

Leylo leylo xana min

Hey bî ye bî ye bî ye

Yetimo negrî halê mi

Wê diçêre berx û mî ye

Leylo leylo xana min

Wê diçêre berx û mî ye

Yetimo negrî ji halê mi

Vay ağaçtır ağaçtır,

Çalılıklar ovası ağaçlıktır,

Vay ağaçtır ağaçtır,

Çalılıkların yolu ağaçlıktır.

Vay ağaçtır ağaçtır,

Çalılıklar vadisi ağaçlıktır,

Vay ağaçtır ağaçtır,

Çalılıkların yolu ağaçlıktır.

Koyunlarla keçiler otluyorlar,

Leylo leylo hanımım,

Koyunlarla keçiler otluyorlar,

Yetimim ağlama halimize.

Koyunlarla keçiler otluyorlar,

Leylo leylo hanımım,

Koyunlarla keçiler otluyorlar,

Yetimim ağlama gönlümün haline.

Vay sığüttür sığüttür,

Leylo leylo hanımım,

Vay sığüttür sığüttür,

Yetimim ağlama halimize.

Koyunlarla keçiler otluyorlar,

Leylo leylo hanımım,

Koyunlarla keçiler otluyorlar,

Yetimim ağlama halimize.

CD Track 33

Stêr û ezmanan her hene
Ay ber benî û baxtê te me
Stêr û ezmanan her hene
Oy ez benî li heviya te me

Rojê heyî bo bangî te ne
Oy ber benî û baxtê te me
Rojê heyî bo bangî te ne
Oy ez benî li hêviya te me

Yê sipehî wek min û te ne
Oy ber benî û baxtê te me
Yê sipehî wek min û te ne
Oy ez benî li hêviya te me

Türkçesi

Yıldızlar ve gökyüzü hep varlar,
Ben senin bahtınım, kısmetinim.
Yıldızlar ve gökyüzü hep varlar,
Efendim, sana hasretim.

Var olan günler seni çağırmak içindir,
Ben senin bahtınım, kısmetinim.
Var olan günler seni çağırmak içindir,
Efendim, sana hasretim.

Güzel olanlar ben ile sen gibidir,
Ben senin bahtınım, kısmetinim.
Güzel olanlar ben ile sen gibidir,
Efendim, sana hasretim.

CD Track 34

Deng nakim, ha deng nakim
Delalê malê deng nakim,
Deng nakim, ha deng nakim
Şêrînê yarê deng nakim.

Dil nadim j'xewê rakim,
Delalê malê deng nakim.

Dil nadim j'xewê rakim,
Şêrînê yarê deng nakim.

Avê bînin li desta kin,
Delalê malê deng nakim.
Avê bînin li desta kin,
Şêrînê yarê deng nakim.

Solê bînin linga kin,
Delalê malê deng nakim.
Solê bînin linga kin,
Şêrînê yarê deng nakim.

Hespê bînin lê siwarkin,
Delalê malê deng nakim.
Hespê bînin lê siwarkin,
Şêrînê yarê malê deng nakim.

Ava geliyê Hîzanê,
Delalê malê deng nakim.
Ava geliyê Hîzanê,
Şêrînê yarê deng nakim.

Avikê şandî Diyarê,
Delalê malê deng nakim.
Avkê şandî Diyarê,
Şêrînê yarê deng nakim.

Se'b xwe têra ciwan î,
Delalê malê deng nakim.
Se'b xwe têra ciwan î,
Şêrînê yarê deng nakim.

Ava geliyê mi'b sê yo,
Delalê malê deng nakim.
Ava geliyê mi'b sê yo,
Şêrînê yarê deng nakim.

Av kêşando bi tasê yo,
Delalê malê deng nakim.

Av kêşando bi tasê yo,
Şêrînê yarê deng nakim.

Se'b xwe têra yarê yo,
Delalê malê deng nakim.

Se'b xwe têra yarê yo,
Şêrînê yarê deng nakim.

Türkçesi

Ses etmem,
Evimin güzeli, ses etmem,
Ses etmem,
Evimin şirini, ses etmem.

Kıyamam uyandırmaya,
Evimin güzeli, ses etmem
Kıyamam uyandırmaya,
Evimin şirini, ses etmem.

Su getirip eline su dökün,
Evimin güzeli, ses etmem,
Su getirip eline su dökün,
Evimin şirini ses etmem.

Ayakkabısını getirip giydirin,
Evimin güzeli, ses etmem,
Ayakkabısını getirip giydirin,
Evimin şirini ses etmem.

Atı getirip bindirin,
Evimin güzeli, ses etmem,
Atı getirip bindirin,
Evimiz şirini ses etmem.

Hîzan halkının suyu,
Evimin güzeli, ses etmem,

Atı getirip bindirin,
Evimin şirini, ses etmem.

Suyu Diyar'a gönderdiler,
Evimin güzeli, ses etmem,
Suyu Diyar'a gönderdiler,
Evimin şirini, ses etmem.

Kendisi yeterince gençtir,
Evimin güzeli, ses etmem,
Kendisi yeterince gençtir,
Evimin şirini, ses etmem.

Halkımın suyu üçtür,
Evimin güzeli, ses etmem,
Halkımın suyu üçtür,
Evimin şirini, ses etmem.

Suyu tas ile taşıdılar,
Evimin güzeli, ses etmem,
Suyu tas ile taşıdılar,
Evimin şirini ses etmem.

Üçü yâra anca yeter,
Evimin güzeli, ses etmem,
Üçü yâra anca yeter,
Evimin şirini ses etmem.

CD Track 35

Osman Osman Osmano Osmano Osmano

Osman Osman Osmano hemîdo mêvano

Osman Siware Dildarê Osmano Osmano

Osman Siware Dildarê hemîdo mêvano

Bajo here Dergulê Osmano Osmano

Bajo here Dergulê hemîdo mêvano

Mêvanê çavê kilê Osmano Osmano

Mêvanê çavê kilê hemîdo mêvano

Osman siwarê Mahîdê Osmano Osmano

Osman siwarê Mahîdê hemîdo mêvano

Bajo here Mêrdînê Osmano Osmano

Bajo here Mêrdînê hemîdo mêvano

Mêvanê Sitî û Zînê Osmano Osmano

Mêvanê Sitî û Zînê hemîdo mêvano

Türkçesi

Osman yiğidim misafirim

Osman yiğidim misafirim

Osman Dildar'ın atlısı Osman

Osman Dildar'ın atlısı, yiğidim, misafirim

Sür atını git Dergul'e Osmanım

Sür atını git Dergul'e Osmanım, yiğidim, misafirim

Gözümün sürmesi, misafirim, Osmanım

Gözümün sürmesi, yiğidim, misafirim

Osman, Mahide'nin atlısı Osman

Osman Mahide'nin atlısı, yiğidim, misafirim

Sür atını git Mardin'e Osmanım

Sür atını git Mardin'e yiğidim, misafirim

Sitî ile Zîn'in misafiri Osmanım

Sitî ile Zîn'in misafiri, yiğidim, misafirim

CD Track 36

Avika Xelatê tirş e

De wire delalam were

De wire xezalam were

Qamiş rabû bû qirşe

De wire delalam were

De wire xezalam were

Xerîbî dûr ve xivş

De wire delalam were

De wire xezalam were

Avika Xelatê şor e

De wire delalam were

De wire xezalam were

Qamiş rabû dibuhure

De wire delalam were

De wire xezalam were

Xerîbî çende zore

De wire delalam were

De wire xezalam were

Türkçesi

Ahlat'ın suyu acıdır,

Gel nazlım gel,

Gel ceylanım gel.

Kamışlar kalktı çalı oldu,

Gel nazlım gel,

Gel ceylanım gel.

Gariplik uzaktan kolay görünür,

Gel nazlım gel,

Gel ceylanım gel.

Ahlat'ın suyu tuzludur,

Gel nazlım gel,

Gel ceylanım gel.

Kamış kalktı, zamanı geçiyor,

Gel nazlım gel,

Gel ceylanım gel.

Gariplik o kadar zor ki

Gel nazlım gel,

Gel ceylanım gel.

CD Track 37

Lo pismamo, bêjî nere
Lo pismamo, lo pismamo,
Lo pismamo, bêjî nere
Lo pismamo, wez xulamo.

Tu li kê derê, wez tera me
Lo pismamo lo pismamo,
Tu li kê derê, wez tera me
Lo pismamo kur xulamo.

Wez gustîla tilya te me
Lo pismamo, lo pismamo,
Wez gustîla tilya te me
Lo pismamo wez xulamo.

Wez sîleha milê te me
Lo pismamo, lo pismamo,
Wez sîleha milê te me
Lo pismamo kur xulamo.

Lo pismamo, me xeneko
Lo pismamo lo pismamo,
Lo pismamo, me xeneko
Lo pismamo wez xulamo

Lo pismamo, me nezanî
Lo pismamo, lo pismamo,
Lo pismamo, me nezanî
Lo pismamo, kur xulamo.

Şûna çolê du cot anî
Lo pismamo, lo pismamo,
Şûna çolê du cot anî
Lo pismamo, wez xulamo.

Türkçesi

Amcaoğlu gitme de bana,
Kölesi olduğum amcaoğlu,
Gitme de bana.

Sen nereye ben oraya,
Kölesi olduğum oğlan, amcaoğlu,
Gitme de bana.

Parmağındaki yüzük olayım,
Kölesi olduğum amcaoğlu,
Gitme de bana.

Omzundaki silah olayım,
Kölesi olduğum oğlan, amcaoğlu,
Gitme de bana.

Kölesi olduğum amcaoğlu,
Beni kandıracan amcaoğlu,
Gitme de bana.

Kölesi olduğum oğlan, amcaoğlu,
Beni bilmezlikten gelen amcaoğlu,
Gitme de bana.

Mezraya bir çift ile döndü,
Kölesi olduğum amcaoğlu.

CD Track 38

E'l taxekê, tu'l taxekê,
Dibê şîn bûn ji baxekê.
Tu derkeve derê malê,
Ez û tu bikevî qablekê.
Tu derkeve derê malê,
Em bikevîne qablekê.
Here sor û li ber çema,
Wez heyrana li ber çema.

Xwe şaş neke hemî dema,
Xwe şaş neke hemî dema,
Dinya alem tev pê zanî,
Kuro lawo wez ya te me.
Dinya alem tev pê zanî,
Kuro lawo wez ya te me.

Xaniyê lawik serê gêrî,
Xaniyê lawik serê gêrî,
Der û pencerê vekirî,
Şerma eşîretê nebî,
Wela herim ne mêr kirî.
Şerma eşîretê nebî,
Wela herim ne mêr kirî.

Hespê lawê mi nazîn e,
Zînê a wî sor û şîn e,
Peya bû, nav reşêkîn e,
Wî, çi mezin! Bi xizmetçî ne.

Türkçesi

Ben bir mahallede, sen bir mahallede...
Diyorlar ki aynı bağda yetiştiler.
Sen evin önüne çık,
Bir kavle girelim.
Sen kapının önüne çık,
Bir kavle girelim.
Git derenin yanına,
Derenin yanındakine kurban olurum.
Hiçbir zaman şaşırma.
Dünya âlem biliyor ki
Oğlan ben seninim.
Dünya âlem biliyor ki
Oğlan ben seninim.

Oğlanın evi tepenin üstündedir
Oğlanın evi tepenin üstündedir
Kapısı penceresi açıktır.
Eğer aşiretin utancı olmasaydı
Valla koca almadan da giderdim.
Eğer aşiretin utancı olmasaydı
Valla koca almadan da giderdim.

Oğlanımın atı nazlıdır
Eyeri kırmızı ve mavidir.
Siyahlar içinde attan indi,
Hizmetçileriyle ne kadar da görkemli.

CD Track 39

Bişerî'b ha bişerî
Bişerî'b ha bişerî, mîna xatirê te lawo
Bişerîka karika de lawo
Bişerîka karika de lawo, mina xatirê te lawo
Çêrandî bi dor taxtikan
Çêrandî bi dor taxtikan, mîna xatirê te lawo
Bişerî'b ha bişerî
Bişerî'b ha bişerî, mîna xatirê te lawo

Türkçesi

Bişerili ha Bişerili ,
Bişerili, bendeki hatrın gibi oğlan,
Oğlakların Bişerî'si,
Oğlakların Bişerî'si bendeki hatrın gibi oğlan,
Kayalıkların orda otlatır,
Kayalıkların orda otlatır bendeki hatrın gibi oğlan,
Bişerili ha Bişerili ,
Bişerili, bendeki hatrın gibi oğlan,

CD Track 40

Koçika Sînemxan tê da

Çi koçekî mezin e,

Ûliya Sînemxan tê da

Çi ûliyekî mezin e

Koçika Sînemxan tê da

Çi koçekî mezin e,

Ûliya Sînemxan tê da

Çi ûlyekî mezin e

Divê Sînem ramusim

Felek ji bo min xayîn e

Türkçesi

Sînemxan'ın kervanı

Ne de büyük kervandır

Sinemxan'ın mensub olduğu ahali

Ne de büyük ulemadır

Sinemi öpmem gerek

Felek bana hayındır

CD Track 41

Hê li min, lê mi go li min

Lê li vî bayarî

Li min, lê mi go li min

Lê mi xwe nava zendika badayî

Serê bozê berdayî,

Mi go li min

Lê li vî bayarî

Serê bozê berdayî

Lê mi xwe nava zendika badayî

Got lê golê av dayî,

Mi go li min

Li vî bayarî

Got, lê golê av dayî

Lê mi xwe nava zendika badayî
Rexê golê razayî,
Mi go li min
Lê li vî bayarî
Rexê golê razayî
Lê mi xwe nava zendika badayî
Marê reş pê vedayî
Mi go li min lê li vî bayarî
Marê reş pê vedayî
Lê mi xwe nava zendika badayî
Rabû ji nav bazda,
Wî mi go li min
Lê li vî bayarî
Rabû ji navda bazda
Wî mi xwe nava zendika badayî
Wî mi go li min
Wî mi go li min
Berê xwe da çiya
Wî mi go li min
Lê li vî bayarî
Berê xwe' b da çiya
Wî mi xwe nava zendika badayî
Eniya peyok xwê da
Wî mi go li min
Lê li vî bayarî
Eniya peyok xwê da
Wî mi xwe nava zendika badayî

Türkçesi

Vay bana, dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Vay bana, dedim ki vay bana
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Boztenli'nin başı açıktır

Dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Boztenli'nin başı açıktır
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Dedi ki, göl su vermiştir
Dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Göl, göl su vermiştir
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Gölün paralelinde uyumuştur
Dedim ki vay bana
Gölün paralelinde uyumuştur
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Kara yılan onu ısırıştır
Dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Kara yılan onu ısırıştır
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Kalktı oradan kaçtı
Dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Kalktı oradan kaçtı
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Dedim ki vay bana
Dedim ki vay bana
Yönünü dağlara çevirdi
Dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Yönünü dağlara çevirdi
Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım
Erkekciğin alnı terledi
Dedim ki vay bana
Bu diyarda..
Erkekciğin alnı terledi

Kendimi bileklerin arasına sıkıştırmışım

CD Track 42

Hatim baxê bavê te

Nar gulê nar gulê

Hatim baxê bavê te

Kesk û sor da xemilî

Sê gul çande bavê te

Nar gulê nar gulê

Sê gul çande bavê te

Kesk û sor da xemilî

Yek bû me dudu bo te

Nar gulê nar gulê

Yek bû me dudu bo te

Kesk û sor da xemilî

Qeda bê te eslê te

Nar gulê nar gulê

Qeda bê te eslê te

Kesk û sor da xemilî

Çiqa xweşê navê te

Nar gulê nar gulê

Çiqa xweşê navê te

Kesk û sor da xemilî

Ez hatim te bibînim

Nar gulê nar gulê

Ez hatim te bibînim

Kesk û sor da xemilî

Day û bavê te li me kî ne

Nar gulê nar gulê

Day û bavê te li me kî ne

Kesk û sor da xemilî

Türkçesi

Babanın bağına geldim
Naririm, gülüm
Babanın bağına geldim
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş
Baban üç gül ekti
Naririm, gülüm
Baban üç gül ekti
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş
Biri bana, ikisi sana
Naririm, gülüm
Biri bana, ikisi sana
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş
Bela senden, asaletinden uzak olsun
Naririm, gülüm
Bela senden, asaletinden uzak olsun
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş
Adın ne kadar da güzel
Naririm, gülüm
Adın ne kadar da güzel
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş
Seni görmeye geldim
Naririm, gülüm
Seni görmeye geldim
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş
Annenle baban kimler
Naririm, gülüm
Annenle baban kimler
Yeşil ve kırmızı ile bezenmiş

4. KADIN DENGEBÊJLER

Kadın dengbêjler arasında ilk kadın dengbêj olarak Gulê'nin adı anılmaktadır. Onun yanısıra aynı dönemde yaşadığı tahmin edilen ve güçlü bir dengbêj olduğu söylenen, Pero isimli bir kadın dengbêjden bahsedilmektedir. Onların ünleri kulaktan kulağa yayılmıştır ancak, kimse seslerini dinlememiştir. 1900'lerin başında Hakkari'de yaşadığı söylenen Dengbêj Hemîde de bunlardan birisidir.

Erivan ve Bağdat radyolarının, genel olarak Kürtlerin kültürüne katkıları yadsınamaz, ancak Susika Simo, Gulîzar, Cemila Cauş, Kubara Xudo, Meryem Xan, Zadina Şekir, Nevîn Şerwan, Aslıqa Kadir, Ayşe Şan, Elmas Mihemmed, Fatma Îsa gibi kadın dengbêjlerin seslerinin duyurulması, kayıt altına alınarak arşivlenmesi ve günümüze ulaşması bu radyoların ve Casîme Celîl, Cemîle Celîl, Ordîxanê Celîl ve Xelîl Mûradov'un çalışmaları sayesinde olmuştur. O dönemde sınırlı zaman dilimlerinde Kürtçe yayınlar yapan Erivan (1955) ve Bağdat (1939) radyoları Kürtler arasında yaygın olarak dinlenmekteydi.

1927'deki radyonun kuruluşundan 1940'ların sonuna kadar, Türkiye'deki radyo yayıncılığını sosyolojik bir bakış açısıyla, özellikle de milletin "inşa edilmesi" çerçevesinde incelediğini söyleyen Meltem Ahıska (2005), radyo yayıncılığının 1930'ların sonundan 1990'ların başına kadar devletin denetiminde ve tekelinde yürütüldüğünü belirtiyor (S:19). "Radyonun millileştirildiği sırada tüm ülkede 10 bin civarında radyo alıcısı vardı, bu rakam 1938'de 33 bine ulaştı ve ilerleyen yıllarda sürekli bir artış gösterdi. Yine de radyo alıcılarının nüfusa oranı hâlâ düşüktü. Ayrıca radyo alıcılarının %70'i üç büyük kente, İstanbul, Ankara ve İzmir'de toplanmıştı. Ülkenin batı bölgelerinde 112 kişiye bir radyo düşerken, Doğu Anadolu'da 4727 kişiye, Güney Doğu Anadolu'da ise 3107 kişiye bir radyo düştüğü çıkarsanabiliyor. Köylerdeki radyo alıcıları, tüm alıcılara oranla %2'yi biraz geçiyordu (Ahıska, 2005, s.135).

Erivan ve Bağdat radyoları, aynı zamanda Kürt kültürü üzerine araştırma, derleme çalışmaları yapan ve yayımlayan, döneminin aydın ve sanatçı çevrelerinin bir arada yaşadığı kültürel bir iklimi ve üretkenliği temsil etmesiyle de önemli olmuştur. Ehmedê Gogê, Erivan Radyosu'ndaki çalışmaları şöyle aktarmaktadır:

O radyo, adeta aydınlanmanın ve Kürt sanatçılığının bir kalesi haline gelmişti. Kürtlerin dil, kültür, sanat ve umudunun sesi görevini görüyordu. O süreçte on iki, on üç kişi Kürt dili,

Kürt toplumu gibi konular üzerine araştırma ve inceleme yapıyorlardı. Onun yanında birçok aydın, sanatçı, akademisyen radyoya destek sunup, birçok konuda yardımlarını esirgemiyorlardı. Kürt aydınlarının yanısıra, Ermeni aydınlar da materyal desteği sağlıyor, programlarımızın konukları oluyorlardı. Cigerxwîn, Celadet Bedirxan, Heciye Cindi, Erep Şemo ve daha tanınan onlarca dostla röportajlar yapmıştık. Casimê Celîl, Ordîxanê Celîl, Celilê Celîl, Erebe Şemo gibi yazarlar Kürt edebiyatı ve tarihi üzerine değerli çalışmalar yaptılar. Yine Hovanis Bağramyan, Viktor Hambarsomyan, Aram Xaçataryan, Martyenus Saryan gibi daha birçok ismi sayabiliriz. (<http://www.bydigi.net/sinirsiz-muhabbet-burada/114238-ahmede-goge-erivan-radyosunu-anlatti.html>)

Görüşme yapılan Vanlı kadın dengbêjler, kendi deyimleriyle “Revan” Radyosu'nu çok dinlediklerini, dengbêjlerin seslerini ilk defa bu radyolardan duyduklarını ve kilam/stran’ları oradan öğrendiklerini anlatmaktadırlar.

Erivan’ın bütün dengbêjlerini amcam ne zaman açsa illa bir köşede dinlerdim. Benim dikkatimi çok çekti. Meryam Xan’ın sesini radyoda duydum. O zaman Ayşe Şan’ın sesi yoktu fazla. Birkaç tane dengbêj daha vardı, isimlerini hatırlamıyorum, söylüyordular. Sonra Ayşe Şan’ın, Meryem Xan’ın kasetleri, Ayşe Şan’ın plakları elime geçti. Bayağı çaldım, gerçekten çok severdim, sürekli dinlerdim. Ayşe Şan’dan “Gidîlo”yu çok severdim. Bir de “Sallana Sallana”yı söylüyordu. Ben küçükken de söylüyordum o şarkısını Kürtçe-Türkçe (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

“Diyorlardı 'raydon'dur. İşte diyorlardı İran Xanim söylüyor. Bir o tarafa bir bu tarafa çeviriyorduk. Ayşe Şan söylüyordu, Meryam Xan söylüyordu. Erivan klamları söylüyorlardı Ermeniler” (Okyayatan, 21 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

“Benim sevdiğim sanatçılar; Ayşe Şan’ı severdim, Meryem Xan vardı, Nesrîn Şîrvan vardı. Sesini duydum ama kim olduğunu bilmiyorum. Mihemmed Arif Cîzîrî, Hesên Cîzrawî, Kawîs Axa vardı, hepsi bu Revan’ın dengbêjlerinden, hepsini severdim, bilmezdim ama” (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

“Radyomuz vardı. Babam ilk başta radyo almıştı. Revan vardı, Erivan Radyosu, onu dinliyorduk. Irak, İran radyoları vardı. Hesên Cîzîrî, Hesên Zîrek, M. Arif Cîzîrî, Îsa Berwarî, Kawîs Axa, Îsa Kadi, Meryem Xan, Ayşe Şan’ı dinlerdik, onlardan öğrendim o zamanlar. Daha çok vardı unutmuşum. Şeroyê Biro’ydu, Şakiro’ydu... Hepsi Revan’daydı, çok güzel söylüyorlardı” (Adsız, 19 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

4.1 Bilinen İlk Kadın Dengbêj: Gulê

1800'lü yıllarda yaşadığı tahmin edilen, Kürtlerde ilk bilinen kadın dengbêjin Gulê olduğu, aynı zamanda şair olan Gulê'nin divanlarda kılâm/stranlar okuduğu ve döneminin dengbêjleri ile bu divanlarda atıştığı söylenmektedir. Bir rivayete göre de Evdalê Zeynikê ile atışmasında yenildiği için onunla evlenmeyi kabul etmiştir. Gulê ile Evdalê Zeynikê'nin hikâyesi, olay örgüsü ve mekân olarak değişebilen farklı varyantlarıyla anlatılmaktadır. Dengbêjler üzerine araştırmalarını “Dengbêjler-Sözün Yazgısı” isimli kitabıyla yayımlayan Abidin Pariltı'nın anlatımına göre Evdalê Zeynikê, Gulê ile atışmasında onu yenerek Sürmeli Mehmet Paşa'nın dengbêji olmuştur.

Dünyanın tüm sözlü kültürlerinde olduğu gibi dengbêjlerde de bazen kitlenin önünde atışmalar olur. Buna “çixandin” (atışma) denir. Bu mücadeleci eda, bilginin değerini de ortaya koyar. Çünkü burada bilgiye kıymet verilir. Dengbêjler birbirleriyle atışıp, meydan okuyabilirler. Bu kişilerin karşı karşıya gelince kıvrak zekalarını, beceri ve güçlerini, keskin dillerini kitleye aktardıklarından daha büyük bir heyecanla birbirlerine aktarırlar. Bu sözlü yarış sonunda, kazanan gözde olurken kaybeden gözden düşer. Evdalê Zeynikê, Sürmeli Mehmed Paşa'nın kadın dengbêji Gulê'yi tahtından bu şekilde etmiş ve onun yerine paşanın dengbêji olmuştur (Pariltı, 2006, s.113).

Başka bir anlatıya göre;

Cizir ve Botan'ın sahibi Tahar Han'ın sabahlara kadar süren divanı, Evdalê Zeynikê'nin sesi ile şenlenirdi. O Han'ın dengbêji yani âşığı veya ozanıydı. Acem'den Kafkaslar'a oradan Anadolu'nun içlerine kadar Evdalê'nin sesi yankılanırdı. Bir gün Han'ın divanına Şex Silê adında bir dengbêj gelir. Bu sıradan bir geliş değildir; onun Evdalê'den daha iyi olduğu söylentileri başlar halk arasında. Söylentiler çıkırından çıkınca Han bunu öğrenmek için halkın da davetli olduğu geniş bir divan kurar. Büyük yarış başlar. Evdalê'nin Silê'ye hiç şans tanımadığı atışmalar iki gün iki gece sürer. İkinci gecenin sonunda uyarılara aldırış etmeyen Evdalê'nin yaşlı bedeni, hastalığı ile birleşince olan olur. Evdalê yorgun düşer ve gören gözleri karanlığa gark olur. Divandakiler ‘bir efsane yok mu oluyor acaba’ diye şaşkındır. Meraklı bekleyiş çok uzun sürmez. Bu sefer söz sırası en az onun kadar iyi bir dengbêj olan karısı Gulê'dedir. Kocasının bitkin haline bakıp hayıflanıp Gulê, Silê'ye meydan okur ve atışma başlar. Bu heyecanlı atışma çok uzun sürmez ve pes eden Silê divanı terk etmek zorunda kalır. Kürt sözlü geleneğinde anlatılan bu hikâye Evdalê Zeynikê'nin üzerine kurgulansa da aynı zamanda yeni bir geleneğin başlamasına yol açar. İlk defa bir dengbêj kadın, mecliste sesli şarkı (kılâm) söyleyip sözüne sazlı şarkı (stran) ekler. Bundan sonra artık Kürt destanları, kahramanlık öyküleri, peygamber ve dört halife'ye atfen söylenen methiyeler sesine güvenen kadın dengbêjlerin ağzından da dökülmeye başlar. Gulê ile

başlayan kadın dengbêj geleneği meclislere taşınmasa da devam eder.
(<http://www.bydigi.net/ilginc-konular/201140-kadin-dengbejler.html>).

Dengbêj Gazîn'in anlatımına göre ise hikâye şöyledir:

Onu şöyle biliyorum; Evdal fakirdir, sürekli gezmek zorundadır. Sürmeli Memet Paşa'nın da dengbêjidir. Evdal geziyor, bir köye gidiyor bakıyor ki orda bir tane bayan düğünde oynuyor. Hem çok güzel hem de sesi güzel. E tabi Evdal ona âşık oluyor. Gulê biliyorsun büyük bir şairmiş o dönemde. Gulê'nin kendisi de Ermeniymiş. Evdal Müslüman. Onun için mücadele ediyor Evdal, şarkı söylüyor. Karşı karşıya laf atıyor. Gulê de ona atıyor. Diyorlar ki üç gün üç gece karşılıklı söylemişler, kim kimi yendiye... Ama Gulê bilmiyorum niye teslim olmuş, keşke olmasaydı. Evdal, Gulê'den çok şey öğreniyor. Esas Gulê söylüyor besteleri, o yapıyor Evdal söylüyor. Sürekli öyle olmuş. Ondan sonra Gulê onunla evleniyor. Sonra Evdalê Zeynikê'nin gözü kör oluyor. Çocukları oluyor, ben bunları biliyorum. Gerçekten bir bayan yani ben onu takdir ediyorum. O döneminde yani şimdiye kadar destan olmuş. Xece'dir mesela, çok kişi böyle destan olmuş Kürtlerde. Ama maalesef onların hakkında fazla bilgi yok. (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşmede derlenmiştir.)

Evdalê Zeynikê ile Gulê'nin ilk karşılaşmalarını, "Evdal, Gulê'yi orada görüyor, âşık oluyor ve bu şarkıyı söylüyor. Gulê'den öpücük istiyor. Gulê de diyor ki; 'benim öpücüğüm senin yedi sülalenden daha önemlidir, sana vermiyorum'" diyerek anlatan Gazîn'in bir bölümünü okuduğu kılamın sözleri şu şekildedir:

CD Track 43

Lê lê gulê mi go

Ez ê biçim vê Xabûrê

Lo li dawetê

Keçê, mi di Gulê girtî

Ax berê govendê

Keçê, xwedê dîndar

Dayê te hurmetê oy

Ax wey bêj wey bêj wey bêj

Gulê wey bêj

Wele mi go gul şaîr e

Evdal dengbêj

Ax wey bêj wey bêj wey bêj

Ax gulê wey bêj

Lê lê gulê mi go

Ev çî rezîl, la çî bê waxe

Wele mi go ramûsanê gulê
Mala bavê da bûye sax e
Were wey bêj wey bêj wey bêj
Gulê wey bêj
Ax mi go gul şaîr e, evdal dengbêj
Were wey bêj wey bêj wey bêj wey bêj
Gulê wey bêj
Keçê, mi go gul şaîr e, evdal dengbêj
Le lê gulê mi go
Wê zêrê ji bo te
La bîv dergehê
Wele mi go li ser danîne
La navê min û te ye
Wele ramûsanê gulê
Ji deve te
Heftê û heft bavê te zêde ye
Ax wey bêj wey bêj wey bêj
Gulê wey bêj
Wele mi go gul şaîr e
Evdal dengbêj
Ax wey bêj wey bêj wey bêj
Gulê wey bêj

Türkçesi

Gulê dedim ki,
Ben bu Habur'a gideceğim,
Düğünde
Bir de baktım ki Gulê tuttu
Halaya doğru gitti.
Kız, ihsan sahibi Allah
Seni özene bezene yaratmış.
Ah söyle,
Gulê sen söyle.
Valla dedim ki Gulê şairdir,

Evdal dengbêj.
Ah söyle,
Ah Gulê sen söyle.
Ah dedim ki
Bu ne rezilliktir, bu ne gamsızlıktır.
Valla dedim ki Gulê'nin öpücükleri
Baba evinde, sağlamdadır.
Gel söyle,
Gulê sen söyle.
Valla dedim ki Gulê şairdir,
Evdal dengbêj.
Gel söyle,
Gulê sen söyle.
Kız, dedim ki Gulê şairdir,
Evdal dengbêj.
Dedim ki Gulê
O altınlarını
Dergâha götür.
Dedim ki üstüne de koyma adımızı
Ne benim ne de senin.
Valla Gulê'nin öpücükleri
Senin ağzından,
Yedi kat sülalenden daha kıymetlidir.
Ah vay söyle,
Ah Gulê sen söyle.
Valla dedim ki Gulê şairdir,
Evdal dengbêj.
Ah vay söyle,
Ah Gulê sen söyle...

4.2 “Rağmen” Şarkı Söyleyen Kadınlar

Kürtlerde sesi güzel olan ve biraz söyleme yeteneğine sahip olan hemen hemen bütün kadınlar kına gecelerinde, düğünlerde, ölümlerde ve divanlarda

söylemektedirler ve bunlar genellikle kadın ortamlarıdır. Êzîdî inancına sahip Kürtlerde kadın dengbêjlerin sayısı görece daha fazladır ve karma cemaatte de söyledikleri bilinmektedir. İslamiyet'ten sonraki dönemde eğer kadınlar erkeklerin de içinde bulunduğu cemaate kilam söylüyorlarsa, mekân kadın ve erkekleri ayıracak şekilde dizayn edilir ki bugün bazı düğün ortamlarında da bu şekildedir. Böylece erkekler müziği diğer taraftan dinlerler. Aşiret ve inanca göre değişmekle birlikte kadınlar karma düğün ortamlarında da erkeklerle birlikte söyler dans ederler, bu gelenekte de var olan bir durumdur. Ancak söylemenin ve kadının sesinin erkeğe gitmesinin 'ayıp', 'günah' sayılması ile kadınların bu ortamlar dışında ön plana çıkmasına müsaade edilmemiştir. Kadınların şarkı söylemesi önünde en büyük engelin patriyarkal toplum baskısı ve dini söylemler ile oluşturulduğunu kadın dengbêjler anlatılarında dile getirmektedirler.

“Ben erkeklere çok söyledim. Bedelini nasıl ödeyeceğim bilmiyorum. Evlendikten sonra söylemem yasaktı, bekârken söylüyordum. Divanlarda söylüyordum ama erkek divanlarına çıkmama babam izin vermezdi. Allah kadın dengbêjlere söylemeyi yasak etmiş. Size söylerim, siz kadınsınız.” (Adsız, 19 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme)

Kadın dengbêjlerden Mukaddes, cesaret gösterip söylemekte ısrar etse bile, aile ve çevre baskısının peşini bırakmadığını ve bu duygunun tedirginlik yaratarak sahne performansını olumsuz etkilediğini anlatmaktadır:

İlk defa çıktım, 500 kişilik salon. Hiç gitmemişim. Mikrofonu verdiler bana, sanki benim bütün ailem orda dizildi, sanki elimi uzatsam dokunacam onlara, öyle bir heyecana, korkuya geldim. Yani ben kimseden korkmam utanmam da, çünkü herkes de 9 aylıktır, kimse de kimseden fazla değil. Hepimiz aynıyız, insanız. Fark etmez, cinsi de fark etmez, bu erkektir kadındır, gecedir gündüzdür, hepsi de benim için aynıdır, başkasını bilmiyorum. Ben öyle bir şeye düştüm ki hani dedim aileden biri burda olsa, senin o sahnede ne işin var, diye o milletin içinde bana dese. Veya biri oğluma dese. Bu şeyler bizim içimizde var, hâlâ da var. Hâlâ da olacak, bitmemiş, bitemez de. Bizde bitemez çünkü hep olmuş. Böyle bin türlü şey aklımdan geldi geçti. Gelen bana dese sen niye yaptın, cevabını verebilirim, ağzının payını da verebilirim, ama artık anlamı kalmaz ki. Ama halen daha üzerimizden o şeyi atmamışız. Rahat değilim hâlâ daha (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Ev içinde, kırsal yaşamda, bağda, bahçede, tarlada, yaylada söylemeler de kadınların topluluk içerisinde ve erkeklerin olduğu ortamlarda söylemelerine özellikle aile ve çevresinin engel olduğu ve onları caydırmak için kimi zaman şiddet uyguladığı kadın

dengbêjler tarafından anlatılmaktadır. Dengbêjlik geleneğinin yaratıcısının kadınlar olduğunu söylemek iddialı olacaktır ancak kadınların sözlü gelenek içerisinde aktif olarak işlevlendiklerini ve toplumsal yapılardan kaynaklanan baskı ve kısıtlamalara rağmen ürettiklerini söylemek gerekir. Onlar, erkekler gibi eşit görünürlüklere ve kolaylıklara sahip olmadıklarından, bu geleneğin içerisinde var olabilmeleri, Meryem Xan, Ayşe Şan gibi pek çok kadın dengbêjin hayatlarında çok rahatlıkla görülebileceği üzere, özellikle bireysel mücadeleleri sayesinde gerçekleşmiştir.

4.2.1 Meryem Xan

Kürtçe şarkıları kaydeden ilk kadın şarkıcı olarak bilinen Meryem Xan, “Siltana Kurda” (Kürt Sultanı) ismiyle anılmaktadır. 1904 yılında Şırnak’ın Dêrgul köyünde dünyaya geldiği, bir başka rivayete göre de Xanî aşiretinden olup Hakkari’de doğduğu söylenmektedir.

Meryem Xan’ın akşamları mutfakta yemek yaparken söylediği şarkıları dinlemek için pencerenin yanına gizlice bir asker gelirmiş. Daha sonra bu duyulunca dedikodular çıkmış ve evin gelini Meryem Xan’a artık buralarda kalamayacağını, canını kurtarması için evi terk etmesi gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine Xan bir gece sabaha karşı yollara düşerek güneye Irak’a doğru gitmiş (Borak, 5 Nisan 2012 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Başka bir rivayete göre ise Xan, Birinci Dünya Savaşı döneminde ailesi ile birlikte Qamışlo’ya göç etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Meryem Xan, burada Kürt dili ve siyaseti üzerine çalışmaları ile bilinen Bedirxan ailesiyle tanışarak Mehmet Bedirxan ile evlenir. Ancak kocası Meryem Xan’ın şarkı söylemesine izin vermez ve onu bir tercih yapmaya zorlar. Meryem Xan da, “*şarkı söylemeden yaşayamam, kanımda sanat ve şarkılar var*” diyerek kocasını ikna etmeye çalışsa da başaramaz ve “*ben sanatsız yaşayamam, sanatsız yaşarsam ölürüm*” diyerek bu ilişkiyi bitirme kararı alır. Meryem Xan bu ayrılığın öyküsünü şu sözlerle bestelemiştir:

Mihemedo Ronî

De loylo, Mihemedo ronî

Ciwanîka mihemedê minî çili

Der her çar lingê wî delolo, bê bizmara

Ezê bazinê destê xwe biskînim

De ezê ji ciwanîkê Mihemed ra bikam nalû bizmara

De ezê pora serê xwe biquşînim
Ezê ji ciwanîka Mihemed re bikim destê sera
De heke lawîkê min çû welatê xeribîyê
De kesek nebêje çi kurekî bê pergara .
Loy lo loy lo, loy lo, Ah de loy loy
Ax... Ah...

Nur Yüzlü Muhammed

Ah nur yüzlü Muhammed
Kırk yaşındaki mihamedimin kırsığı
Çivisizdir her dört ayağı
Kıracağım bileziklerini kolumun
Çivi nal yapacağım Mihamedimin kırsığına
Ve ben keseceğim saçlarımı
Muhammedimin kırsığına yele yapacağım.
Olur da giderse gurbet ellere yavrum
Kimse demesin yavrum sahipsizdir

O dönemde İngiliz müzik şirketleri Bağdat'a gelerek Kürtçe, Arapça, Farsça, Ermenice ve Süryanice şarkıları toplayıp kayda alarak plak çıkarmaktadır. Bunun üzerine bölgedeki birçok sanatçı da Bağdat'a sesini kaydetmek için gider. Meryem Xan da sesini kaydettirmek ister fakat 1936 yılında Bağdat'a gidene kadar, 12 yıl Zaxo'da kalmak zorunda kalır. Bağdat'a geldiğinde amcasının kızı Elmas Xan ile birlikte yaşamaya başlar. Elmas Xan'ın evi aynı zamanda dönemin aydın, sanatçı ve siyasetçilerinin buluştuğu bir yerdir. Böylece Meryem Xan, Mihemed Arîf Cizrawî, Hasan Cizrawî, Nesrîn Şerwan (Şirnaq), Alî Merdan, Tahîr Tofik, Saîd Axayî Cizrî, Fewzîyê Mihemed gibi birçok müzisyenle tanışma imkânı bulur ve onlarla birlikte söylemeye başlar. Kısa sürede Bağdat'ta tanınan ve sevilen bir ses olur. İngiliz plak şirketleriyle ilişkilenererek ilk plağını çıkarır ve Kurmancî dilinde plak çıkaran ilk kadın ses sanatçısı ünvanını kazanır. Meryem Xan Soranî dilinde de "Dayîkî Cemal" isimli ilk plağı çıkarmıştır.

Bağdat Radyosu'nun düzenlediği ses yarışmasına çok sayıda ünlü sanatçı ile birlikte Meryem Xan da başvurarak katılır. Xan, bu yarışmada birinci olur ve radyoda

kadrolu olarak çalışmaya başlar. Meryem Xan yaptığı bestelerin yanısıra bu dönemde birçok kilam da derler ve derlemeleri “Hawar” dergisinde yayımlanır.

Celalet ve Kamuran Bedirxan kardeşler, Suriye’nin başkenti Şam şehrinde 15 Mayıs 1932 yılında “Hawar” dergisini yayınladılar. “Hawar” dergisi, düzenli olmayan aralıklarla yayınlandı. Toplam 57 sayısı yayınlanmıştır. İlk sayısı tamamıyla Türkçe yayınlanan derginin daha sonraki sayıları Kürtçe ve Fransızca yazılmıştır. 20 sayfalık olan derginin 16 sayfası Kürtçe, 4 sayfası ise Fransızca olarak yazılmıştır. Hawar dergisi, Kürt yazı dilini ve yapılan yenilikleri halka benimsetmek için Kürt edebiyatını sevdirmek ve bilinç kazandırmak için sistemli bir çaba harcamıştır. Hawar dergisi 1943 yılında kapatılmıştır (<http://www.dirok.org/hawar-dergisi.html>).

Meryam Xan’ın radyoda seslendirdiği kilamların sayısının 200 olduğu söylenmektedir. Mihemed Arîf Cizrawî Bağdat Radyosu’na verdiği bir röportajda Meryem Xan’ı, “Meryem Xan’ın elbiseleri moderndi. Ama ruhu, yaşamı, sanatı gelenekseldi, Kürtçeydi. Kürt âdetlerine bağlıydı. Şarkı söylerken içten ve gönülden söylerdi. O an tüm bedeni şarkı ile dolardı” diyerek anlatmaktadır. Meryem Xan’ın en çok bilinen bestelerinden “Yadê Rebenê”/”Çemê Bişêrika”da (Bışerike Deresi) annesine şöyle seslenmektedir:

Çeme Bişêrika

Lê lê yadê rebenê

Ezê çûbûm çemê Bişêrika şewitî

Ax dayê rebenê ez daketim

Ay gewra min tu yî lê

Ay sebra min tu yî lê ay de lê lê

Lê yadê rebenê dibê xewka min tê

Vê sibê ez raketim

Lê lê ezê çîqa li nav heval û hogirê

Xwe de bilind firim

Ax dayê rebenê ezê nizim li erdê ketim

Ay gewra min tu yî lê, ay sebra min tu yî lê

Ay de lê lê ax de lê lê

Lê lê ez çûme dora şêxê xwey melûl

De ezê ji navêkê pê de ez ya bejna lawikê xwe me

Ay de lê lê ax de lê lê

Lê lê yadê rebenê keçikê digo:

Ez koçer im
Ax dayê rebenê penîr tînîm
Ax gewra min tu yî lê, ay sebra min
Tu yî lê
De lê lê ax de lê lê
Lê yadê rebenê ezê kolan
Bi kolan vê sibê digêrînim
Lê lê ezê çîqa çavê xwe digêrînim
Nagerînim
Ax ezê bejna bilind di nav hevala nabînim
Ax gewra min tu yî lê
Ax bermaliya min tu yî lê
De lê lê ay de lê lê

Bîşerîke Deresi

Ah benim garip anam
Gittim yangınlar içinde Bîşerîke deresine.
Ah indim dereye garip anam
Ah indim ki sensin kumralım
Ah sensin benim sabrım ah le le
Ah garip anam der ki uykum gelir

Bu sabah uyudum ki
Ne kadar eş dost arasında
Yüksek uçsam da
Ah garip anam oysa düştüm yere
Ah kumralım sensin, sensin sabrım
Ah le ah le ah
Vardım yanına melûl şeyhimin
Biri dışında yavrumun boyu posuyum
Ah le ah le ah
Ah garip anam, kız diyordu ki:
Göçerim ben
Peynir getiririm ah garip anam
Ah kumralım sensin, sensin sabrım

Sensin ah.
Ah le ah le ah
Ah garip anam sokak sokak
Gezdiririm seni bucak bucak
Ah ne kadar arasam da
Aramasam da
Göremem senin gibi selvi boyluyu arkadaşlar arasında
Ah ki sensin güzel tenlim
Sensin evimi çekip çeviren
Ah le ah le ah

Üretken sanat yaşamının ardında birçok beste ve derleme şarkı bırakarak hayata çok erken yaşta veda eden Meryem Xan'ın 1947 yılında Musul hastanesinde, bir rivayete göre de 1949 yılında Bağdat'ta vefat ettiği ve cenazesinin Şex Maaruf Mezarlığı'nda toprağa verildiği söylenmektedir. Meryem Xan'ın Kürt müziğine kazandırdığı bestelerinden ve okuduğu şarkılardan bazıları şunlardır: "Bavê Koroxlî", "Welê Domam", "Mihemedo Ronî", "Sêvê û Hecî Elî", "Lê Lê Yadê Rebenê", "Hêlî Delal", "Hesenê Osman", "Helîm Canê", "Gewra Min Tun Nîn e", "Mihemed Selîm Zavakî Taze", "Siwarê Me Siwar Bûne", "Li Xelkê Tal e", "Lê Li Min Şêrîn e (Helîm)", "Qumrîk Sêva Tucara", "Girê Sîra Bi Sir e", "Hay Berde Berde", "Lê Lê Weso", "Heyla Li Min Xerîbê", "Gulşênî", "Lê Dînê Lê Dînê", "Gulê Wey Nar", "Êmo", "Mêreme", "Ya Li Bin Biyê", "Hay Berde", "Qumrîkê", "Hoy Nar", "Ay Delal", "Qesra Baxemsê", "Meyremê", "Mala Faro", "Wax dînê", "Meyro".

4.2.2 Ayşe Şan

1938 yılı Kasım ayında Diyarbakır'da dünyaya gelen ve halk arasında "Taçsız-Tahtsız Kraliçe" olarak anılan Ayşe Şan; Eyşana Kurd, Eyşe Xan, Eyşana Osman, Eşyana Êlî isimleriyle de bilinmektedir. Tanınmış ve varlıklı bir aileden gelen Ayşe Şan, babasının da aynı zamanda dengbêj olması dolayısıyla küçük yaşta müzikle tanışır. Evlerinde kurulan dengbêj divanlarıyla Kürt müziğini, kültürünü, tarihini, kilamlarını öğrenerek ilk müzikal eğitimini alır. Bu sürecin kendisi üzerindeki etkisini; *"Keşke Diyarbakır'daki evimizin duvarlarının dili olsaydı da o dengbêj gecelerini anlatsaydı. Evin dip köşesinde dengbêjleri dinlerdim. O kadar dinlerdim ki, biri beni çağırıyaydı aniden irkilirdim..."* diyerek anlatmaktadır. 20'li yaşlarına

geldiğinde Diyarbakır'da kadınların bulunduğu ortamlarda Kürt klasik kılamlarını, ilahi ve medîhaları (divan ortamında söylenen ve genellikle Hz. Muhammed'e, sahabesine, Hz. Ali'ye ve tarikat şeyhlerine övgülerden oluşan dini şarkılar) seslendirir ve dinleyicilerin beğenisini kazanır. 1958 yılında babasının isteği üzerine evlendirilir ve bu evlilikten bir kızı olur. Kendi rızasıyla yapmadığı bu evliliği kısa sürer ve eşinden ayrılır. Ayşe Şan o günlerini şöyle anlatmaktadır: *“Çok gençken evlendim. Mutlu olamadım, boşandım. Boşandıktan sonra Antep Radyosu'na geldim. Kürtçe ve Türkçe parçalardan oluşan bir plak yaptım. 1979'da Bağdat'a giderek buradaki radyoda Kürtçe söylemeye başladım.”*

İstemeden erken yaşta yapılan bu mutsuz evliliğin ardından kendi yolunu çizmek ve hayatını yeniden kurmak üzere Antep'e giden Ayşe Şan, Nail Bayşû'nun yardımıyla yerel bir radyoda Türkçe şarkılar söyleyerek müzik yaşamını burada sürdürmeye çalışır. Daha sonra 1963 yılında İstanbul'a giderek Kürtçe ve Türkçe şarkılar seslendirdiği konserler verir. Türkçe ağırlıklı iki kaset sonrasında da Kürtçe kasetler yapan Şan, ilk kasetinde söylediği “Lê Lê Ximşê”, “Lorke”, “Siverek Yollarında” ve “Gurbette” şarkılarıyla ünlenir. 1972 yılından itibaren Almanya'da sürgün hayatı yaşamaya başlar ve burada 18 aylık kızı Şehnaz'ı kaybetmesi üzerine zor günler geçirir. Bunun üzerine sanat yaşamına bir süre ara veren Ayşe Şan'ın unutulmaz şarkılarından biri olan “Qederê” isimli bestesini bu yıllarda yazdığı söylenir.

Qederê

Were yar... qederê yar
Qederê çer bikim mîna xelkê tu ji min re nebûy yar
Te ez kırım peyayê piyadar
Tu bûy siwarekî bi rim û mizreq
Li ser pişta sêwîxlgê bûy siwar
Yar yar yar qederê yar
Lê qederê te goştê min helandî
Lê sitûyê min li xelkê dikî xwar
Lê qederê te ji xwe re ez kirime tucar
Tu ji min re bûyî bazar
Te ez kirime tucarekî bilmez
Îro ez bazara xwe nizamim kirime zirar
Lê qederê malik şewityê

Te ez kirime şivanekî yaqe qîrej ling bigemar
Tuyê li dawiyê bûyê gurekî
Siba tu birçiye hawar yar yar yar yar
Lê qederê li çiyê kevir û dar li min tînî
Sîtuyê min li xelkê dikî xwar yar yar yar
Yar yar yar qederê yar
Lê qederê maik şewitiyê
Tu bûy siwarekî te ezê ji xwe re kirim
Axeka xwe yê rûsar
Te li dawiyê ez kirim qîzekî.
Heftxêrnedî bêbext û sextekar yar yar
Lê qederê te paşî ez kirme qumarçiyekî
Bi destê xwe nizane mala xwe dişewitîne
Bi heft salan û dilîze bi qumar
Ay lê qederê ezê nifirekî li te bikim
Bila gunehê min bibe marekî reş ê tîremar
Bila li sitûyê te bişide qederê bigere mêrge bi mêrge
Yayle bi yayle li te nemîne war bi war yar yar
Lê qederê malik şewityê wele tu tim yaxa min bernadî
Te darê çuqûrê daye ser piyê min sêwiya xwedê
Ji welêt derxistime malxerabê te ez gerandime war bi war yar
Ay lê qederê wele tirsê min ji wê tirsê
Tu yaxa min bernadî heya roka vê mirinê
Kefên û sabûn û xwendina xoce qorîna tîrbê kundala sar yar yar

Kaderim

Gel yar...yar kaderim
Neyleyim yar herkes gibi bana da olamadın yar
Ettin beni gezer bir piyade
Oldun kalkantıyla mızrağıyla bir süvari
Bindin yetim halkın sırtına yar
Yar yar kaderim yar
Ah kaderim erittin beni
Elâleme karşı büktün boynumu yar

Ah kaderim ettin kendine beni tüccar
Oldun sen bana pazar
Ettin beni işini bilmez bir tüccar
Bugün bilemiyorum kâr mıdır yoksa zarar
Ah kaderim inşallah ocağın yanar
Ettin beni kirli yakalı, kirli ayaklı bir çoban
Oldun sonunda bir kurt
Yarın yine açsın ay aman aman
Ah kaderim dağdan taş ağaç getiriyorsun bana
Elâleme karşı büktün boynumu yine yar
Yar yar kaderim yar
Ah kaderim inşallah ocağın yanar
Oldun bir süvari, ettin beni kendine
Soğuk buz gibi toprak
Ettin beni sonunda bir kız
Yedi hayırsız ettin, şanssız ve sahtekâr ettin yar
Ah kaderim sonra ettin beni bir kumarcı yar
Bilmez ki kendi eliyle yakar ocağını yar
Yedi yıldır oynuyor kumar
Ah kaderim sana bir beddua edeceğim
Kara yılan günahım olsun bir ok gibi yar
Dolansın boynuna sıkıca, dolaşsın çayır çayır
Yayla yayla kalmasın bedeninde bir bucak yar
Ah kaderim ocağı yanasıca çekmezsın elini yakamdan
Tutuşturdun elime yolculuk asamı Allah'ın yetimi sen
Ettin beni vatanımdan sürdün gezdirdin beni bucak bucak yar
Ah kaderim korkum odur ki
Çekmezsın elini yakamdan bu ölümün gününe kadar
Kefen, sabun, imamın duası, mezarın haykırışı ve soğuk mezar taşı yar

Bir süre sonra tekrar Türkiye'ye dönen fakat yaşamı umduğu gibi gitmeyen Ayşe Şan, 1979 yılında Irak'a giderek Bağdat Radyosu'nda çalışmaya ve Eyşana Elî adıyla sesini duyurmaya başlar ancak daha sonra tekrar Türkiye'ye dönerek İzmir'de çocuklarıyla birlikte yaşamaya devam eder. Ayşe Şan, hayatı boyunca şarkı

söylemesine karşı çıkan kardeşleri ve akrabalarının ölüm tehditleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple doğduğu ve çok sevdiği Diyarbakır'ı da bir daha görememiş, bir tek annesi onu sahiplense de, akrabaları izin vermediğinden ölümünden önce son kez onu görmek isteyen annesinin isteğini yerine getirememiş, mezarını ziyaret etmesine izin verilmemiştir. Annesinin hastalığı ve ölümü üzerine Ayşe Şan yaşadıklarını “Heywax Dayê” adlı bestesinde dile getirmekte ve annesine “bu dünyada kimsem kalmadı, kimsesizim” diyerek yakarmaktadır. 18 Aralık 1996 yılında İzmir’de yakalandığı kanser hastalığı sonucu vefat eden Ayşe Şan’ın cenazesi, vasiyet etmesine rağmen Diyarbakır’a defnedilmemiştir.

Arapça ve Farsça şarkılar da söyleyen ve Nuri Sesigüzel, Ali Ekber Çiçek ve Orhan Gencebay gibi dönemin popüler müzisyenleri ile birlikte sahneye çıkan Ayşe Şan’ın hafızalara yer eden şarkılarından bazıları şunlardır:

“Zerî Heyran”, “Xezal Xezal”, “Were Keçê Nav Zebeşan”, “Sallana Sallana”, “Salîho Kurmam”, “Mamo”, “Lawikê Mêtînî”, “Kirasê Te Meles e”, “Heywax Dayê”, “Hawar Bawo”, “Esmerê Were/Neyleyim”, “Delal”, “Berîvana Malxerab”, “Bawê Seyro”, “Ay Dil”, “Ax Lê Gulê”, “Koçerê (Min Te Dîbû)”, “Were Yadê”, “Cemîle”, “Memir Mamo”, “Hawer Delal”, “Qederê”, “Ax Lê Nazê”, “Wele Te Nastînim”, “Ximximê Torîvan”, “Yara Min”, “Xerîbim Dayê”, “Meyro”, “Bêmal”, “Govend Ranabê”, “Yadê Rebenê”, “Lê Lê Ximşê”, “Xezalê”, “Hesenîko”, “Mamir”, “Ez Xezal im”.

5.GÜNÜMÜZÜN DEĞİŞEN KOŞULLARINDA DENGEBÊJLİK

Mezopotamya’da yaşayan eski halklardan biri olan Kürtler Kurmancî, Dimilî/Zazakî, Soranî, Hewramanî, Goranî, Lorî gibi farklı lehçeler ve şiveler ile konuşmaktadırlar ve bugünkü Türkiye, Suriye, Irak ve İran sınırları içerisinde Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin ve kültürünün egemenliği altında yaşamışlardır. Kürtler, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış zengin bir kültürel birikime sahip farklı halkların bir arada yaşadığı ve aynı zamanda savaşların, katliamların, isyanların ve göçlerin bolca yaşandığı Mezopotamya coğrafyasında sözlü geleneğini, kültürünü, dilini, inanış ve geleneklerini asıl olarak aile ve kırsal ortamda yaşatmış, korumuş ve sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bununla birlikte, kendi dilinde ürünlerini verdiği Hewreman, Loristan, Kirmanşah, Botan gibi edebi merkezlerde dil ve edebiyat konusunda gelişmeler de yaşanmıştır. Botan bölgesinden Kurmancî ile yazan Elî Herîrî (1425-1490), Mela Ehmedê Bateyî (1414-1495), Melayê Cezirî (1570-1640), Feqê Teyran (1590-1660), Ehmedê Xanî (1651-1707) ve Hecî Qadirî Koyî (1817-1897) klasik Kürt edebiyatı ürünleri veren önemli şair ve yazarlardır. Beseranî (1641-1702), Xanay Qubadî (1700-1759), Mewlewî (1806-1882) ve Ehmed Begî Komasi (1793-1879) daha çok İran’da yaşayan Ehl-i Hak tarikatından Kürtlerin dili olan Hawramî dilinde, Soranî Nalî (1797-1855), Salîm (1800-1866) ve Jurdî (1803-1849) ise Soranî dilinde yazarak bu dillerin ve edebiyatının gelişmesine öncülük etmişlerdir.

Yazılı-sözlü Kürt edebiyatı ve dengbêjlik geleneğinin var olma koşulları -belli bir tarihsellik içerisinde de gelen- bölgesel ve küresel anlamdaki her türlü siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler ile yakından ilişkilidir. Anadolu ve Mezopotamya coğrafyası tarihsel olarak çokkültürlü, çokdilli, çokinançlı toplum yapılarını bünyesinde barındırmaktadır. Ancak bölgede homojen ulus kimliği anlayışı üzerine kurulan ulus-devlet yapılarının burada yaşayan toplulukların kendi kültür, dil ve kimliklerini yaşatma ve geliştirmelerine imkân verdikleri söylenemez.

2011 yılının Mayıs ayında, İTÜ’de, Hrant Dink’in anısına düzenlenen “ifade özgürlüğü” atölye çalışmalarının “müziksel ifade” başlıklı oturumunda konuşan,

Leiden Üniversitesi öğretim üyelerinden Wendy Hamelink, röportaj yaptığı dengbêjlerin anlatılarına şu şekilde yer vermiştir:

“Tüm yaşamını bir köyde geçiren 55 yaşındaki Dengbêj Mahmut, ustasını düğünlerde tanımış. İhtilalle birlikte tüm kasetlerini nehre atmış. 2001'e kadar ağzını bıçak açmamış. Bazen evde akşamları tek başına sabaha kadar şarkı söylemiş. Korku ortamından dolayı dengbêjliği unutmayı tercih etmiş.” (<http://www.bianet.org/bianet/bianet/130321-dengbejler-suskunlugunu-bozdu>)

Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin nüfusu zorunlu yoğun göçler ile önemli ölçüde farklılaşmış, özellikle son 30 yılda yurtdışının yanısıra büyük oranda İstanbul, İzmir, Mersin, Adana veya Van, Diyarbakır gibi bölgenin diğer büyük şehirlerine yapılan göçler, var olan sosyal ve ekonomik yaşamın dengelerinin değişmesine sebep olmuştur. Bu değişimlerin kültür alanına yansımaması imkânsızdır. Özellikle metropollerde artan yeni Kürt nüfusunun, ekonomik kaygıların yanısıra kültürel ve kimliğe dair kaygılarla birlikte, yeni kültürel varoluş biçimlerini oluşturma zorunluluğu açığa çıkmıştır. Kürt siyasi hareketinin 1990'lerden beri kültüre ve kimliğe dair politikaları ön plana çıkarmasıyla birlikte İstanbul, İzmir, Van ve Diyarbakır gibi şehirlerde birçok kültür merkezi kurularak kültürel değerlerin yaşatılması hedeflenmiştir. Örneğin Mezopotamya Kültür Merkezi, Kürtlerin kültürel mirasını korumak, arşivlemek ve geleceğe taşımak misyonu ile İstanbul'da 1991 yılında ve Kürtçenin farklı lehçeleri ve Süryanice, Arapça yayınlar yapan televizyon kanalları yurtdışında 1995 yılında açılmıştır.

Sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yaşamlarındaki tüm değişimlerin etkisi ile birlikte, Kürtlerin kimliklerini ve kültürlerini yeni koşullara göre yeniden biçimlendirme süreci devam etmektedir. Dengbêjlik geleneğinin bugünkü var olma koşulları da bu dinamikler göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

5.1 Günümüz Dengbêjliği

Yerel yapılanmalar ve kurumlarca örgütlenen kültür merkezleri ve dengbêj evleri/mala dengbêjan, dengbêjlik geleneğini koruma, yaşatma ve genç nesillere aktarma anlamında önemli bir yerde durmaktadır. Eskinin icra ortamları değiştiğinden yerel televizyon-radyo programları, kültür-sanat festivalleri, şenlikler gibi çeşitli etkinliklerle, dengbêjlerin sahne almasına özel olarak önem verilmektedir. İlk “dengbêj evi”nin açılması, ilk kültür-sanat festivalinin organize edilmesi ve 2011 yılında yayımlanan iki ciltlik dengbêj antolojisi çalışması ile Diyarbakır Büyükşehir

Belediyesi'nin bu konuda öncü bir rol üstlendiği görülmektedir. Diyarbakır'ın yanısıra Van, Cîzre, Erciş gibi birçok il ve beldede açılan dengbêj evleri de bugün faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Geleneğin yaşatılması hedefiyle yürütülen bu çalışmaların yanısıra dengbêjler, dengbêjliğe olan ilginin azaldığını ve özellikle genç kuşakların bu geleneğe sahip çıkmadığını düşünmektedirler. Ekonomik koşulların zorluğunun gençlerin bu mesleği tercih etmemesinde belirleyici olduğunu, onların daha çok hareketli müzikleri sevdiklerini ve yeni neslin Kürtçeyi bilmemesinden kaynaklı olarak kılamları öğrenemediklerini yakınlara dile getirmektedirler. Dengbêj evlerine bakıldığında da, ağırlıklı olarak orta ve yaşlı kuşağın olması bu kaygıların haklılığını göstermektedir. Bugün dengbêjlik geleneğinin yok olmaya yüz tuttuğu ve bu geleneğin koşullar itibarıyla devrini tamamladığı gibi görüşler de mevcuttur.

Var olan bu koşullar içerisinde dengbêjliğin sürdürülebilmesinde, mesleki ve ekonomik zorluklar da ayrıca belirleyicidir çünkü, dengbêjler yaşam gereksinimlerini karşılayabilmek ve geçimlerini sağlayabilmek için daha önce hiç yapmadıkları çiftçilik, temizlik gibi işlerde çalışmak veya dengbêjliği tamamen bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Düğünlerde söylemeye devam edenler ise klasik kılamlardan daha çok ritmik ve dans şarkıları okumakta ancak düğünlerde bağlama ve klavyenin ön planda olduğu müzik ekipleri tercih edildiğinden, dengbêjlik okuyarak geçim sağlamaları pek mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte bazı dengbêjler oluşturdukları müzik gruplarıyla düğünlerde söylemeye devam etmekte ve sanatlarını bu şekilde sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Eskiden halk bizi bir düğün veya şevbêrke davet ederken yol ücretimizi veriyordu. Günümüzde ise düğüne çağrıldığımız zaman hiçbir ücret almıyoruz. Bağlama eşliğinde söylenen türküler daha fazla ilgi görüyor. Ben ve türkü söyleyen bir arkadaşım birlikte aynı düğüne gittik. Bağlama ile türkü söyleyen arkadaşım 1000 TL ücret ile bir o kadar da bahşiş alırken, ben masraflarımı cepten yaptım. Kimse eskisi gibi dengbêjlere ilgi göstermiyor. Ben klam söyleyemedim yaşıyamam. Evden çarşıya bile giderken kendi kendime klam söylüyorum. Bazen kendimi öyle kaptırıyorum ki, yanımdan geçenler bana tuhaf bakıyorlar (<http://firatnews.tv/index.php/files/index.php?rupel=nuce&nuceID=16701>).

Biz klamlarda ne söylediğimizi biliyoruz. Kürt tarihi, Kürtlerin tüm istekleri dengbêjlerin dilinin altındadır. Kaç kişi bunu anlıyor? Yeni nesilden kim bunu anlıyor? Her şey değişiyor. Biz dengbêjlerin de kurumları olmalıdır. Ancak böyle yeni nesillere ulaşabiliriz. Tüm dengbêjler yokluk içinde yaşıyor. Çoğu ev kirasını bile ödeyemiyor. Sazı olamayan herkes yokluk içinde yaşıyor. Dengbêjlik fedakârlık ile ayakta duruyor günümüzde. 100 belediyemiz

var, her belediyenin bir dengbêj evi olmalı, her belediyemiz bir dengbêje sahip çıkmalıdır (<http://firatnews.tv/index.php/files/index.php?rupel=nuce&nuceID=16701>).

Geleneksel olarak evlerde kurulan divan ortamlarında sanatlarını icra eden dengbêjler, bugün divanlarda olduğu gibi bir ortam kurgusuyla dizayn edilen sahnelerde ağırlıklı olarak performanslarını göstermektedirler. Öte yandan sahne ortamı başka değişkenlerin ve belirleyenlerin de devrede olması itibari ile bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu performanslarında dengbêjler, geleneksel kıyafetleri ile sahneye çıkar, ilk önce teker teker kılamlarını söyleyip hünerlerini gösterir, daha sonra toplu söyleme bölümüne ve ritmik şarkılara geçerler. Kılamlar okunurken daha çok pedal sesin tutulduğu bölüm aralarında soloların olduğu sade bir enstrüman tasarımı vardır ve enstrümanlar ritmik şarkılarda daha aktif çalarlar. Ancak sahne klasik anlamda sabahlara kadar sürecek bir divan ortamı veya saatlerce dans edilen bir düğün ortamı olmadığından, buna uygun bir repertuvar belirlemek durumundadırlar. O yüzden sahne icrasında uzun kılamlardan bölümler ve farklı formlardan örnekler kısaltılarak sunulur. Hareketli şarkılarda dinleyenlerin katılımı söz konusudur, bununla birlikte dinleyici ile divanlardaki gibi bir interaktif ilişki olduğu pek söylenemez. Nihayetinde sahne doğal ortamın dışında seyirliğe dönük, dinleyicinin dışında olduğu ve izlenen bir mekândır. Bunların yanısıra sahnede söylemenin getirdiği bir başka zorluk ise ses teknik cihazlarının devrede olmasıdır. Dengbêjler ev ortamında akustik olarak kendi seslerini duyarak söylerler fakat ses sisteminin devreye girmesiyle seslerini monitörden duymayı, mikrofon kullanmayı, varsa başka enstrüman ve kişilerin sesleri ile kendi ses dengelerini ve uyumunu sağlamayı öğrenmeleri ve buna alışmaları gerekmektedir.

Kültürel ve mesleki sorumlulukları, politik ve yaşam koşullarının zorlukları gibi bahsedilen tüm bu etkenler dengbêjlerin ağır bir yükün altında olduğunu göstermektedir. Günün koşullarına adapte olmak için kimileri dengbêjliği bırakmak, kimileri de değişen ortamlar ve biçimler içerisinde sanatlarını icra etmek zorunda kalmaktadırlar. Fakat bu geleneğin bir biçimi ile varlığını sürdürebilmesi edebi, kültürel ürünleri ve Kürt müziğinde yeni müzikal tarz ve üslupların oluşumunu beslemeye devam edebilmesi önemlidir.

5.2 Geleneği Takiben Kadın Dengbêjliği

“Aslında çok kadın dengbêj var ama örf ve âdetlere ters geldiği için kilam okumaları yadırganıyor” (Öz, 1993, s.).

Kadın dengbêjler de var tabi. Günümüzde de var ama utandıkları için söylemiyorlar. Bir ara bir cemaatteydik, şeyh de vardı, cemaatte kadın bir dengbêj vardı. Kilam okumasını istediler. Kocasını da orda, kocası da izin verdi ama ancak bir bend okudu, utanmış olacak ki nefesim kesiliyor deyip devam etmedi” (Öz, 1993, s.).

Ama erkeklerimiz, işte lanet olsun, çok katılar, kadını sürekli kapalı tutar, cemaate çıkmasına izin vermezler. Yasaklıyoruz işte. Hayır, öyle değil ama onlardan da çok güzel söyleyenler var, çok güzel kilamlardı. Biz hayatta onlar kadar güzel kilam okuyamazdık. Ama onlar da düğünler, ortalık yani her yerde okumazdı, aile meclislerinde sadece” (Öz, 1993, s.).

“Kadınlarımız genelde günlük hayatta, işte her yerde kilam okur. Ama genelde kadın dengbêjliği toplumda yadırganıyor, bunu anlamak çok zor” (Öz, 1993, s.).

Erkekler dengbêjliği kadınlardan almıştır. Birileri öldüğünde kadınlar toplanırdı. Ölen kişinin elbiselerini ortaya koyarlardı. Kadınlar o elbiselerin üstüne stran okurdu. Erkekler de dinlerdi. Şu an dengbêjlik kadınlarda kalmış. Kadınlar ölen kişinin stranını söylerdi. Filanca kişi filanca yere gitmiş, vurulmuş falan derlerdi. Erkekler de kadınlardan dinler öğrenirdi. Ve onlar da kendilerinden bişeyler eklediler. Önüne oyayı alıp nakışlamak gibi. Kadınlar dengbêjlik yapamadı. Utanıyorlardı (Derwêş, 21 Temmuz 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Erkek dengbêjlerden bazıları kilam okuma ustalığı ve becerilerinden dolayı kadın dengbêjlerden övgüyle bahseder ve erkeklerin dengbêjliği kadınlardan aldığını söylerlerken kimileri ise, onların kabiliyetlerini yetersiz görür ve dengbêjliğin erkeklere ait bir kültür olduğunu düşünür. Methiyeler ile dolu ve reddetmek üzerine olan bu iki zıt görüş de sorunlu görünmektedir. İlk görüş, “hayatta onlar kadar güzel kilam okuyamazdık ama işte erkeklerimiz çok katı, yasaklıyoruz” veya “utaniyorlar” diyerek kendisinin de bir parçası olduğunu düşünmediği bir toplum yapısı üzerinden bir yorum geliştirmekte, ikinci görüş ise net bir şekilde kadının bu alanda varlığını kabul etmemektedir. Peki, toplumda kadının söylemesini yadırgayanlar ve onlara mani olanlar kimlerdir? Erkek dengbêjler dengbêjliği eril bir gelenek olarak mı görmektedirler? Zaman zaman aynı ortamlarda çalışan ve aynı sahneyi paylaşan kadın dengbêjler ile erkek dengbêjlerin ilişkileri nasıldır? Kendini üstün görme, diğerini beğenmeme, değer vermeme, egemenlik kurmaya çalışma gibi düşünce ve tavırlar bu ortamlarda sergilenmekte midir?

Kadın dengbêjler, erkeklerin kadınları ikinci cins olarak gören bakışının gelenek içinde de kendini gösterdiğini ve bundan şikâyetçi olduklarını söylemekte kendi deneyimleri üzerinden bu durumu şöyle anlatmaktadırlar:

Sıkıntı çekmişiz. Bizden habersiz bir yere gitme, bizden habersiz şöyle olmasın böyle olmasın. Ben bir şey söylemezsem sen bir şey yapamazsın gibi tavırları var. Ben serbest gezerim de içerim de arkadaşımı bir yere götürürüm de. Senin hiçbir hakkın yok benim hayatıma karışmaya. Mesela bize çay getirin, sen bayansın geç saatlere kadar dışarıda kalmazsın gibi davranışları oluyor. Bizi de beğenmiyorlar. Siz söylemiyorsunuz, siz bilmiyorsunuz diyorlar, her şeye karışıyorlar. Ben öyle değilim serbest olacak, kimse bana karışamaz. Bu özgürlüğü benim eşim bana vermiş. Bir de benim bir davam var, bir beynim var, kimse bana karışamaz. Herkes de burada eşittir. Kimse kimseye de emir etmeyecek (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Biz onlardan memnun değiliz. Bize yardım etmiyorlar, el atmıyorlar. Demiyorlar anamızdır, bacımızdır. Koca bir dernektir, demezler bir el atalım. İlla ben senin ortağın olacam, beni himayenin altına alacaksın, sonra yardım edeceksin. Biz böyle yardım da istemiyoruz. Adam gibi olun insan olun, analarınıza, bacılarınıza yardım edin. Maalesef bilmiyoruz (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

2006 yılında Filmmor, Diyarbakır Sanat Merkezi'nden kadınlarla yürüttüğü sinema atölyesinin ardından katılımcılarla birlikte Jinên Dengbêj/Kadın Dengbêjler isimli bir belgesel film çekimi gerçekleştirmişti. Kadın dengbêjler üzerine ilk belgesel film olma özelliği olan bu projenin çalışmaları sırasında erkek dengbêjlerle görüşmeler yapan Hatice Kamer de benzer izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

Çekimler sırasında bazı erkek dengbêjlerin neden sadece kadınları konu alan bir film yaptığımızı sorduklarına ve dengbêjliğin aslında erkek işi olduğunu söylediklerine biz de şahit olduk. Yani bir iktidar aracı olarak algılama gibi bir tutum söz konusuydu ve kadın dengbêjlere bakış açılarından bunu görmek mümkün olabiliyordu (<http://www.yeniozgurpolitika.org/?bolum=haber&hid=68575>).

Bölgede çok sayıda dengbêj evi açılmasına rağmen, buradaki kadın dengbêjlerin sayısı oldukça azdır. Örneğin, Diyarbakır dengbêj evinin, 27 erkek ve Feleknas isimli bir kadın dengbêj üyesi, Van dengbêj evinin ise ilk kurulduğunda 23 erkek dengbêj ve Saide, Raziye, Altun, Behiye, Meryem'den oluşan beş kadın dengbêji bulunuyordu. Dengbêj Feleknas, Muş'un Zovange köyünde, 1963 yılında doğdu ve düğünlerde kadınları dinleyerek öğrendiği kilamları, küçüklüğünden beri söylüyor. Feleknas, dengbêj evinin tek kadın dengbêji olmanın kendisini zorladığını, bu yüzden çoğu zaman başka kadın dengbêjlerin varlığına ve gücüne ihtiyaç duyduğunu belirterek, erkeklerin, kadını ikinci planda gören mantığının hâkim olduğunu ve toplumsal baskılardan dolayı kadın dengbêjlerin bu alanın çeperinde kaldığını belirtiyor (<http://www.yeniozgurpolitika.org/?bolum=haber&hid=68575>).

5.3 Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği

Komela Jinên Hûnermend û Dengbêj/Kadın Sanatçıları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2011 yılının Kasım ayında 6-7 kadın tarafından Van merkezde kuruldu. Başlangıçta 35 kadın üyesi olan dernekte 2011 yılının bahar ayları boyunca kadınlara yönelik olarak Kürtçe, bağlama, gitar ve dengbêjlik kursları verildi. Bağlama öğrenmek için 5, gitar öğrenmek için 9, Kürtçe ve dengbêjlik eğitimi için 10 kadının katıldığı bu kurslar, eğitmenler tarafından gönüllü olarak yürütüldü. Gündelik konuşmalarında hem Kürtçeyi hem Türkçeyi kullanan kadınlar, dengbêjliği öğrenmek için Kürtçe dil dersinin önemli olduğunu, bu yüzden bu kursu özellikle açtıklarını söylediler. Üyelerin bir kısmı, kurslara katılmadan sadece maddi destek sunuyorlar ancak derneğin altyapı giderlerinin üye aidatlarından sağlanması yeterli olmadığından kadınlar kendi aile bütçelerinden destekle derneği ayakta tutmaya çalışıyorlar. Dernek üyeleri, 8 Mart 2011 “Dünya Kadınlar Günü”nde ve 2011 yaz döneminde olmak üzere derneğin kamusal ortamda ilk faaliyetleri olması ve tanıtımı anlamında önemli olan iki tane etkinlik düzenlediler. Temmuz 2011’de Van’daki Jan stüdyolarında kayıtlarını yaptıkları kilamlardan oluşan “Komela Jinên Serhedê”/“Serhat Kadın Grubu” isimli bir albüm çıkardılar. Yaz döneminde ara verdikleri kursları sonbaharda tekrar başlatmayı düşünüyorlardı ancak Van’da yaşanan deprem dolayısıyla dernek faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldılar.

Kadınların derneği kurmadaki asıl motivasyonları, ciddi anlamda kişisel yaşamışlıklarından beslenmektedir. Bölgede yaşamının zorluklarına ek olarak ailelerinde karşılaştıkları güçlükler ve oluşan bireysel hayat hikâyeleri, kadınların bu kararı almalarında en önemli etkenler olarak görünmektedir. Kadınlar Kürt ve kadın olmalarından kaynaklanan bazı sorumluluklar hissettiklerini ve bunları yerine getirmek istediklerini, bundan dolayı da kadınların bir arada olmasının önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Derneğin kurucularından Dengbêj Gazîn amaçlarını, “her dengbêjde bir hazine var. Şimdi erkekler sokakta oturuyor, desen bir şarkı-kılam söyle hemen söyleyecek ama bayan öyle değil, bayanın içinde hep gizli kalmış, amacımız bunu açığa çıkarmak. Yani bayan artık ortaya çıksın, kendini ifade etsin, sanatını geliştirsin ve insanlara, dünyaya tanıtsın diye biz bu derneği açtık” diyerek anlatmaktadır.

Dernek üyelerinden Dengbêj Mukaddes, Bitlis'in Hizan ilçesinin Türkçe adı Yukarı Ayvacık köyünden. 12 yaşında yaşlı bir adamla zorla evlendirilen Mukaddes, Bahçesaray'ın Elmilî/Çiçekli köyüne, 1983 yılında da Van'a gelmiş. Kocas hakkında, "95 yaşını doldurdu öyle vefat etti, hiç adını bilmiyorum, Allah da biliyor, hayatta adını asla getirmedi" diyen Mukaddes, ondan dolayı da soyadını kullanmak istemiyor. 45 yaşında, 7'si üvey 12 tane çocuğu olan Mukaddes, kilam okumanın yanısıra besteler yapmakta ve bunları değerlendirmek için derneğe geldiğini söylemektedir.

Ben sadece yazdığım kilamlar ortada kalmasın istedim. Kürt kültürüne katkı olsun istedim. Belki birileri görür, duyar, bir menfaati olur. Kürt kültürü, kadını, biz çok ezilmişiz. Kadın olarak hepimiz de ezilmişiz. Dedik bi kendi başımıza yapalım, başımızın çaresine bakalım. Kendimizi vereceğiz, nereye kadar götürürsek istiyoruz. Halkımıza da insanımıza da burada gençlere de bir şey vermesini istiyoruz. Elimizden geleni yapacağız. Ama mesela kadın başınayız. Normalinde hepimizin de durumları yok. Öyle gelmişiz oturmuşuz, yapıyoruz yavaş yavaş, adım adım ilerliyoruz. Bana sorarsan, biz kazanmasak da kazanmışız. Niye? Biz bunu cesaret ettik, geldik el attık, yaptık, buraya kadar gücüm vardı. Gücüm yetmedikten sonra canımı da alacak değilsin. Yani illah illah ki isteğimizdir. Gençleri de yetiştirmek, ders vermesi de, şarkı okuması da, derdi olan benim gibi binlerce kadın da var, hâlâ korkuyor, söyleyemez. Burayı okullaştırmayı istiyoruz. Hal korkudan buraya gelip şarkı söyleyemeyen birçok kadın var. Gazîn Abla söyledikten sonra diyor, nasıl olsa hepimiz kadınız, gider otururuz biraz, derdimizi söyleriz, eğer hoşunuza giderse, biri beğendiyse, biri kabul ettiyse, elimizi tuttuyasalar ne mutlu bize, olmadıysa da ne yapacağız. Yani elimizden geleni yapacağız. Vaz da geçmeyiz. Ben müzikten vazgeçmem. Canımdan vazgeçerim, müzikten zaten vazgeçmem. Bu dernek olmasa da ben vazgeçmem. Dernek bugün de kapansa ben hayatta müziği bırakmam. Ben 12 yaşından şimdiye kadar müzikle uğraşmışım, konuşmuşum, söylemişim, e bu saatten sonra bırakacak değilim, ben bıraksam da o beni bırakmaz (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Asıl adı Raziye Kızıl olan Gazîn, bu ismini sahne adı olarak kullanıyor. Tatvan'ın Reşadiye ilçesinin Türkçe adı Yassıca köyünden olan Gazîn, 14 yaşında evlenip Van'a gelmiş. 52 yaşında, 4 kız 1 oğlan çocuğu bulunuyor. Küçüklüğünden beri söyleyen ve dengbêjliği ailesinden öğrenen Gazîn, dini baskıların kadınların söylememesinde çok önemli bir etken olduğunu vurgulayarak kocasının desteği olmadan, toplum baskısı ve aile sorumlulukları ile başa çıkmasının zor olacağını söylüyor. Gazîn'in bir klibi ve kendi imkânlarıyla çıkardığı "Domamê Domamê", "Sînanê Krîv", "Evdalê Zeynikê", "Xelîlê Xazî" ve "Gewra Min" isimli albümleri bulunmaktadır.

Zaten köyde, dengbêjlik yani sanat kadınlara yasak. Erkeklerin karşısında öyle bir şey yok, asla. Ancak yaylaya, dağlara gittiğimizde fırsatımız oluyordu, söylüyorduk. Düğün oluyordu mesela şenliklerde, bayramlarda ama içerde söylüyorduk. Bizim hiçbir zaman erkeklerin yanında çıkalım da kendimizi dile getirelim, buna fırsatımız, kısmetimiz olmadı. Ben sürekli ninemden, anamdan, babamdan, dedemden dinlediklerimi söylüyorum. Bir bayan için, dengbêjlik zordur. Erkekler hiçbir zaman bırakmazlar, bir bayan kendini rahat dile getirsin. Gerçekten biz gençliğimizi de yaşamadık, 14 yaşında evlendik. Ben gittim o köye, gelinin başını örüyorlardı, “Xeribî”yi söyledim, arkamdan biri dürttü. Baktım ki amcamın oğludur, 4 tane de çocuğum vardı o zaman. “Niye sen şarkı söylemişsen, bayanın sesi çok güzeldir diye kapının önüne erkekler seni görmek için gelmişler, niye sen söyledin?” dedi. Ben 2-3 sene konuşmadım onunla, küstüm. Ama şu an benimle beraber oturuyor, şarkı söylüyor. Eskiden niye böyleydi, şimdi demek işte bu mücadele insanların hayatını çok değiştirdi. Eskiden böyle yapsaydık, bizi kesin öldürürlerdi. İşte sen söylüyorsun, sesin erkeklere gidiyor, cehenneme gideceksin, şöyle yanacaksın böyle yanacaksın diye, din tarafından çok eleştiri aldım. Ben de diyorum ki, sen ha konuştun ha şarkı söyledin, konuşsan da ses gidiyor, şarkı söyleyen de. Din de bizim için çok engeldi gerçekten (Kızıl, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Dernek üyelerinden Meryem Tuncer 1971 Şırnak doğumlu, Beytüşşebap’ın Mezraa köyünden ve 2 kız, 3 oğlan olmak üzere 5 çocuğu bulunuyor. 1988’de Van’a gelen Meryem, babası, dayıları ve ninesinin de dengbêj olduğunu söylüyor. Ninesi gibi kendisi de cenazelere ağıt yakmaya gidiyor. Meryem’in ailesi de söylemesine onay vermemiş ancak Gazî’nin desteği ile o da, dernek çalışmalarına katılıyor.

“Seviyordum dengbêjleri dinliyordum. Ben de şarkı söylemeyi çok istiyordum, bi hevesim vardı ama ailem bırakmadı. Ayıptır erkek içinde şarkı söylenmez, sen bayansın söyleme, ayıptır dediler. Gazî Ablâ olmasaydı ben ölecektim bu hastalıktan. Söyleyemezdim çünkü bırakmazdılar. Aile bırakmıyor” (Tuncer, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

Kadınlar, kurdukları dernekleri sayesinde yeni kılamlar çalışıyorlar, birbirlerine öğretiyorlar, aynı zamanda da bestelerini ve müzikal üretimlerini paylaşıyorlar. Meryem’in erken yaşta kaybettiği kocası üzerine ve Mukaddes’in 12 yaşında babası yaşında bir adamla evlendirilmesi üzerine yaptıkları bestelerine önceki bölümlerde yer verilmişti. Kadın dengbêjler, bireysel yaşanmışlıklarından beslenerek yaptıkları üretimlerin yanısıra 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve diğer güncel politik gündemlere dair de besteler üretmekte ve dernek olmanın avantajı ile bunları kamusal alanda paylaşma imkânını bulmaktadırlar.

Yani böyle neyin zamanı mevsimi oldu diyorlar ya ne olduysa ben söyledim. Kimisini kaydetmişim, bir defa da üstüne gitmemişim belki. Beste yapmışım. Keder mederlerim oldu, onları da söyledim. En son 8 Mart “Dünya Kadınlar Günü”nde konser vereceğiz ama hiç hazırlığımız yok. Gazîn Abla dedi ki; “8 Mart'ta gideceğiz de 8 Mart'la ilgili bir şeyimiz olması gerekir, bir şeyler yapalım.” Ben de dedim yapalım, 10 kişiyiz burda. Ben burdan eve gidene kadar üç kıta yaptım yolda. Evde oturdum, 5-6 kıta daha yaptım. Anaların üstüne şiir yaptım dünya kadınlar günü için (Yıldırım, 20 Haziran 2011 tarihinde yapılan kişisel görüşme).

8'ê adarê lê çi wan e
Hem girîng û hem ciwan e
Roja hemî dayikan e
Bi kurd û tirk û herkesan e
Bi kurd û tirk û herkesan e

Heştê adarê rehber e
Ser nivîsîn, sed defter e
Mi bi xwe vî çekir, ezber e
Mîna feqî û dîlber e
Mîna feqî û dîlber e

Adar meha bi nav û deng e
Tu xemilî, hemû reng e
Ez naxwazim şer û ceng e
Azadiya li me dereng e
Azadiya li me dereng e

De ka Kurdan dike gazî
Dibêjî bese, tu çi dixwazî
Ez çi dibêjim tu nabî razî
Ez şehîdim, tu ne xazî
Ez şehîdim, tu ne xazî

Me ser şerê va sed salê
Him bi ji we û him hevala
Pîr bûm ketime ser gopala
Binehêr halê bê mîhrîcana
Binehêr halê bê mîhrîcana

Bese bila xwîn nerijî
Bira lê dixê, bîrê dikuji
Tu deng nake tu na bêji
Li min rêş bûye hiş û mejî
Li min rêş bûye hiş û mejî

Türkçesi

Bak 8 Mart nasıldır,
Hem önemlidir hem de civandır.
Bütün annelerin günüdür,
Kürdü Türkü herkesiyle,
Kürdü Türkü herkesiyle.

Mart'ın 8'i rehber,
Üstüne yazılmış on defter.
Bunu ben kendim ettim ezber.
Benim hem talebe hem de dilber,
Benim hem talebe hem de dilber.

Mart ayı anlı şanlı,
Her bir renge boyalı.
İstemem kavgayı, savaşı.

Özgürlük gecikti bize,
Özgürlük gecikti bize.

Odur ki Kürtler haykırıyor,
Diyor yeter, bunlar bizden ne istiyor.
Ne desem de razı olmuyor.
Ben şehidim, sen gazi değilsin,
Ben şehidim, sen gazi değilsin.

Odur ki yüzyıldır sürüyor savaş,
Hem sizden hem yoldaşlardan...
Yaşlandım, elden ayaktan düştüm.
Bak şu şenliksiz halimize,
Bak şu şenliksiz halimize.

Yeter artık kan dökülmesin.
Kardeş kardeři vurup öldürüyor.
Sen ses etmiyor, bir şey söylemiyorsun.
Benimse gözüm gönlüm kararmıř,
Gözüm gönlüm kararmıř...

6. SONUÇ

Yazılı kültürden önce var olan sözlü kültürün bugünlere kadar nasıl ulaşabildiği kültürel bellek ve toplumsal hafıza kavramları ile açıklanabilmektedir. İnsanlar doğayı, evreni ve yaşamda karşılaştıkları olayları anlamak için ürettikleri mitler, destanlar, efsaneler, hikâyeler, masallar ve şarkılar ile sözlü kültürün ilk ürünlerini vermişlerdir. Sözlü kültürel gelenek ve ona ait tüm uygulama biçimleri tekrarlama pratikleri ve bellek aracılığı ile gelecek kuşaklara taşınmaktadır. Sözlü ezber yeteneğinin çok önemli olduğu bu aktarım biçiminde bellek kendine özgü zihin işleyişi ile devrededir, söz kalıpları ve deyimlerle oluşturulan düşüncenin ritmik tekrarı sayesinde hafızada kalmayı kolaylaştırıcı anlatımlar kullanılmaktadır. Farklı toplumlarda farklı isimlendirmeler verilse de ortak işlevlere sahip hafıza aktarıcıları aracılığıyla da aktarılmaktadırlar.

Kürtlerin sözlü geleneğinde bu görevi yerine getirenler çîrokbêjler, stranbêjler ve dengbêjlerdir. Dengbêjler ses ve söze dayalı müzikal anlatımları ile tarihi olayları, kahramanlıkları, destanları, dünyevî-ilahî aşkları, yaşanan savaş, acı, göç gibi daha birçok olayı bu hikâyelerine konu yapmaktadırlar. Botan, Serhat, Bahdinan, Xerzan gibi farklı bölgelerin kendilerine has dengbêjlik üslupları ve özellikleri bulunmaktadır. Usta-çırak ilişkisi ile öğretilen bu geleneğe dengbêjler, ustasından öğrendiklerine kendi özgünlüğünü ve sanatını da katarak sonraki nesillere aktarır. Geleneksel mirası işleyerek oluşturulan ürün, yeni ve anlatıcıya özgüdür. Söz, müzik ve bedenin aktif bir şekilde kullanımı ile dengbêjlik geleneği güçlü ve etkili bir anlatım biçimidir. Dengbêjin duygu, düşünce, kurgu ve hikâyesinden yola çıkarak oluşan anlatılar, bu performans boyutu ile de toplumsal ifade biçimi bularak kolektif özellik kazanırlar. Dengbêjlerin sosyal, tarihi, politik olaylara sözcülük etme ve toplumu eğlendirme işlevleri vardır. Böylelikle toplumsal belleğin oluşması, geçmiş ile bugün arasında kültürel devamlılık ve birikim sağlanır. Dengbêjlik geleneğinin aktarımı bireysel ve toplumsal boyutlarıyla birlikte gerçekleştirilir.

Dengbêjlerin tarihi önceki zamanlara dair bilgi eksikliğinden dolayı 1900'lerin başlarından itibaren başlatılmakta ve o tarihten itibaren kadın dengbêjlerin olduğu

bilinmektedir. Var olan toplumsal yapıda kadının söylemesinin hoş karşılanmaması ve engellenmesine rağmen “Lawikê Metînî”, “Derwêşê Evdî”, “Ahmedo Ronî” gibi birçok kilam kadın dili ile yazılmıştır. Bugün isimlerini bilebildiğimiz kadın dengbêjlerden bazıları Gulê, Pero, İran Xanim, Nazdar Ferhat, Esmer Ferhat, Fatma Mihemmed, Elmas Mihemmed, Fatma Îsa, Nevrîn Şerwan, Asliqa Kadir, Meryem Xan, Zadina Şekir, Ayşe Şan, Gulizar, Derwêş Fatma, Cemila Cauş, Kubara Xudo, Susika Simo, Hamîde’dir.

Varlığı tartışmalı olmakla birlikte, anaerkil toplum düzeninden ataerkil toplum düzenine geçiş ile toplumda oluşturulan kadın kimliği, başta aile yapısı olmak üzere bazı mekanizmalar ve yasalar aracılığı ile ikinci cins olarak konumlandırılmıştır. Annelik, ev kadınlığı, bakıcılık, çocuk yetiştirme gibi kadın kimliğinin evrensel özellikleri ile oluşturulan bu rol pekiştirilerek, toplum düzeninin devamı ve yeniden üretimi görevi kadınlara verilmiştir. Ev içi düzen ve ilişkilerin yürütücüsü olarak kadınlar -genç nesilleri yetiştirme görevinin ağırlıklı onlarda olması, çocuklarına anadillerini, toplumun kültürel değerlerini ve geleneklerini öğretmesi- kültürün de taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak aktif rol almaktadırlar. Örneğin, kızına anne ve eş olmayı öğreten kadın, bu toplumsal sorumluluğunu düğün törenlerindeki konumlanışı ile de göstermektedir.

Toplumda ve sözlü gelenekte üretilen kadın imgesi ve kadınların rolü çok boyutlu olarak açığa çıkmaktadır. Kürtlerin sözlü geleneğinde de bu böyledir ve kadın çok çeşitli imgesi ve kimliği ile var olmaktadır. Alan çalışması kapsamında yapılan derlemelerde; toplum kurallarına göre yasak olan aşkını yaşamaktan geri durmayan, erotik sözlerle cinsel isteklerini ve cinselliğe davetini tüm açıklığı ile anlatan, haksızlık veya kıskançlık karşısında mutlaka beddua eden ve sosyal mekanizmaların baskısından bir anlamda kurtulma isteği olarak evden kaçan, sevgilisine kul köle olacağını söyleyen, özellikle küçük yaşta ve yaşlı birileri ile zorla evlendirilen, bebeklerini uyuturken söylediği ninnilerde tüm aile üyeleri ile olan açmazlarını dile getirerek çocuğu ile dertleşen ve ona geleceğe ilişkin öğütler veren, sevgilisine hasretini ve ayrılığını dile getiren kadın tiplerinin şarkılarda işlendiği görülmektedir. Kendilerini en doğrudan ve yalın halleriyle ifade ettikleri bu ürünler içerisinde ağıtlar, ninniler, kına ve gelin şarkıları gibi türler özellikle kadınlara aittir ve onların dilinden yazılmıştır. Kadınlar, sözlü geleneksel aktarım alanında özgün beste ve müzikal formları ile aktif özneler olarak konumlanmaktadır. Kadınlar ürettikleri

şarkılarında zaman zaman gerçek yaşamda toplumsal kabul göremeyecek durumlar hakkında da söz söylemişlerdir. Örneğin evli olmasına rağmen yine evli bir erkeğe âşık olan bir kadın karakteri konu alan Zembîlfiroş'ta olduğu gibi, toplum gerçekliği ile örtüşmeyebilmektedir. Bu kadınların kimileri gerçek yaşamın bir yansıması olarak kimileri ise toplum normlarına uymayacağından imgesel düzeyde sözlü kültür ürünlerinde yer almaktadırlar. Burada toplum kuralları işlememekte, hem kadının hem de toplumun kadını nasıl gördüğü ve kurguladığı yansıtılmaktadır.

Kadın dengbêjlerin sesleri ilk olarak Bağdat ve Erivan radyolarında kaydedilmiştir ki bugün dinlediğimiz pek çok kayıt, o dönemde yapılan çalışmaların sayesinde. Kürtçe söyleyen sanatçıların ve dengbêjlerin seslerinin kayıt altına alınabilmesi adına, 1970'lerde Türkiye'ye gelen teypçalarlar önemliydi. Evlerde yapılan bu dengbêj kayıtları korsan olarak çoğaltılmış ve her yere dağıtılmıştı. Halk arasında yayılan bu korsan kasetler sayesinde dengbêjler uzun bir sessizlik döneminden sonra fakat gizlice dinlenebilmiştir. Dengbêjlerle ilgili olarak bugün de kişisel çabalarla yapılan derlemeler ve çalışmaların olduğu bilinmektedir ancak bunların çok azı - Kom, Mîr, Lizge ve Kalan Müzik gibi firmaların yayımladığı sınırlı sayıdaki albüm dışında- kamusal ortamda paylaşılmıştır. Bugün, artık gelişen teknolojinin olanakları sayesinde dünyanın her yerinden kültürlere ait kayıtlara ulaşmak neredeyse mümkündür. Özellikle kişisel arşivlerin internet sitelerinde paylaşılması ile sanal âlemde dengbêj kayıtları açısından da bir arşivin olduğu söylenebilir. Ancak dengbêjler ile ilgili derleme ve arşiv çalışmaları yeterli düzeyde değildir.

Dengbêjlik geleneğinin bugün itibarı ile ne kadarının korunabildiği ve yaşatılabildiği ciddi bir sorundur. Kürtlerin yeni kimliklerini oluşturma süreçleri ile bağlantılı olarak kültürün simgesi olan dengbêjlere, özel olarak önem verilmekte, kültür-sanat festivalleri, kültür merkezleri ve dengbêj evleri aracılığıyla bu gelenek yaşatılmaya çalışılmaktadır. Ancak geleneğe özellikle gençlerin ilgisi yeterli düzeyde değildir. Mesleki ve ekonomik kaygılarla başka meslekleri tercih etmektedirler. Bunun yanı sıra gençler kültürel olarak da bu gelenekten uzaklaşmakta ve dinlenmesi daha kolay başka tarz müziklere yönelmektedirler. Genç nesillerin bu geleneğe yeterli ilgiyi göster(e)memeleri, Kürtçe dilinin kamusal alanda ne kadar kullanılabildiği ve onların bu dili ne kadar biliyor olduğuyla da yakından ilişkilidir.

Bugün dengbêjlik kimliğine var olan değerlerinin yanı sıra Kürt kimliği ve kültürünün sembolü olarak siyasi bir anlamın yüklendiği, belli bir popüleritesinin

olduğu söylenebilir. Nitekim herkesin ailesinde mutlaka bir dengbêjin olduğu söylemi yaygındır, kendilerine dengbêj denilmesi hoş giden bir durumdur ve bir övünç kaynağıdır. Öte yandan, “dengbêj” olarak tanımlanan bazı kişilerin bu geleneğe ne kadar hâkim oldukları da ayrı bir tartışmadır, şarkı söyleyen herkese “dengbêj” denilmesi bir kavram karmaşası yaratmaktadır. Diğer yandan ise bu, geleneğe ait zenginliklerin ve inceliklerin kaybolmasına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte yazı boyunca stranbêj kelimesinden ziyade sadece dengbêj kelimesinin kullanılmasının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, daha önce de bahsedildiği üzere Botan ve Serhat yörelerinde bu iki kelimenin aynı anlamda kullanılıyor olması, diğeri ise kişilerin kendilerini o şekilde tanımlamasıdır.

Alan çalışması sırasında yapılan görüşmelerde kadın dengbêjlerin ataerkil aile yapısı ve dini söylemler gerekçe gösterilerek yapılan engellemelerle karşılaşmaya devam ettikleri görülmüştür. Kadın dengbejler, kadının sesinin erkeğe gitmesi günah sayıldığı için aile ve çevredekilerin şarkı söylemelerine engel olduklarını anlatmaktadırlar. Kimi zaman psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kaldıklarını söylemektedirler. Dengbêj Mukaddes, sahnede söylerken bile bunların aklına geldiğini ve bu psikolojinin kendisini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Dengbêj Gazîn, kocasının desteği olmasaydı anne olarak sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini ve toplumun baskısı karşısında tek başına karşı duramayacağını dile getirmiştir. Dengbêj Gazîn, bu baskı yüzünden ilk albümü çıktığında bunu etrafındaki herkesten saklamak zorunda kaldığını şöyle ifade etmiştir: *“İlk kasetim çıktı, zaten 6-7 sene gizli kaldı. Kimseye diyemezdim kasetim çıkmış benimdir diye. Çünkü benim çevremdekiler duysalar, bu kadın gitmiş şarkı söylüyor, şöyledir böyledir diye dedikodu olurdu. Onun için kimseye diyemezdim.”* Yaklaşık 90 yıl önce Meryem Xan’ın şarkı söylediği için evini terk etmek zorunda kalması, Ayşe Şan’ın şarkı söylediği için ailesi tarafından tehdit edilmesi ve dışlanması, Dengbêj Gazîn’in albümünü saklamak zorunda kalması, Dengbêj Mukaddes’in bugün halen söylerken ailesinin baskısını üzerinde hissetmesi, geçmişten günümüze değişen toplum yapılarına rağmen kadına bakışın değişmediğini göstermektedir.

Ayrıca günümüz kadın ve erkek dengbêjlerin anlatılarına göre, geleneğin kendi içinden gelen kısıtlamalar da kadınların şarkı söylememesine sebep olmaktadır. Dengbêjlik geleneğinden gelen, geleneksel aile ideolojisi ve dini temelli kısıtlamaların hepsi geleneğe biçim veren ve bugün de kadın dengbêjlerin “rağmen”

şarkı söylemesi önünde süreklilik arz eden olumsuz etkenlerdir. Temelde kadını ikinci cins olarak gören bu yaklaşımlardan dolayı tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de “kadın dengbêj” olmak oldukça zordur ve tüm bu olumsuzluklarla baş etmeyi gerektirmektedir. Özellikle feodal yapının izlerinin devam ettiği Ortadoğu toplumlarında çocuk gelinler, berdel evlilikleri, yaşlı veya istenmeyen bir adamla yaptırılan evlilikler bugün de yaşanmakta, bu zorla evlendirmelerde kadını ölüme götüren vakalara da sıklıkla rastlanmaktadır. Kadın dengbêjler kendilerinin de yaşadıkları bu durumları bestelerinde işleyerek kadına dair sorunları gündeme getirmekte ve toplumsallaştırmaktadırlar. Kadın dengbêjlerin mücadeleleri ve yaşadıkları trajik olaylarla şekillenen bireysel hikâyelerinin, yaşam pratiklerini güçlendirici etkisinin oldukça belirleyici olduğu görülmektedir. Meryem Xan’ın *“ben sanatsız yaşayamam, sanatsız yaşarsam ölürüm”* ve Dengbêj Mukaddes’in *“ben çözdüm kırdım zincirleri de, hepsini kopardım. Dikenlerin yolunu da ben gittim. Artık bu saatten sonra kimse bana karışamaz, hayat benimdir. Girmişim burda iki tane şarkı okumuşum ne olmuş yani. Ben bunu istiyorum kardeşim, benim elimden niye alıyorsun, veremem. Sen alsan da ben veremem. Müdahale edeceğim ömür boyu. Kimse ne fikrimi, ne hissimi, ne şarkımı hiçbir şeyimi bu saatten sonra elimden alamaz. Şimdiye kadar bazıları gibi de kendimi ezdirmedim, hep mücadele ettim.”* ifadeleri onların bu konudaki ısrarlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kadınlar bu şekilde gelenek içerisinde, bir yandan bireysel bir yandan da toplumsal varoluşlarını gerçekleştirerek, kültürel taşıyıcılık işlevlerini yerine getirmektedirler.

Kadınlar yapılan görüşmelerde sosyal, kültürel ve politik yaşamın etkileri ile bağlantılı olarak, “kadın” ve bir “Kürt kadını” olarak yaşadıkları zorlukları ve bunlarla nasıl baş etmeye çalıştıklarını anlatmaktadırlar. Özellikle 90’lı yıllarla birlikte gelişen politikleşme ve Kürtlerin kimlik oluşturma süreçleri ile yakından ilişkili bir biçimde, toplumsal örgütlülük ve kolektif kimlik bilincinin bir parçası olarak Kürt kadınların, geleneksel mekânları olarak görülen evlerden çıkarak bireysel kimliklerini oluşturmaya çalıştıkları, farklı kimliklerle ve kadın bakış açısı ile güçlenerek kamusal alanda konumlandıkları bilinmektedir. Bununla birlikte, açılan dengbêj evlerinde kadın dengbêjlerin sayısı oldukça azdır ve kadınlar cinsiyete dayalı düşünce biçimleri ile karşılaşmaya devam ettiklerini anlatmaktadırlar. Kadın dengbêjler, erkek dengbêjler ile birlikte çalışmaktan edindikleri deneyimlerden yola

çıkarak onların kadını ikinci cins olarak gördüklerini belirtmekte, erkek egemen bakış açısını devam ettirdikleri için eleştirmekte ve bir karşı duruş olarak kadın dengbêj kültürünü yaşatmaya çalışmaktadırlar. Değişen zamana rağmen değişmeyen durumlar karşısında kadınlar öznel tepkilerini şarkıları ile dile getirmeye devam etmekte, kendilerinin siyasi içerikli dedikleri güncel politik temalarda şiir ve besteler üretmektedirler. Hem Kürt kimliğinin hem de kadın olmanın kendilerine bazı sorumluluklar yüklediğini söylemektedirler. Kadınların her zaman ezildiğini ve bunu bertaraf etmek için kadınların dayanışmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Kadınlar, dernek ve amaçları üzerine konuşurken, Kürt kültürünün ve dilinin korunması, sahip çıkılması, tanınır olması, genç kuşaklara aktarılması ve bu kültüre bir nebze de olsa katkı sunmak istediklerini özellikle dile getirmektedirler. “*Kadınlar olarak hepimiz ezilmişiz, biz burada kadınız, kadınlar gelsin kendilerini ifade etsinler, söylesinler*”, “*bizim amacımız bir araya gelmekti. Bir bayan kendini, sanatını nasıl geliştirir, insanlara dünyaya nasıl tanıtır, onun için açtık burayı*” ifadeleri ile derneği neden kurduklarını açıklamaktadırlar. Bu bağlamlarda, kadın dengbêjlerin dayanışma çerçevesinde ve kolektif bir bilinçle örgütledikleri Komela Jinên Hûnarmend û Dengbêj/Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, kalıplaşmış toplumsal rollere belli noktalarda karşı duruşların hayata geçirildiği özel bir deneyim olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca değişen sosyo-politik ortam, modernleşme ve teknolojinin etkisi ile kadınların sanatsal kimlikleriyle bugün kamusal alana aktif katılımlarının olduğu ve kendilerini ifade etmenin yolları ve imkânlarının arttığı söylenebilir. Örneğin bugün Van’da düğün müzikleri yapan, solistliğini kadınların yaptığı erkek enstrümcuların eşlik ettiği müzik grupları yaygındır. Bazı düğünlerde kadın solistler özellikle tercih edilmektedir. Eğer beğenilen ve talep edilen bir solist ise gruptan ayrı olarak ücretlerini almakta ve gelirin tatmin edici olduğu söylenmektedir. Diğer durumda ise erkek müzisyenlerden daha düşük ücrete çalışmaktadırlar. Kadın dengbêjlerin, kadın solistleri de dernek bünyesine katma gayreti içinde oldukları gözlemlenmiştir. Dengbêjlik geleneğini öğrenmeleri ve kilam da okumaları teşvik edilmektedir. Ancak düğünlerde daha çok ritmik şarkılar tercih edildiğinden -düğün süresince misafirleri eğlendirmek için zengin bir repertuvarının olması beklenir- repertuvarları halay ağırlıklıdır. Kadın solistler gelir elde ederek kendi ayakları üstünde durmaları ve sosyalleşmeleri sebebiyle bu işi yapmaktadırlar. Ancak evlenince bu işi bırakanlar

olduğu gibi devam edenler de bulunmaktadır. Kadınların aileleri tarafından da desteklenerek bu mesleği sürdürebilmesinde ekonomik gelir elde etmeleri belirleyicidir. Bunun yanı sıra, kadın dengbêjlerin bu süreçte bazı zorluklarla karşılaştıkları da gözlenmektedir. Dengbêj Gazîn albüm çalışmaları döneminde stüdyoya girdiğinde saatlerce söyletildiğini, söz verilmesine rağmen teknik düzeltileri yapılmayan bu kayıtlardan kendi izni olmadan birden fazla kasetin piyasaya çıkarıldığını ve bundan da hiçbir maddi gelir elde etmediğini anlatmaktadır. Prodüksiyon firmasıyla tartışmaya gittiğinde ise “*burası Unkapanı'dır kurt kapanı, beni yenemezsin, çık git evine*” cevabını almıştır.

Bununla birlikte kadın dengbêjler günümüzde televizyon programları, şenlik ve festival etkinlikleri gibi birçok vesileyle performanslarını gerçekleştirme ve konser verebilme imkânlarına ulaşmaktadırlar. Ancak sahne performanslarında bazılarının orkestra ile söyleme zorlukları çektiği, ses sistemi ile söylemeye alışık olmamaktan ve teknik eksikliklerden kaynaklı ritim ve entonasyon sorunları yaşadığı görülmüştür. Benzer sorunlar profesyonel olarak çıkarılan CD çalışmalarında da açığa çıkabilmektedir. Konser öncesi ve sonrası süreçlerinin örgütlenmesi, karar alma mekanizmaları bağlamlarında da yönetsel yapıdaki eksikliklerden kaynaklı sorunlar yaşayabilmektedirler. Ayrıca teknolojik anlamda bazı bilgi ve olanaklardan yoksun olunması sebebiyle dernek işlerinde bu imkânlar kullanılamamakta ve bu anlamda desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Kadın dengbêjler tüm bu işleri kotarmaya çalışmaktadır ancak dernekleşme deneyimi ile açığa çıkan bu sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, bunlarla baş edebilmek için böyle girişimlerin belli bir kurumsallaşma çerçevesinde örgütlenmesi ve yapısal anlamda desteklenmesi gerektiği görülmektedir. Tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak Komela Jinên Hûnêrmend û Dengbêj/Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği kadın dengbêjlerinin var olma biçimlerinin, “piyasa” ve “profesyonel” işleyişin dayattığı koşullar ve durumlar ile geleneksel kültürel olanın arasında gerçekleştiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Berktaş, F.**, (2006). “*Tarihin Cinsiyeti*”, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F.**, (1996). “*Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*”, Metis Yayınları, İstanbul.
- Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu / Müzik Birimi**, (2004). “*Eyhok, Hakkari Geleneksel Müziği*”, Kalan Müzik, İstanbul.
- Boratav, P. N.**, (1973). “*100 Soruda Türk Folkloru*”, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Cegerxwîn**, (2003). “*Hayat Hikâyesi*”, Evrensel Basım, İstanbul.
- Connerton, P.**, (1999). “*Toplumlar Nasıl Anımsar?*”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Çağlayan, H.**, (2009). “*Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar-Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çölemerikli, İ.**, (2006). “*Mezopotamya Uygarlığı’nda Hakkari*”, Lis Yayınları, Diyarbakır.
- Eriksen, T.H., Nielsen, F. S.**, (2010). “*Antropoloji Tarihi*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eriksen, T. H.**, (2009). “*Küçük Yerler Büyük Meseleler/Sosyal ve Kültürel Antropoloji*”, Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Eriksen, T. H.**, (2001). “*Kültür Terörizmi-Kültürel Arınma Düşüncesi Üzerine Bir Deneme*”, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Esen, A. Ş.**, (1997). “*Anadolu Ağrıları*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, H.**, (2009). “*Kürt Aşk Hikayeleri I*”, Do Yayınları, İstanbul.
- İlkkaracan, İ.**, (2010). “*Uzlaşma politikalarının yokluğunda Türkiye emek piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri*”, *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: Aile ve İş Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, Der. İpek İlkkaracan, İstanbul, İTÜ BMT-KAUM ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği ortak yayını, İstanbul.
- İlkkaracan, İ.**, (2012). “*Why so few Women in the Labor Market in Turkey*”, *Feminist Economics*, sayı: 18, no: 1
- Kandiyoti, D.**, (1988). “*Bargaining with patriarchy*”, *Gender and Society*, vol: 2, no: 3, ss. 274-290
- Kemal, Y.**, 2008. “*Ağrılar*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kevirbirî, S.**, (2002). “*Bir Çılgının Yüzyılı / Karapetê Xaço*”, Sî Yayınları, İstanbul.
- Kreyenbroek, P., Allison, C.**, (2008). “*Kürt Kimliği ve Kültürü*”, ALLISON, C., *Badinan’da Eski ve Yeni Sözlü Gelenekler* isimli makale, Avesta Yayınları, İstanbul.

- Mojab, S.**, (2005). “Devletsiz Ulusun Kadınları/Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar”, ALLISON, C., *Folklor ve Fanteksi: Kürt Sözlü Geleneginde Kadınların Sunumu* isimli makale, Avesta Yayıncılık, İstanbul.
- Mojab, S.**, (2005). “Devletsiz Ulusun Kadınları/Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar”, GALLETTI, M., *Kürt Toplumunda Kadınların Rolü Üzerine Batılı Tasvirler* isimli makale, Avesta Yayıncılık, İstanbul.
- Mojab, S.**, (2005). “Devletsiz Ulusun Kadınları/Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar”, Avesta Yayıncılık, İstanbul.
- Mojab, S., Abdo, N.**, (2006). “*Namus Adına Şiddet-Kuramsal Ve Siyasal Yaklaşımlar*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Nalçaoğlu, H.**, (2004). “*Kültürel Farkın Yapısökümü*”, Phoenix Yayınları, 2004.
- Neyzi, L.**, (2011). “*Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Nezan, İzady, Tatsumara, Mutlu, Poche, Christensen, Komitas**, (1996). “*Kürt Müziği*”, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Nikitin, B.**, (1994). “*Kürtler-Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*”, Deng Yayınları, İstanbul.
- Ong, W. J.**, (2003). “*Sözlü ve Yazılı Kültür / Sözüün Teknolojileşmesi*”, Metis Yayınları, İstanbul.
- Oremar K. C.**, (2000). “*Yadê Rebenê*”, Kom Müzik. İstanbul.
- Öz, S.**, (2003). “*Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Hikaye Anlatıcıları*” Yüksek Lisans Tez Çalışması.
- Parıltı, A.**, (2006). “*Dengbêjler / Sözüün Yazgısı*”, İthaki Yayıncılık, İstanbul.
- Pritchard, E. E.**, (1998). “*Sosyal Antropoloji*”, Birey Yayınları, İstanbul.
- Propp, V.**, (1998). “*Folklor- Teori ve Tarih*”, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Said, E. W.**, (2010). “*Şarkiyatçılık/Batı’nın Şark Anlayışı*”, Metis Yayınları, İstanbul.
- Schudson, M.**, (2009). “*Kollektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri*”, COGİTO 50, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Scott, J. W.**, (2007). “*Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*”, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Sancar, M.**, (2007). “*Geçmişle Hesaplaşma / Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, Ş.**, (1992). “*Kadınların Belleği-Uluslararası Kadın Kütüphaneleri Sempozyum Tutanakları*”, Metis Yayınları, İstanbul.
- Uzun, M.**, (2001). “*Dengbêjlerim*”, Gendaş Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Uzun, M.**, (2004). “*Kürt Edebiyatına Giriş*”, Gendaş Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Ürün, R.**, “*Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Dengbêjlik (Âşıklık) Gelenegi ve Bunun Sosyo-Kültürel Yansımaları*” Yüksek Lisans Tez Çalışması.
- Wulf, C.**, (2009). “*Tarihsel Kültürel Antropoloji*”, Dipnot Yayınları.

Yücel, M., (2008). “Berdel- Evlilik İttifakı”, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Yücel, M., (2006). “Edebiyatta Ölüm ve İntihar”, Agora Kitaplığı, İstanbul.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ANİTA, Kazeroğlu, “Hayatları Filme Çekilen Kadın Dengbêjler Gazın İle Behiye”, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2011

Url-1 <http://www.evrensel.net/v2/haber.php?haber_id=6668>

ATAŞ, Aytekin G., NEZAN, Newzat Çelebi, YILDIRIM, Vedat, “Geleneksel Kürt Müziğine Genel Bir Bakış” Erişim Tarihi: 14 Eylül 2011

Url-2 <http://www.bgst.org/muzik/yazilar/geleneksel_kurt_muzigi.asp>

AYAZ, Mehmet, “Müziyen Meryam Xan Kimdir?”, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2010

Url-3 <<http://mehmetayaz.blogspot.com/2010/03/meyremxan-kimdir.html>>

DÎT, Nedim, “Dengbêj Geleneğinin Sonu ya da Bu Geleneğin Son Halkası: Reso”, Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2011

Url-4 <<http://ararat-welat.blogspot.com/2011/01/nedim-dit-dengbej-geleneginin-sonu-ya.html>>

GULDİVÊ, Luqman, “Sözlü Kürt Edebiyatı ve Dengbêjlik Üzerine”, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2011

Url-5 <http://www.karakocan.info/tr/index2.php?option=com_content&task=view&id=1202&pop=1&page=0&Itemid=85>

KAMER, Hatice, “Kadın Dengbêjler”, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2011

Url-6<<http://www.yeniozgurpolitika.org/?bolum=haber&hid=68575>>

NEZAN, N. Çelebi, “Cumhuriyet’ten Günümüze Kürt Müziği-2”, Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2011

Url-7<http://www.bgst.org/muzik/yazilar/kurtmuzigi_nevzat2.asp>

SANCAR, M.Emin, “Dengbêjler İlgisizlikten Yakınıyor”, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2011

Url-8<<http://www.firatnews.com/index.php?rupel=nuce&nuceID=16701>>

VARDAR, Nilay, “Dengbêjler Suskunluğunu Bozdu”, Erişim Tarihi: 28 Kasım 2011

Url-9<<http://www.bianet.org/bianet/bianet/130321-dengbejler-suskunlugunu-bozdu>>

YAĞMUR, Rahmi, “Tek şarkıyla, bir asırdır kulaklarda”, Erişim Tarihi: 29 Kasım 2011

Url-10<<http://www.firatnews.com/index.php?rupel=nuce&nuceID=20263%20-29.11.2011>>

YANKIN, Burcu, YILDIRIM, Vedat. “Dengbêjlerde Ses Kullanım Teknikleri Üzerine Bir Deneme”, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2011

Url-11< <http://www.bgst.org/muzik/egitim.asp?id=4&bn=1>>

“Ayşe Şan ve Şarkıları - Her Türden Gericiliğe Karşı Sesiyle Savaşan Devrimci Bir Kadın”, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2010

Url-12<<http://www.cafrande.org/?p=316>>

“Elegez’in Büyülü Kadın Dengbêjleri”, Erişim Tarihi: 29 Kasım 2011

Url-13<<http://www.firatnews.com/index.php?rupel=nuce&nuceID=46375--29.11.2011->>>

“Ayşe Şan Taçsız Kraliçe”, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2010

Url-14<<http://tr-tr.facebook.com/tacsizkralice> >

“Meryam Xan”, Erişim tarihi: 15 Kasım 2010

Url-15<<http://www.facebook.com/pages/Meryem-Xan/163963633616484?sk=info>>

“Ehmedê Gogê Erivan Radyosunu Anlattı”, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2011

Url-16<<http://www.bydigi.net/sinirsiz-muhabbet-burada/114238-ahmede-goge-erivan-radyosunu-anlatt.html>>

“Kadın Dengbêjler”, Erişim Tarihi: 5 Kasım 2011

Url-17<<http://www.bydigi.net/ilginc-konular/201140-kadin-dengbejler.html>>

Url-18<www.dirok.org/hawar-dergisi.html>

Url-19<<http://www.bianet.org/bianet/bianet/130321-dengbejler-suskunlugunu-bozdu>>

Url20<http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/2012/trde_kadinin_durumu_2012_nisan.pdf>

KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

Adsız, M. 19 Temmuz 2011-Van

Aşkın, A. 20 Haziran 2011-Van

Biyani, E. 3 Mart 2012- İstanbul

Borak, A. 5 Nisan 2012-İstanbul

Dengbêj Halide, 3 Nisan 2012- İstanbul

Dengbêj Kazo, Aralık 2006-İstanbul

Derwêş Selahaddin, 21 Temmuz 2011-Van

Ergül, F. 20 Temmuz 2011-Van

Ersöz, K. 20 Temmuz 2011-Van

Kızıl, R. 20 Haziran 2011-Van

Malkoç, H. 20 Temmuz 2011-Van

Okyayatan, S. 21 Temmuz 2011-Van

Goyan, S. 28 Mart 2012-Diyarbakır

Tuncer, M. 20 Haziran 2011-Van

Yeşim, Z. 20 Haziran 2011-Van

Yıldırım, M. 20 Haziran 2011-Van

EKLER

Ek A. Söyleşiler

Ek A.1 Dengbêj Gazîn / Raziye Kızıl

Görüşme Yeri: Van

Görüşme Tarihi: 20 Haziran 2011

Kendini tanıtır mısın biraz?

G: Asıl adım Raziye Kızıl, 52 yaşındayım. Tatvan'ın Reşadiye ilçesinin, Türkçe adı "Yassıca" köyünde dünyaya gelmişim. Bizim köy bir Ermeni köyüymüş. 4 kız, 1 oğlan, 5 tane çocuğum var. Babamgilin tarafı Cango aşiretinden. Horasandan gelmişler, Hizan yakınlarındaki Horoz köyünden. 14 yaşında evlenip Van'a geldim.

Şarkı söylemeye ne zaman ve nasıl başladın, dengbêjliği kimlerden öğrendin?

G: Küçüklükten beri bu dengbêjlik ruhu var bende. 6-7 yaşımdan beri söylüyorum. Zaten köyde dengbêjlik yani sanat kadınlara yasak. Erkeklerin karşısında öyle bir şey yok asla. Biz ancak yaylaya, dağlara gittiğimizde, öyle fırsatımız oluyordu, söylüyorduk. Düğün oluyordu mesela şenliklerde, bayramlarda ama içerde söylüyorduk. Bizim hiçbir zaman erkeklerin yanında çıkalım da kendimizi dile getirelim, buna fırsatımız, kısmetimiz olmadı. Ben küçüktüm hatırlıyorum, ninemin kendisi de dengbêjdi. Amcamın hanımı, benim babam da dengbêjdi. Yani bizim ailede herkeste dengbêjlik ruhu vardı. Amcamın hanımı rahmete gitmeden önce birkaç tane kendi sesiyle kaset doldurdu hatıra olarak. Şu anda onun kasetleri var bende. Ben sürekli olarak ondan, anamdan, babamdan, ninemden, dedemden dinlediklerimi söylüyorum. Dengbêjlik zordur, yani bir bayan için zordur. Rahat değiliz, şimdiye kadar da bugün de rahat değiliz.

Neden?

G: Tek Kürtlerde mi bilmiyorum başka yerlerde de olabilir, erkekler hiçbir zaman bırakmaz bir bayan kendini rahat dile getirsin. Ben hatırlıyorum, dedim ya, küçüktüm, benim sanatım vardı, söylüyordum her zaman. Gerçekten biz gençliğimizi de yaşamadık. 14 yaşında evlendik. Bir köyde bir düğün olsa bizi çağırıyorlardı. 4-5 kişilik bir genç kız grubuyduk, söyledik. Düğünlerde illa içerde olacak, gelin de gelseydi zaten dışarı götürmezlerdi, içerde söyledik. Ben küçüktüm, babam Tatvan'a gitmişti, 10-11 yaşında vardım. Tandır evleri vardı. Kıştı, soğuktu, su çekmişim, ben de girdim oraya kendimi ısıtmak için, bir tane de dengbêjlik şarkısı vardı, onu söyledim. Babam sesimi işitti, geldi beni dövdü. Anam olmasaydı belki öldürmezdi ama ölümden beter ederdi. O kadar sinirlenmişti, "nasıl sen şarkı söylüyorsun, sesin dışarı gidiyor" diye. Bir baktık ki şu an evliyiz de, Allah'a çok şükür söylüyoruz. Sonra ben evlendim, 14 yaşındaydım. Van'a gelin olarak geldim, yaşamım Van'da devam etti. Bizde âdet, küçüktün beri kim kızın başını tararsa düğün günü de o bayan gelir, gelinin saçını tarar, örer. Hediye veriyorlar ona. Benimkini de bir amcamın hanımı vardı, o tarayıp ördü. Küçüklükten beri başımı her yıkadığımda giderdim onun yanına, o örerdi. Şimdi moda olmuş. 150 tane, 200 tane küçük küçük örük yapıyordu saçlarına, sonra böyle arkada iğne ile boncuk takardı. Bir hafta kalırdı,

sonra açardık yıkardık. O zaman gelinlik bizim köyde yoktu. İlk ben giydim. Gelinlik de değildi, ona benzer beyaz bişeydi. Hatta bana giydirmişlerdi, nenem geldi dedi “bu nedir, ne giydirmişler, kefendir nedir, beyaz bişey giydirmişler.” Benim de tuhafıma gitmişti, ilk defa öyle bişey görmüştük.

Kırmızıymış di mi eskiden?

G: Sarı kırmızı yeşil renklerindeydi gelinlerin elbiseleri. Başlarında kofi vardı. Kofileri bağlardılar, kofinin etrafında yedi renk o küçük puşileri bağlardılar. Biri öne gelirdi, bir tane arkaya atarlardı. Yedi tane de başının etrafına bağlardılar. Sonra amcamın oğlunun düğünü vardı, başka köyden gelin getiriyordu. Beyaz bir elbise giydirdiler, üstüne renk renk bi puşi attılar. Ben gittim o köye gelinin başını örüyorlar. “Xerîbî”yi söyledim. Ben söyledim, arkamdan biri dürttü. Baktım ki amcamın oğlu. 4 tane de çocuğum vardı o zaman. “Niye sen şarkı söylemişsen, kapının önünde erkekler seni görmek için gelmişler, işte bayanın sesi çok güzeldir, niye sen söyledin?” diye. Ben 2-3 sene konuşmadım onunla, küstüm. Ama şu an benle beraber oturuyor, şarkı söylüyor. Eskiden niye böyleydi, şimdi demek işte bu mücadele insanların hayatını çok değiştirdi. Eskisi gibi değildir. Biz eskiden böyle yapsaydık kesin bizi öldüreceklerdi. Kısmet o zaman yoktu. Böyle kaset, CD filan ben hiçbir zaman düşünmüyordum.

Kimlerden öğrenmiştin söylemeyi?

G: Dedim ya amcamın hanımı söylüyordu. Köyde zaten gelenek yani âdetti, düğünde sen öğrenmek zorundasın. Sürekli başka köyden gelenler olurdu. Bizim köydeki genç kızlarla biz karşı karşıya söylüyorduk. Başka köyden gelseydiler birbirine zıt şekilde şarkı söylerdiler. Yarış yapardılar. Kim kimi yendiyse. Mesela hiçbir zaman hatırlamıyorum kimse beni yenmiş. Çok insanlarımız var böyle evlerinde sesi güzel bayanlar. Sesi çok güzel, maalesef bizde âdet değil, bir bayan şarkı söylemez. Bir de din tarafından çok eleştiri aldım. İşte “sen söylüyorsun sesin erkeklere gidiyor, cehenneme gideceksin, şöyle yanacaksın böyle yanacaksın” diye. Ben de diyorum sen ha konuştun ha şarkı söyledin, sesin erkeğe gitse benim için fark etmez. Konuşsan da ses gidiyor, şarkı da söyleyen ses gidiyor. Yok diyorlar “sen şarkı söylüyorsun onun için günahdır”. Din de bizim için çok engeldi gerçekten.

Dengbêjlikten biraz bahseder misin?

G: Zaten dengbêjlik bayandan gelmiş. Şimdi ben bakıyorum, araştırıyorum bütün şarkıları bayan söylemiş. Ama erkeğin sesiyle tanınmış. Hiçbir zaman bayanın sesiyle tanınmamış bir şarkı. Mesela abi söylemiş, koca söylemiş. Eskiden kaçakçılık varmış, mesela bir yere gitmiş illaha bir şey olmuş, biri sevmemiş zorla bir evlilik olmuş, bayan söylemiş. Eskiden beri takip ediyorum, dengbêj şarkı türünü en çok bayan söylemiş, kadın söylemiş. Maalesef erkeğin sesiyle tanınmış. Hiçbir zaman bir bayanın, kadının sesiyle tanınmamış. Ben unutuyorum bayan, kadın.

Nasıl, hangi ortamda öğreniyor peki erkekler kadınlardan? Dışardan dinliyor, ezberliyorlar mı?

G: Dinliyor evet veyahut kendi karısından, anasından, çevresinden öğreniyor.

Gulê ile Evdalê Zeynikê’nin hikâyesini anlatır mısın?

G: Onu şöyle biliyorum, Evdal fakirmiş, sürekli gezmek zorundadır. Sürmeli Memet Paşa’nın da dengbêjidir. Evdal geziyor, bir köye gidiyor, bakıyor ki orda bir tane bayan düğünde oynuyor. Hem çok güzel hem de sesi güzel. E tabi Evdal ona âşık oluyor. Gulê biliyorsun büyük bir şairmiş o dönemde. Gulê kendisi Ermeniymiş.

Evdal Müslüman. Onun için mücadele ediyor Evdal, şarkı söylüyor. Karşı karşıya laf atıyor. Gulê de ona atıyor. Diyorlar ki üç gün üç gece karşılıklı kim kimi yendiyse söylüyorlar. Ama Gulê bilmiyorum niye, teslim olmuş. Keşke olmasaydı. Evdal Gulê'den çok şey öğreniyor. Esas Gulê söylüyor besteleri, o yapıyor, Evdal söylüyor. Sürekli öyle olmuş. Ondan sonra Gulê onunla evleniyor. Sonra Evdalê Zeynikê'nin gözü kör oluyor. Sonra çocukları oluyor, ben bunları biliyorum. Gerçekten bir bayan yani ben onu takdir ediyorum. O, döneminde yani şimdiye kadar destan olmuş. Xecê mesela, çok kişi böyle destan olmuş Kürtlerde. Ama maalesef onların hakkında fazla bilgi yok.

Başka bildiğin kimler var peki?

G: Bizim köyde o dönemde bayanlar çok dengbêjlik yaparlardı, hemen hemen hepsi söylerlerdi. Ama en çok 4-5 kişinin sesi çok güzeldi, onlardan öğrendim. Radyo yoktu, yeni çıkmıştı. Benim amcamın durumu çok iyiydi, o köye bir tane radyo getirmişti. Tahmin ediyorum öğleden sonra dörtte Erivan Radyosu'nu açardı, bütün köydeki insanlar dinlerdi. Ben küçüktüm, hatta diyordum bu adam bu şeyin içine nasıl girmiş? Kendime bakıyorum, ona bakıyorum. Gerçekten insanın tuhafına gidiyor, ilk defa böyle bir şey görmüştük. Erivan'ın bütün dengbêjlerini amcam ne zaman açsa illa bir köşede dinlerdim. Benim dikkatimi çok çekerdi. Meryem Xan'ın sesini radyoda duydum. O zaman Ayşe Şan'ın sesi yoktu fazla. Birkaç tane dengbêj daha vardı, isimlerini hatırlamıyorum, söylüyordular. Sonra Ayşe Şan'ın Meryem Xan'ın kasetleri, Ayşe Şan'ın plakları elime geçti. Bayağı çaldım, gerçekten çok severdim, sürekli dinlerdim. Ayşe Şan'dan "Gidî Lo"yu çok severdim. Bir de "Sallana Sallana"yı söylüyordu. Ben küçükken de söylüyordum o şarkısını Kürtçe-Türkçe. Hemen hemen üç aylık gelindim, kendi odamda sazla çalışıyordum. Böyle böyle kendi elimle çalışmış gibi yapıyorum, hem de söylüyorum, çocuktum. Kayınpederim beni görmüş, gitmiş kaynanama demiş, "valla bizim gelin delidir, elini böyle götürüp getiriyor, bilmiyorum ne diyor?" Halbuki ben kafamda, kalbimde söylüyorum, onlar anlamıyor. 5 tane çocuğum oldu ondan sonra CD kasetlerim de kısmet oldu bana. 30 sene önce yeni teypler çıkmıştı. Kasetini teybini alıyorlardı, hadi bize bir tane kaset doldur. Ben çok kaset öyle doldurmuşum, bi tane elimde yok şu anda. Sonra Van'da bir düğüne çağırdılar, ilk defa çıkacağım gizli olarak. Çocuklarım, beyim de yanımdaydı. Dediler "Allah'ını seversen abi sen izin ver, Raziye Yenge bir tane şarkı söylesin, n'olur." Dedi "valla babam duysa beni öldürür." Dediler "uzaktır, burada değil, biz başka mahalledeyiz o başka yerde, sesimiz gitmez ona." Neyse ben kalktım bir şarkı söyledim. Ben nasıl söyledim o şarkıyı, Zeynel Bey vardı İstanbul'da kasetçiymiş, diyor "ya bu kimdir, ne kadar sesi güzeldir. Ben İstanbul'da kadın sesini bu kadar duymuşum, bu sanki Meryem Xan, Ayşe Şan, yeni çıkmış gelmiş." Beni çağırdı yanına, ben gittim, dedi "yarın bir tane kaset doldur ver bana hatıra olarak." Ben de doldurdum verdim.

Kaç senesiydi?

G: Valla 16 sene öncesiydi. Bir sene sonra da kasetlerim çıktı. Benim bir komşum var, evlenince sazını bana vermişti, sürekli çalardım. Hatta Şivan Perwer'in de sesine çok hayrandım sürekli dinlerdim. Zaten ben onun sesiyle her şeyi gördüm, onun hakkını da kaybetmem. Şivan Perwer'in kasetleri vardı, yani gizli, herkes de çalamazdı. Benim bir kaynım vardı sürekli getirirdi bana teslim ederdi, ben de saklıyordum. Ben onun birkaç parçasını söylüyordum, mesela "Lê Dotmam"ı çok güzel söyledim. Bir de "Em Kîne"yi söylüyordum. Beyim geldi gördü, kızdı. Dedi "dairedeki senin sesini işitmiş bir daha yapma. Sen bir daha alırsan sazı eline, kabul

etmem.” Ondan sonra Hawar kardeşime verdim sazı. Dedim “köyde bana yasaktır, al sen kendine yavaş yavaş çal, inşallah bir yere varırsın.” Gerçekten o sazı çala çala öğrendi kendisi. Şimdi Roj TV’de klibi var. Ben saz çalmasını severdim, kısmet olmadı. Dedim ya bize yasak, her şey yasak, bir bayana yasak.

Sazı kimden öğrenmiştin?

G: Kendi kendime. Şivan Perwer’in kasetlerini çalıyordum, ona göre gam çıkarıyordum. Benim kızım da maşallah hiç kursa filan gitmedi, evlendi, evlenmeseydi çok güzel saz çalardı. O düğünde de kısmet şöyle oldu. Bir kaset doldurdum sonra, demiş buraya gelsinler. Biz de İstanbul’a gittik. Üç tane adres verdi, o zaman Kom Müzik yoktu. Aydın Müzik vardı, herhalde bir de Mazlum Müzik’ti, adını tam hatırlamıyorum. Biz Aydın Müzik’e gittik, kaseti verdim, bizi geri çevirmedi, ben dolduracam dedi, sağ olsun yaptı da. Birinci kaseti Aydın Müzik yaptı. Zaten ben iki şarkı söylemişim, kardeşim daha çok söyledi, kardeşim kendini daha çok geliştirmişti.

O albümde senin iki şarkın var, gerisini kardeşin okudu...

G: Vokal yapmışım ama iki-üç parça söyledim. Kaset bayağı tutuldu. Sonra Aydın Müzik dedi “ben eleştiri almışım, kardeşin daha çok söylemiş, bu sefer sadece senin sesinle yapalım.” Dedim yok, yarı onun yarı benim olsun. İkimiz bir tane daha doldurduk. Gerçekten güzel tutuldu o da o zaman. Üçüncü kaset için bana teklif yaptı, ben dedim dengbêjlik kimse söylememiş, istiyorum ki, sade dengbêjlik sesimle bir kaset yapalım. O zaman da yeni yeni parçalar var aklımda ama okuma yazmam da yok fazla. Unuturdum bir de heyecan var. Hiçbir şey de bilmiyorum, sanatla hiç alakam yok. O zaman kardeşim biraz darıldı, sen niye yalnız yapıyorsun diye. Dedim ben seni bırakmamışım ki, bir bayan olarak tek bir kaset istedim. Ayrı çalıştık ondan sonra. Yaptım birinciye, o da gerçekten çok tutuldu. Bilmiyorum da adam kendisi öyle dedi. İkinci kaseti bir daha çıkarmak istedi. Para falan o zaman yoktu ama sanatçılara da çok para veriyorlardı.

Sen hiç kazanmadın mı?

G: Benim uçak biletimi aldı, bir miktar masrafımı verdi fazla değil. Ben de bilmiyorum ne kadar alıyorlar hiç haberim yok. Stüdyoya giriyordum işte oku, 30 tane, 20 tane, 100 tane oku. Ben de okuyup çıkıyordum. Bir tane kaset yerine üç tane çıkarıyordu. Ben anlamıyordum ya. Üçüncü kez gittim, imza vermedim. Dedim “bir kaset için okuyorum sen 100 tane parça bana okutturuyorsun, diyorsun oku oku... Ben seçeceğim. Ben çıkıyorum, sen hiç seçmiyorsun da. Mesela hata var içinde, bazen kelimeleri unutmuşum, bazen ses iyi değil. Sen bana böyle söz verdin, hiç ellememişsin, bir de sırayla çıkarmışsın. Hakkımı vereceksen ona göre imzayı vereceğim.” Bir klipli CD yaptı, hiç vermedi bana.

Hangisiydi o albüm?

G: “Domamê Domamê”, “Sînanê Kirîv” ve “Evdalê Zeynikê”, “Xelîlê Xazî”, “Gewra Min”, yani bunları çıkardım, imza vermedim. Geldim buraya baktım ki benim peşimden benim kasetlerimi peş peşe altı ayda bir, senede bir çıkardı hepsini.

İmza vermemene rağmen mi çıkardı?

G: İmza vermedim çıkardı, bir şey yapamadım. Bir kere gittim dedim mahkeme açacağım. Dedi “Unkapanı'dır kurt kapanı, beni yenemezsin, çık git evine.” Hakikaten de öyle oldu. Benim de param yoktu avukat tutayım, çıktım geldim.

Bu albümler böyle çıktı, bir de klip mi yapmıştı?

G: Zaten klipli kaset yoktu o zaman. Televizyon programları oluyordu ama mesela deniz kenarında, Van'da ilk benim klibim yapıldı. Aydın Müzik yaptırdı klibi burdan birilerine. Dedim, hakkımı vereceksen yapalım, gidip de boşu boşuna poz veremem. Dedi, senin reklamın olur. 4-5 tane CD mi öyle görüntülü yapmış. Şu an benim bazı görüntülerim var başka biri üstüne şarkı söylüyor, öyle şeyler de var.

Peki kasetlerin çıktı, daha çok duyulur tanınır oldun. Bazı festivallere katıldın....

G: İlk kasetim çıktı, zaten 6-7 sene gizli kaldı. Kimseye diyemezdim kasetim çıkmış benimdir diye. Çünkü benim çevremdekiler duysalar, bu kadın gitmiş şarkı söylüyor, şöyledir böyledir, dedikodu olurdu. Onun için kimseye diyemezdim.

Eşin nasıl bakıyor yaptıklarına, destek oluyor mu?

G: Eşim çok yardımcı oldu bana, gerçekten çok destek verdi. O olmasaydı yapamazdım, çünkü 5 tane çocuk anasıydım. O toplumun içinde benim gibi bir bayan kapalı. Eskiden çarşaf giyerdik korkudan, vallahi manto bile ayıptı. Çarşaf olmasaydı benim kayınpederim bırakmazdı hiçbir yere. Bir tel saçımızı görseydi dünyayı yıkardı. Ben o kadar dindar değilim. Saçımı kapatıyorum ama toplum için kapatıyorum, alışmışız küçükten beri. Evlenmişiz o zamandan beri, kapatmışız, kapatmak zorunda kalmışız. Şimdi de bir telim saçım görünse sanki ayıp oluyor, onun için sürekli kapatıyorum. Halbuki öyle değil. Eşim sen serbestsin diyor, yine de toplum için yapamıyoruz. Şu an da bazen toplumun içine giriyorum, “valla kızım sen şarkı söylüyorsun ama günahtır, öbür dünyada onun azabını nasıl vereceksin?” diyorlar. Ben de diyorum ki “azap benden sorulacak, sen bakkaldan bir eşya alırsan borç edersen borcunu vermeye sen mecbursun, ben de mecburum borcumu vereceğim o dünyada, sen bana karışma, o benim borcumdur” değil mi? Gidiyorlar geliyorlar günahtır. Eğer günahsa zaten bu dünyada yerimiz yoktur.

Annen ne dedi?

G: Annem sürekli karşıydı.

Annen yaşıyor mu?

G: Evet yaşıyor, şu an köydedir. Anam sürekli karşıydı, eğer anam biraz da destek çıksaydı kızken de bu işleri yapabilirdik. Tabi anam hiçbir zaman istemedi.

Şimdi?

G: Şimdi de istemez. Bazı zamanlar bana gelir gider “kızım yeter bırak gel evinde otur, ne yapıyorsun, artık çocukların evlenmiş” diyor. Ya diyorum anne, benim çocuklarım küçüktü, ben yapıyordum, şimdi evlenmişim daha rahatım, yapmam daha gerekli. Bu işlere hevesim daha çok olmuş, ben şimdi istiyorum. Eskiden benim çocuklarım ufaktı, peşimden dolaşamıyordu. Şimdi Allah'a çok şükür hepsi evlenmişler. Onların da destek çıkması gerekir bana değil mi?

Konser vermeye nerelere gitmiştin Gazîn Abla?

G: Bir gece burda Cigerxwîn'in bir gecesi oldu, orda çıktım. Kürt Enstitüsü'nün açılışına çağırdılar beni İstanbul'a, orada çıktım. Mahmut Kızıl, Reşo, üçümüzü gecedde.

Sahneye ilk orada mı çıktın?

G: Sahneye ilk 8 Mart'ta Diyarbakır'da çıktım.

Hangi sene hatırlıyor musun?

G: Hatırlamıyorum çok oldu, 15 sene herhalde. Orada röportaj verdim, ondan sonra her sene Diyarbakır'da 4-5 kere katıldım festivallere. Sonra Siirt'te, Batman'da, Bismil'de katıldım. Hemen hemen bütün her yere gitmişim festivallere.

Van'da kurulan Dengbêjler Evi'nde de vardın değil mi?

G: Buradaki arkadaşlara dedim, gençler sevmiyor herhalde dengbêjliği. Biraz ön plana alalım dengbêjler evi açalım. Dengbêj bayan kimse yoktu, ben tektim. Sonra 4-5 tane erkek dengbêj geldi. Sonra Saide, Cahide, Behiya vardı. Biz 4-5 bayan olduk, ben topladım bir araya.

Serhat Kültür Merkezi'ne bağlıydı değil mi?

G: Evet kültür merkezine bağlıydı fakat bizim yerimiz ayrıydı. Böyle bir yer tutmuştuk kendimize, dengbêjlerin yeri ayrıydı. 4 sene devam etti, sonra dağıldı. İki üç senedir de boştur. Her zaman da onlarla beraber festivallere gidiyordum.

Erkek dengbêjlerle ilişkileriniz nasıldı?

G: Sıkıntı çekmişiz. Bizden habersiz bir yere gitme, bizden habersiz şöyle olmasın böyle olmasın. Ben birşey söylemezsem sen bir şey yapamazsın gibi tavırları vardı. Ben serbest gezerim de içerim de, arkadaşımı bir yere götürürüm de. Senin hiçbir hakkın yok benim hayatıma karışmaya. Mesela bize çay getirin, sen bayansın geç saatlere kadar dışarıda kalamazsın gibi davranışları oldu. Biz, Gulê'nin konseri vardı, dedik Gulê'yi dinlemeye gideceğiz. Onlar "yok valla biz Gulê'yi dinlemiyoruz, Gulê bilmiyor söylüyor", yahu dedim bilmesede bayan olarak dinlemek istiyorum. Sonra odaya çekildiler ağız burun yaptılar. Hizmet istiyorlar, bırakmıyorum kızları yapsınlar. Sonra "vay niye örgütlüyorsun?" Ben dedim insanız, böyle eşit haklarımızı kullanıyoruz.

Size ne diyorlar?

G: Bizi de beğenmiyorlar. Siz söylemiyorsunuz, siz bilmiyorsunuz diyorlar, her şeye karışıyorlar. Ben öyle değilim, serbest olacak, kimse bana karışamaz. Bu özgürlüğü benim eşim bana vermiş. Bir de benim bir davam var, bir beynim var, kimse bana karışamaz. Herkes de burada eşittir. Kimse kimseye de emir etmeyecek. Sonra gidip benim eşime, Gazîn burada bırakmıyor biz bir şey yapalım, biz ne yapıyorsak karşı çıkıyor, diye şikâyet ediyorlar.

Kadın Sanatçılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'ni ne zaman açtınız, derneğin amacı nedir?

G: Başta da dedim yani, erkekler hiçbir zaman bayana yer vermiyorlar. Ben de bütün bayanları bir araya getirmek amacındayım. Akrabası var, oğlu var, bayanları bırakmazlar. Onun için biz bayan bayana olursak, bizim için daha avantajlıdır diye düşündüm. Allah için öyle de oldu. Kime ulaşıysam kimse ben gelmem demedi. Her dengbêjde bir hazine var. Şimdi erkekler sokakta oturuyor, desen bir şarkı-kilam söyle hemen söyleyecek. Ama bayan öyle değil. Bayanın hep içinde gizli kalmış. Amacımız bunu çıkarmaktır. Bayan artık kendini ifade etsin, ortaya çıksın. Bir de bizim genç kızlarımız var, kendi sanatına âşık. Gruplarla çalışıyorlar, maalesef gruplar onları çok kullanıyor. Burda şimdi bir düğüne bir bayanın gitmesi âdet olmuş. Mesela 100 milyon, 200 milyon veriyor bayanın eline, kızımızın eline, kız gidiyor söylüyor. Bizim amacımız bunları toplamak, bir araya getirmek, örgüt haline

getirmektir. Bir bayan kendini nasıl geliştirir, sanatını nasıl geliştirir diye. Kendini insanlarına, dünyaya nasıl tanıtır, onun için bu derneği açtık.

Derneğe üye kaç kadın var?

G: Şimdi 6 kişi gençlerdir, 6 kişi de biziz. 10 tane de öğrenmek için geldiler. Derneğin toplam üyesi 35 kadındır. Yaşlı, çocuk sahibi olanlar da var. O heveslerini yerine getirememişler. Biliyoruz siz bayansınız, bayan derneğidir, onun için geliyorum diyor. 5 kişi de saz öğrenmek istiyor ama hoca erkektir diye gelmiyor. Diyorlar illaha bayan hoca olsun. Bayan hoca da yok burada şu anda. Van'da üniversitede okuyan öğrenciler var. Derneğin maddi durumu da iyi değil. Gönüllü kim isterse bize yardımcı oluyor, maalesef erkekler daha çok ön plandalar. Gelen çok, isteyen de çok. Biz iki üç ay kurs verdik, o bitti şu an.

Dernekte hangi kurslar var?

G: Bağlama kursu var, Kürtçe dil kursu var. Dengbêjler okuyorlar mesela bir bakıyorsun Türkçeye kayıyor. Hoca o kelimeleri, cümleleri Kürtçeyi Türkçeyi nasıl birbirinden ayıracağının eğitimini veriyor. Ben kendim de mesela bi Türkçe bi Kürtçe konuşuyorum, şarkıda da aynı öyledir. Dil eğitimi uzun zaman istiyor. 9 kişiyle de gitar kursu yaptık. Üyelerin hepsi kurslara katılmıyor, bazıları destek oluyor. Dernek iyi bir şeydir, size de tavsiye edebilirim. İstanbul'da bilmiyorum kurumlar çoktur ama bayanlara ayrı sanatçı dernekleri herhalde yok. Ben her yerde böyle derneklerin açılmasını istiyorum. Zaten eski örf âdetlerimiz fazla kalmamış. Ama eğer mücadele edersen yeniden ön plana çıkarılabilir. Erkek mesela köyden gidiyor Tatvan'a konser izliyor, Van'a geliyor izliyor, ama bayan hiç çıkmaz. Köyde hiçbir zaman konser olur mu? Hiçbir bayanın hiçbir şeye hakkı yoktur zaten. Benim eğer elimden gelse, durumum iyi olsa, bayanlar için bütün köylerde konser verme, gece düzenleme fikrim var. Mesela buradaki dengbêjlik nedir, kadın nasıl söylüyor? Rize'deki kadın nasıl söylüyor? Bir araya gelme imkânımız olsa çok iyi olurdu. Rize'deki kadınlar da bizim gibi sürekli çalışıyorlar, erkekler kahvede oturuyor. Onlar buraya gelseler, buradakiler oraya gitse, Türkçe Kürtçe iki dilde konser verme imkânı olsa çok güzel olur.

Umarım düşündüklerin gerçekleşir, güzel olur. Kolay gelsin, çok sağol.

G: Sistem hiçbir zaman bırakmamış biz kendi müziğimizi, kendi kültürümüzü, dengbêj müziğimizi söyleyelim. Eskiden mesela köylerde telefon, televizyon, bilgisayar yoktu. İmkânlar ne kadar kısıtlı olsa da dengbêjler söylerlerdi, Kürtçe söylerlerdi. Şimdi artık interneti açıyorlar sabahtan akşama kadar dinliyorlar. Gençler artık pop müziği çok seviyor.

Ek A.2 Dengbêj Meryem / Meryem Tuncer

Görüşme Yeri: Van

Görüşme Tarihi: 20 Haziran 2011

Kendini tanıtır mısın biraz?

M: Şırnaklıyım, adım Meryem Tuncer. Babam vefat ettiğinde 6 yaşındaydım. 14 yaşında amcamın oğluyla evlendim. 1988'de biz koçber (göçer) olduk. Sonra kocam vefat etti. Benim 3 oğlum, 2 kızım, 5 çocuğum var. Ben de şarkı söylemeyi çok istiyordum ama ailem bırakmadı. Ayıptır, erkek içinde şarkı söylenmez, sen bayansın dediler, izin vermediler.

Buraya ne zaman geldin?

M: Gazîn Abla sağ olsun burayı açmış. Kayınlarım izin verdi, gelip buraya kayıt ettiler. Gazîn Abla olmasaydı hayatta gelemedim, çünkü ailem bırakmazdı. Gazîn Abla kadın dengbêjleri burada topluyor, ben onun için geldim.

Sen söylemeyi kimden öğrendin, düğünlerde mi?

M: Yok, benim babam da nenem de dengbêjdi. Seviyordum dengbêjleri, dinliyordum. Bi hevesim vardı şarkı söylemeye. Kimse izin vermedi, sen bayansın, söyleme, ayıptır dediler. Gazîn Abla olmasaydı ben ölecektim bu hastalıktan. Söyleyemedim çünkü bırakmazdılar.

Gazîn: Gerçekten doğru söylüyor, çok isteyen bayan var, elleri bize yetişmiyor.

M: Aile bırakmıyor.

G: Demin biri telefon açtı, dedi, ben gelmek istiyorum ama uzaktır, nasıl yapalım? Bitlis tarafından bir bayan. Tatvan'da da 4-5 kişi var. Dedim Tatvan'a ben geleceğim, bakalım bir şeyler yapabilir miyiz. Biz de yeni açtık, herkes bizi yeni tanıyor, hele tanımayan insanlar var. Açmışız ama o kadar duyarlı değiller. Büyük bir konser vermemiz gerekiyor halk için ki herkes bizi tanısin. Bir kere konser verdik 8 Mart için, o da bayağı güzel geçti. Kendim sıkıntı çekiyorum o yüzden istemiyorum fazla gelsinler. Çünkü burda masraflar var. Mecbursun, derneğin ayakta kalması şart. Diyelim Tatvan dan biri gelse yatma yeridir, git gel yani masraftır.

S: Buradaki 8 Mart konseri nerede yapılmıştı?

G: Devlet Tiyatro Kültür Merkezi'nde. İlk burda yaptık zaten. Bir etkinlik daha düşünüyoruz. İnşallah Temmuz'un 21'inde kısmet olursa. O da bize kalmış. Biz biraz pasif olursak o da olmaz.

Ek A.3 Dengbêj Mukaddes / Perinaz Yıldırım

Görüşme Yeri: Van

Görüşme Tarihi: 20 Haziran 2011

İstersen önce nerelisin, nerde doğdun, kimlerdensin? Biraz hayatını, aileni anlatarak başlayabilirsin.

M: Benim adım Mukaddes. Hizan Bitlis'e bağlıdır, bizim köy de Hizan'a. Ben Hizan'da dünyaya geldim. 12 yaşında babam beni kendi sözüne kurban etti. Önce nasıl bir söz vermişti onu da anlatayım sana. İki tane başka köyden adam iki katırı yüklemişler, babamgilin köye, bir komşunun evine götürmüşler. Orada şikâyet etmişler, burda kaçak biri gelmiş diye. Babam da onları savunmuş, müdahale etmiş. Demiş, biz hepimiz sigara içiyoruz, mecbur bu tütün bir yerden gelecek. İki tane arkadaş geldiler getirdiler, birer kilo aldık kendimiz için, onlar da gitti. Adamlar orda aslında. Sonra gitmiş yanlarına, adam babama söylemiş ki sen benim canımı kurtardın, benim eşim de hamile. Senin de eşin hamile. Eğer biri erkek biri kız olursa beşik kertmesini yapacağız. Babam da kabul etmiş, tamam demiş. Bu benim hayatımın başlangıcıdır. Kader nereden yazılmış diye sana anlatıyorum. Ondan sonra o çocuklar dünyaya geldikten sonra benim abim olan beşik kertmesi çocuk ölmüş. Ama kızın babası sözünde durmamış. Demiş ki sen gel öbür oğluna al kızımı -iki yaşında abim vardı- bu sözümüz illah ki yerine gelsin. Eski töre yani yanlış bir şey. Ya sen kızının hayatını gözünü kırpmadan ateşe atıyorsun, kızının hayatının üstüne ne söz veriyorsun ona? Söz veriyor. Ben 12 yaşında gittim, yengem 12 de değil 7 yaşında gelmiş. Çocuklarla beraber oynuyoruz. Ne olduğunu ben bilmiyorum. Yengedir nedir. Köyde bir tane kız bana söyledi, senin abine bir kadın getirmişler.

Kürtçe “jinek anîbû” derler. “Ez nizanım çi tişt e?” Yani bilmiyorum ne olduğunu. Dedim nedir ki hani bana da verin, sanki bir meyvadır, bir şekerdir, bir şeydir diye. Sonra büyüdüler valla belki sevmедiler birbirlerini. Neden bu hatayı yapıyorsunuz? Neden yapıyorsunuz? Ben bunu anlatıyorum ki giden gitmiş, geri kalan insanlar belki bir gün dinlerse de ders olsun, yapmasın bunu. Bu hata değil katilliktir. Ben bunu hata kabul etmiyorum, sen katlediyorsun orda. Onlar orda tanıştılar ya gittiler geldiler ha gittiler ha geldiler. Arkadaş olmuşlar. En son babam da onlara katılmış, onlar da dört arkadaş olmuşlar. Biri benim babamdır, biri yengemin babasıdır, biri de benim çocuklarımla babasıdır, bir tane de başka köydendir. O da benim eşimin ilk karısının abisidir. Yani böyle uzaktan akraba gibi olmuşlar. Gel git zaman bu adamın ikinci karısı hastadır. Babam da köye gitmiş, allahısmarladık demeye, sonra da hacca gidecek. Doktor Cemo vardı, onun Bahçesaray’da dediği bir şeyin aynısını Ankara’da, Van’daki doktor da söylerdi. Bir hekimdi ama dört dörtlük bir hekimdi. Kadına bakmış demiş, kan kaybetmiş bu kadın, ölecek. Bunlar da babam oraya gidince, birbirini görmüşler, demişler ki üçümüzün kızı yok senin kızın var. Eğer bunun eşi ölse sen kızını bu adama vereceksin. Babam da demiş ki tabi ki ama neden ölsün ki, kadını diri diri gömüyorsunuz. Onlar da ölmezse biz öldürmüyoruz, ölürse sen vereceksin Mukaddes’i bu adama demiş. Yaw bir tane değil, on tane kız kurban ederim arkadaşına demiş babam da, yani söz gelişi. Sen gelmişsin, şimdi sana desem “seni çok sevdim on tane bişeyi kurban ederim” bıçak getirip kesemem ki kurbanı. Yani bu ha kesmek ha öldürmektir. Böyle yaşamak ölümdür. Her gün ölümdür. İstemediğin bir yerde, istemediğin bir insanla yaşamak. Yaşadığın için her gün ölüyorsun. Ölüm bir defadır, ölüm çok güzel bir şeydir. İyi ki vardır. Onlara söz verdikten sonra babam hacca gidiyor. Babam hacdan gelmeden adamın eşi vefat ediyor. Bizim orda hacılar hacdan döndükten sonra ziyarete giderler, bir başvururlar. Kimisi hediye mediye götürür, kimi yağ götürür, kimi pirinç, şeker, kimi tatlı helva yapar götürür. Âdettir yani âdettendir. Babam hani demiş ya, adamların kafasında kalmış bu. Demişler bize bir söz vermiş biz gideceğiz, Mukaddes’i getireceğiz. Adama da demişler, senin eşin ölmeden biz sana kız bulmuşuz, sen hiç merak etme. O da sormuş, kimdir kız? Demişler filankesin kızı. Demiş filankesin kızı değil çocuğu vardır. Ben getirip de ne yapayım çocuğu, zaten 7 tane çocuğum var. Bir tane de çocuk getirip ne yapacağım? Demişler “yo yo sen bakma öyle uzun boyludur, çok da akıllı bir çocuktur, 2 sene 3-4 sene kalsa öyle bir kadın olacak, parmakla gösterecekler.” Bunlar geldiler babamgile. Anama dedim bizde âdettir, bu adamlar niye eli boş gelmişler bizim eve? Hiçbir şey getirmeden geldiler, hani maksatları var ya. Anam dedi ihtiyacımız yoktur, 3-4-5 torba şeker var orda açılmamış kızım, ihtiyacımız mı var? Yo ihtiyacımız değil de bu benim yengemin babasıdır, bu da babamın samimi arkadaşısıdır. Bunların herhalde daha çok getirmeleri gerekir diye, böyle şeyleri bilip de demişim o zaman. Babam camiden geri döndü geldi, ama babamın suratı yerde. Geldi konuyu açtılar böyle böyle bir durum var. Babam dedi, bu çocuktur, ekmek elinde sabahtandır oynuyor dışarıda. Gerçekten onlar geldiği zaman ben dışarıda oynuyordum. Onlar gelip beni götürecekler, ben hâlâ daha dışarıda oynuyordum çocuklarla. Oynadığım çocuk benden de büyük. Tamam boyum uzun olabilir ama yaş olarak onlar benden de büyük normalinde. Onlar geldiler konuştular, herkes bir şey söyledi. Fazla kimse de yoktu zaten, tek başına gelmişlerdi. Babamdan hani söz zaten almışlar ya 2 milyon mu 1000 lira mı hatırlamıyorum, 38 sene öncedir. Bir ömürdür, 2 lira bıraktılar, o para da her neyse, hatırlamıyorum. Getirdiler bıraktılar. Köy halkı, insanlar, herkes kınadı babamı. Dediler “sen neden yapıyorsun, senden daha büyük bu adam, neden yapıyorsun? Söz vermişsen yapıyosan oğluna götürsün. Hepiniz bir olun, ona göre, yaşına göre bir

kadın bulun. Adamın çocukları zaten küçücük, biri olsa çocuklara bakacak, bunun kendisi çocuk.” Abim de olayı bıraktı gitti. Ben abimi çok severim, yeryüzünde Allah'tan peygamberden sonra abim gelir, o kadar severim. Hiçbir zaman birbirimizi kırmamışız bu saate de kadar. Hayatta bir saniye kalbimiz birbirimizden kırılmamış, bir saniye, ama orda bir mücadele edebilirdi, etmedi. Mücadele etmedi, İstanbul'a gitti. Onlar da gitmişlerdi. Köyden bir adamla babam nişanı geri gönderdi. Kıştı, gece yarısı tekrar babamgilin evine geldiler. Geldi adam oturdu, yemin içti. Dedi ki ya kızını ya kızımı götüreceğim bu evden. Kızı benim yengemdir. Ya kızımı ya kızını. Yani böyle bir zihniyet vardır? Şimdi belki duysalar görseler niye anlattın, ama gerçek budur. Kim duysa kim dirilse de hiç umrumda değil. Çünkü bu hayat benimdi. Yandım ben, öldüm. Hâlâ da çekiyorum yani. Hâlâ da çekiyorum çünkü benim gençliğim bitti, çürüdü. Hiçbir şey görmedim. Hiç gün görmedim. Babamdan 4-5 yaş büyüktü. Büyük de olmasın, küçük olsun, ben 12 yaşındaydım. Benim iki misli yaşı olur mu? Olacak şeydir? Ben 12 yaşında, adam evli, adamın gelini var, adamın kızı evli, kızının kızı bu kadar. Öyle yani, böyle bir şey olamaz yani. Böyle bir şey olamaz.

54 demiştin dimi yaşına?

M: Evet. Sonra geldiler zorla adam nişanı tekrar geri getirdi bıraktı. Sonra akrabasını, eşini dostunu, bacasını, amcasının kızını, amcaoğlunu harcı hurcu milleti 40 kişiyi topladı çıktı, babamgilin evine geldi. Dövüşe savaşa kavgaya değil, sözde, gelip gelini götürecekler. Gelin de ne gelindir. Küçük, zayıf, küçücük. 12 yaşında zayıf, uzun boylu bir çocuk. Ben gelinlik nedir bilmem. Çocuğum daha ama yaramaz bir çocuğum. Akıllı bilgili ama evlenip eşi, 7 tane çocuğu kaldırıp indirecek kapasitede değilim ki. Çok küçüğüm yani, yaş olarak küçüğüm. Zorla alıp götürdüler kış ortası. Dengbêj parça okuyan söyleyene denir Kürtçe. Ama demişim bana dengbêj değil dertbêj söyleyin. Derdi olan, derdi söyleyen kadın. Dengbêj kadın değil. Sonra abim geldi. Dedi anam rüya görmüş. Ben de aynı gece aynı rüyayı görmüşüm. Yani rüya görmüşüm, aynı değil. Ben orda görmüşüm, anam köyde görmüş. Onu da anlatacam, tarihidir, unutmam ben. Baktım 6 çocuk birden beni dövüyor. Rüya da kapının arkasına koyup da beni dövüyorlar. Bir tanesi diyor ki, en büyüğü, bu böyle ölmez, git başka bir şey getir, kafasına vurun, öyle ölecek. Ben başımı böyle tutmuşum rüyada. Yüzümü kapatmışım ya darbe kafama değmesin diye. O gelin, artık hangisi gittiyse görmedim, getirdi bir şey, benim burama vuruyorlardı (karnının sağ yanını gösteriyor). Burası mosmor olmuştu, bir aydan fazla o morluk kaldı. Morluk gitti, bir ay da sarı bir renk kaldı üstünde. Ben o rüyada bağırdım kalktım. Çocukların babasına hani “kötü bir rüya görmüşüm”, dedim, “sen evde olmazsan bu çocuklar beni böyle vuracaklar.” Dedi, “sen manyaksın, delisin, niye seni vursunlar? Seni çok severler, sen de onları seviyorsun.” Hakikaten aramızda kötü bir şey de yoktu. Çünkü ben de çocuğum onlar gibi, biz beraber büyüdük. Aynı tabakta yemek yemiştik, aynı tasta su içmiştik, aynı kaşıkla yemek yemiştik. Çünkü adambaşı bir kaşık yok orda. Köydür. Araba yok, cereyan yok, telefon yok, yer yok, bişey yok. Ahıra git eve gel. Tarlaya git eve gel, o kadar. Yahut baban gile git de gel başka bir şey yok. Geleceğin gideceğin bir yerin, bir şeyin yoktur. Sen osun, istesen de istemesen de ondan başka yok. Biz beraber büyüdük çocuklarla. Üveylik diye bir şey yok, yapamadık yani. İyi ki de yapmamışız. Neyse abim geldi. Anamın rüyasını anlatıyor. Rüya da ne görmüş; babamgilin evi iki katlıdır. Evin içinde merdiven varmış, ben merdivenden aşağı gelmişim, buramı anama göstermişim. Demişim bak sen dedin, hepiniz dediniz iyidirler bir şey olmaz. Bak beni ne hale sokmuşlar. Hepsi beni dövmüşler, böyle yapmışlar. Anam rüyasında bunu görmüş, ağlamış, kalkmış. Demiş valla bu çok

yaramaz bir çocuktur. Ya o birisini vurmuş, çünkü yani bir erkek hali bende vardı. Babamla çok büyüdüm, serbesttim. Ya birisini vurmuş, ya biri onu vurmuş, bir şey olmuş, durup dururken ben bu rüyayı göremem. Siz kalkıp gideceksiniz, bu kızı göreceksiniz. Kış ortası, karlar burdan (göğsünü gösteriyor). Memlekette eskiden çok kar yağardı şimdi fazla yağmaz. Babamla abim tek var kalkmışlar iki kişi...

Onlar Bitlis'te, sen başka yerde?

M: Evet, Hizan'ın köyünden Türkçe Yukarı Ayvacık köyü diyorlar. Kalkmışlar, abimin iki tane de arkadaşı da var. Onlar da bu iki insanı yalnız göndermeyelim, çığ düşse bu adamlar ikisi tektirler, en azından birisini kurtarırız, gidelim onları yalnız göndermeyelim diye gelmişler. Bu iki insan da babamgille benim evime geldiler. Bahçesaray'ın bir köyüne, benim evim, sözde evim. Ben o iki insanı o günden beri aynı o abimle babam gibi görüyorum. Geldiğimden beri kendimden taraf eş dost ilk defa insan görecem. İlk defa o iki insanı görecem. Oturdular konuştular, bir tane kaset göndermişler. İçinde selam kelimeleri söylemişler, seni seviyorum veyahut selam söylüyorum, gözlerinden öpüyorum, mektup yerine konuşmalar o zaman. Abim de dedi ki öbür tarafı da sen doldur. Senin sesini götüreyim köye. Sen de konuş, selam kelimeleri gönder. Dedim abi bunu sana versem, bende kalmaz ki. Başka bir kaset doldurayım, bu bende kalsın, sen öyle götür. E dedi haklısın. Ondan sonra ben ve evin büyük gelini, gittik ahıra. Camları her şeyi kapattık. O zaman cereyan filan yoktu, çıra vardı. Demir bir şeydi, gaz lambası içine bu yazmalardan koydun mu yanardı, küçükçük ışığını bıraktık. Oturduk biraz hareketli, ritimli parçalar okuduk. 12 yaşımın sesi var bende, bilseydim getirirdim sana. Öbür tarafına da ben yaptığım besteyi, ilk defa orda söyledim. Diğerleri gelêrî (anonim) parçalardı. O günden sonra da devam ettim, üstüne gittim. Sevdim müziği, çok sevdim. Ben tüm ümidimi verdim müziğe. Gece yarısı saat 12 den sonra ilk o zaman söyledim. Bir ahırda evin geliniyle beraber milleti yatırdık. Yasak yani, nasıl kadın sesini teybe kaydedecek, şarkı okuyacak, öyle bir şey yok. Yasak var, ölüm var. Seni keser öldürür valla, hiç gözünü kırpmadan. Yaparlar yani yapıyorlar bunu. Biz de gizli yapmışız.

Ne anlattın o bestende?

M: Benim yaşı, küçük adamın yaşı büyük. Kürtçe kelimeler çok güzel. 12 yaşımda söylemişim babama, babamla konuşmuşum. Beni niye kendinden büyük bir adama vermişsin diye şarkı olarak okumuşum.

Şimdi okumak istersen?

M: Sonra okurum. Ondan sonra 2-3 tane daha beste yaptım. Sonra biz buraya geldik 83'te. Burada daha fırsatlar oldu. Kaset oldu, teyp oldu, ceryan oldu. O zamanlar hani pildir. Pil bitecek ya yazıktır diye kıyamıyorduk, açamıyorduk. Ben günde, fabrika gibi çıkarsam yetmez, o kadar müziği severim. 24 saat dinlemek isterim. Daha olaylar oldu evin içinde, dışında, ailede. Artık okudum. Sonra normalinde bu siyasetler çıktı, eskiden bilmezdik. O zaman oğlum 4-5 aylıktı kucağımda. Eteğim sarıydı, kazağı kırmızı, yeleğim yeşil. Bunları yapmışım, kendi elimle örmüşüm. Bu bir şeydir diye ben bilmezdim. Bilmiyordum yalanım yoktur, sevdiğim renkler. Sonradan öğrendim. Dedim ha ezelden beri zaten doğru yoldaymışım. Ondan sonra ben derneğe geldim. Bir şeyler oldu, ben üstüne beste çıkarttım. Yani böyle neyin zamanı mevsimi oldu diyorlar ya, ne olduysa ben söyledim. Kimisini kaydetmişim bir defada, üstüne gitmemişim belki. Beste yapmışım. Keder mederlerim oldu, onları da söyledim. Buraya geldiğimde Gazîn Abla dedi ki "dernek açmışız, madem bu kadar derdin var, bestelerin var, biz kadınız, gel burda bu derdini dile getir." Birkaç yerde de demiştiler. Sen bu besteleri yap, ortaklaşa satalım, bu şirketin parasız ortağı

ol, sen zaten parasın, para makinesinin diye. Açık da söyledi, dedi, “seni götürürüm, sesini yorumu kullanırım ama kandıramam, kimse de seni kandıramaz sen zaten bilirsin.” Doğru demiş, kimse kandıramaz ama kabul etmedim, erkektir diye çekindim. Başını ağrıtmıyım, en son 8 Mart “Dünya Kadınlar Günü”nde konser vereceğiz ama hiç hazırlığımız yok. Gazin Ablâ dedi ki; “8 Mart'ta gideceğiz de 8 Mart'la ilgili bir şeyimiz olması gerekir, bir şeyler yapalım biz hepimiz.” Dedim yapalım, 10 kişiyiz burda. Ben burdan eve gidene kadar üç kıta yaptım yolda. Evde oturdum, 5-6 kıta da yaptım. Anaların üstüne şiir yaptım dünya kadınlar günü için. Hevalê min Elif vardı. Elif Bîyanî, o da sanatçıdır. Ona telefon açtım, dedim “bak Elif, sen müziğin dilinden benden daha çok anlıyorsun, belki senden büyüğüm de ama sen benden daha iyi biliyorsun, içindesin, böyle bir şey yapmışım, acaba iyi midir?” Dedi süperdir, çok güzeldir. Ben de üstünde çalıştım, getirdim orda okudum. Bir tane de parça, “Xerîye Gazî” diye, onu okudum. Bir kadın sevdiği için demiş. Gelêrî'dir. Kelimeler güzel, bağlantısı güzel ama tam hakkını veremedim. İlk defa çıktım, 500 kişilik salon. Hiç gitmemişim. Mikrofonu verdiler bana, sanki benim bütün ailem orda dizildi, sanki elimi uzatsam dokunacam onlara, öyle bir heyecana, korkuya geldim. Yani ben kimseden korkmam utanmam da, çünkü herkes de 9 aylıktır, kimse de kimseden fazla değil. Hepimiz aynıyız, insanız. Fark etmez cinsi de fark etmez, bu erkektir kadındır, gecedir gündüzdür, hepsi de benim için aynıdır, başkasını bilmiyorum. Ben öyle bir şeye düştüm ki hani dedim aileden biri burda olsa, senin o sahnede ne işin var, diye o milletin içinde bana dese. Veya biri oğluma dese. Bu şeyler bizim içimizde var, hâlâ da var. Hâlâ da olacak, bitmemiş, bitemez de. Bizde bitemez çünkü hep olmuş. Böyle bin türlü şey aklımdan geldi geçti. Gelen bana dese sen niye yaptın, cevabını verebilirim, ağzının payını da verebilirim, ama artık anlamı kalmaz ki. Anlamı kalmaz artık. Benim çok bestelerim var yapmışım evde. Çok güzel kelimeleri birbirine bağlanmış, hiçbirisi de boş değil. Okumuşum, çoğunu da okumamışım. Birkaç parça gelêrî okumuşum derneğin arşivi için. Böyle gelmiş bugüne kadar. Ama halen daha üzerimizden o şeyi atmamışız. Rahat değilim hâlâ daha. Diyelim erkek gibiyim, tek başıma gece dışarı gider, gezer gelirim dağa taş. Ben kadını. Ne olmuş, ne olacak biri gelse ne yapacak? Düşmanlarım yoktur, kimseye de bir şey etmemişim. Kendim yapmasam da kimse de bir şey yaptıramaz. Sen sen olsan kimse sana karışamaz hiçbir konuda. Bizde din çok önemlidir. Dinden sonra namus geliyor. Çok önemlidir onlar. Babama yengemgiller demişler ki “senin kızın nasıl şarkı söyler?” Diyecekler ki felankesin kızı televizyona çıkmış şarkı okumuş, mitinge gitmiş, Newroz'a gitmiş. Dedim bi Allah rızası için babamın yaptığı bir doğru şeyi bana gösterin, bir şey gösterin. Dedim siz çok dini seviyorsunuz dimi dedim, dincisiniz. Ha Müslümanız yanlış anlaşılmasın. O kişiler bir cami yapmış mı millet içinde namaz kılsın, bir okul yapmış ki içinde birisi okusun, bir köprü yapmış ki biri üstünde yürüsün gitsin, yani bana söyleyin bakim bi fakiri doyurmuş mu, ne yapmış? Keyfi için, zevki için dünyada ellerinden geleni hepsini de yaptılar. Senin aynı yaptığın şeyi ben de istiyorum. Niye sen yaptın âdettir, ben yaptım kabahattir, niye? Kendisi yer yapar içer gezer, sen bir yere gidemezsin, kadınsın. Yahu n'olmuş kadını. Kendi adıma değil, ben genel konuşuyorum. Hepimizin üstünde bu vardır ve olacak da.

Ailen şimdi de aynı mı?

M: Ben çözdüm kırdım zincirleri de hepsini kopardım. Dikenlerin yolunu da ben gittim. Artık bu saatten sonra kimse bana karışamaz, hayat benimdir. Girmişim burda iki tane şarkı okumuşum, ne olmuş yani. Ben bunu istiyorum kardeşim, benim elimden niye alıyorsun, veremem. Sen alsan da ben veremem. Müdahale edeceğim

ömür boyu. Kimse ne fikrimi, ne hissimi, ne şarkımı hiçbir şeyimi bu saatten sonra elimden alamaz. Şimdiye kadar bazıları gibi de kendimi ezdirmedim, hep mücadele ettim. Kavga ettik bir gün evde. Bana söylediklerinin aynısını söyledim onlara. Dedim senin anan kaç aylıktır, baban kaç aylıktır, sana aynısı olsun güzel mi, hoşuna gider mi, ister misin? Biraz büyüdüm, kendimi bildim, başkaldırdım her konuda. Dengbêj Kazo Avrupa'ya konsere gitmişti. Telefon açtı. Dedi Mukaddes sana bir müjde vereceğim. Dedim, hayırdır inşallah bu Avrupa'dan bana ne müjde geliyor? Dedi Kürtçe kanal açılmış, açılacak. Türkiye'ye de gelecek ama ben burda çanağı ve makinayı 3 milyona almışım. Benden 6 milyon istiyorlar Türkiye'ye getirmek için. Ben kendime getirecem, sonra oraya gelirsem deme sen niye bana getirmedin. Dedim, sen bilirsin benim o kadar param yoktur, getiremem. Dedi, o zaman biz kabloyu sizin eve kadar çekeceğiz. Onun evi ta nerde benim ta nerde. Sonra zaman geldi geçti Türkiye'ye de geldi. Mahallede bir tane ben tek almışım. Benim bir arkadaşım vardı, onları ben çok seviyorum, hem kendini hem eşini. Birini abimin yerine koymuşum, öbürü de hem yengem diyorum hem bacım diyorum. Bana analık yapmış. O kadının bana çok iyiliği okunmuş bir ana gibi. Bayram olunca benim bayramlığımı getiriyordu. "Bize madem abi yenge demişsen senin burda kimsen yok, o zaman senin bayramlığını biz getireceğiz" dedi. 15 yıldır beraberiz, inşallah ömür boyu da kalacağız. O da dedi böyle bir şey var. Bir maaştır, bir sürü de çocuk var, okuyorlar. Ne yapacağız dedim o zaman ortaklaşa getireceğiz ikimiz. Ben eliş çok yapıyordum, çocuklarımı da öyle büyüttüm, babalarının ekmeğini yemediler, bende yemedim o adamın ekmeğini, elbisesini giymedim. Çünkü bu adam ne çalıştı, ne kendisine aldı, ne de kimseye. Yedi içti, yattı ölene kadar. Aynen böyle. Ben de iğne oyası yapıyordum o zaman. 60 tane kaynımın bir kiracısına yaptım. Tanesini bilmiyorum 5 liraya mı kaç yaptım o zaman. 15 milyona biz ikimiz ortaklaşa makineyle çanağı getirdik. Onun evine koyduk. Biraz param var, biraz da borç etmişim. Bir tane kaynım var, rahmete gitmiş, Allah rahmet eylesin, bana verdi. Dedi olduysa sen verirsin, olmadıysa canın sağ olsun. Evdekiler karşı çıktılar, kavga ettiler, bağırdılar. Yaw niye bağıırıyorsunuz bir kanaldır, ne var bunda. Amcamın kızı hastalanmıştı gittim. Geldim, baktım damda çanak yok. Ben öyle durdum durdum, baktım öyle çok kötü bir beddua ettim. Geldim dedim kim açmış bunu, senin cezandır aynen kalkacaksın istesen de istemesen de, götürüp yerine takacaksın. Adamı zorladım, biraz bağırdı, küfür etti. Dedim zaten kulağım duymaz seni şu an, sen onu götüreceksin. Götürdü dama çıkardı. Arkadaşı çağırdım geldi bağladı. Aradan biraz geçti tekrar açtılar, dedim bir daha açarsan ya ben ya bu fikrin. Yani ben buyum sen başka bir şey yapamazsın. Ben Kürt, Türk, Arap, Acem insan benim için fark etmez. Sen Türksün, ben Kürdüm, biri Çerkez. Öldürtecem mi Alevi, Acemi başkasını İngiliz. Rabbülalemindir rabbülmüslüman değildir, hepimizindir. Sen oysan ben de buyum. Sen onu seviyorsun giymişsin, ben de bunu. Başka bir şey yok dedim. Müziğe, televizyona, her şeye merakım oldu, sevdim, devam ettim, bugüne kadar geldim. Yaptığım parçalar her şeyin üstüne ama savaşın üstüne ben çıkarmamışım. Savaş parçalarını bizim eski dengbêjler söylemişler. Aşk parçaları da hiç okumamışım. Bir gün abim kaseti dinlemiş, yengemin dikkatini çekmiş. Abime demiş, Mukaddes her şeyi söylemiş ama bir aşkın üzerine söylememiş. Abim de demiş ki aşkı olsa üstüne söyler aşkı yok ki. Bir tane ihtiyarı var, bak ihtiyarın üstüne ne güzel söylemiş. Yengem bana telefon açtı. Dedi, sen neye inanıyorsun? Dedim "her şeye de inanıyorum." Beni o kadar da yemine verdiler, dediler sen böyle bir tane aşk parçasını söyle sevgi üstüne. Nasıl bir şarkı dedim, dedi neyi biliyorsan onu. Dedim marketten alınacak bir şey değil, sen bana vereceksin diyeceksin bunun üzerine çıkar. Dedi söyle öylesine, benim sevgilim var gibi, benim üzerime söyle.

Ben de söyledim. Mesela sen bir yemek yaparsan suyunu, tuzunu, biberini getirirsin, bu yemeği bilirsin. Ben de iki aşkı, birbirini seven var sevmeyen var veya ayrılan kavuşan diye malzeme topladım. Çok güzel bir parça yaptım. Telefon açtım, onlara okudum. Buraya geldim iki parça daha yapmışım. 10 gün 15 gün içinde ben 7 tane beste yaptım.

Bestelerin kayıtlı mı peki?

M: Ne okumuşum hepsini kaydettim.

Şimdiye kadar kaç tane yaptığını hatırlıyormusun?

M: Her şeyin üstüne, belki 30'dan fazladır, saymamışım, bilmiyorum. 12 tane kaset, 90 metre kimisi, 60 metre kimisi. Arada müzik yoktur, sadece kelimeler var. Sen o kasetleri parça haline getirsen 4-5 kaset çıkar içinden, müzikle beraber. Uzun uzun yapmışım. Hani böyle bir şey aklıma gelmezdi ki kısa 3-4 kıta yapayım. Normalde bir parça 23 dakika devam ediyor. Çünkü o yaptığımda ben bitirmişim, kavuşturmuşum hikâyeyi her ne olursa olsun. O yüzden eğer tamam etmezsem, askıda kaldığı zaman, ben rahat değilim. Biz mesela dört kadın kaset yapmışız. Onlar 3 parça okumuşlar. Ben iki parça okudum. Dedim benim parçamı kesmeyin. 10 dakika veriyorsanız bana verin, ne yapıyorsam karışmayın bana. Yani tamam olsun diye, kavuşsun diye. Mesela dizileri seyrediyorsun, düşün iki bölümü seyretmişsin, iki bölümü seyretmemişsin. Merak da edersin nasıl olacak diye. Diyorlar ki uzun iyi değil ama dengbêjlik odur. Bir gün beni al, bir gün onu, hepsini alma kayda o zaman. Dengbêjlik öyledir.

Bestelerinden kaç tanesini dışarda okudun?

M: Buraya geldikten sonra dışarda okudum, fazla da okumamışım. Kültür merkezinde verdiğimiz 8 Mart konserinde, bir de burada program yaptık, orada okudum.

Sen kimleri biliyordun Mukaddes Abla eski kadın dengbêjlerden?

M: Erivan Radyosu vardı. O zaman anlamıyorduk onların Kürtçesini. Değişiktir, asıl Kürtçe odur. Bizim konuştuğumuz Kürtçe şimdi Van'ın Türkçesi gibidir. İstanbul Türkçesi ile Van'ın Türkçesi arasında çok fark var. Benim sevdiğim sanatçılar Ayşe Şan'ı severdim, Meryem Xan vardı, Nesrîn Şîrvan vardı. Sesini duydum ama kim olduğunu bilmiyorum. Mihemmed Arif Cîzîrî, Hesên Cîzrawî, Kawîs Axa vardı, hepsi bu Revan'ın dengbêjlerinden, hepsini severdim, bilmezdim ama. Sonra zamanla bizim oranın sanatçıları da çıktılar ordan burdan. Sevdim onların parçalarını da ama hiçbir tanesini okumadım. Kimsenin parçasını okumadım çünkü ben o insanın hayatını görmüyorum. Bir çalışmam gerekir bir gidim göreyim. Sen gelmişsin, mesela ben Ayşe Şan'ı çok severim, diyelim parçasını okudum. Bana soracaksın Ayşe Şan kimdir diye, bilmiyorum, televizyonda ya da radyoda duymuşum. Kalkıp da bir şey desem yalan olur. O yüzden ben kimsenin parçalarını okumadım. Birkaç parça gelêrî okumuşum. Onlar gelerî'dir zaten, sahipleri de belli değil. Hele hele bir tane de payîzok var. Genel uzun havalara payîzok derler. Ben çok sordum sorduğum. Ne sahibi bellidir ne de o iki kişi. Bir kız bir oğlan veya bir kadın bir erkek iki âşıktırlar onlar ama kimdirler? Mesela Leyla ve Mecnun bellidir, Mem û Zîn bellidir, Ferhat Şirin bellidir. Ama iki insan aşk üzerine söylemiş bu parçayı. Ben çok sorduğum. 95 yaşında kadına, erkeğe sordum bilmiyor musun ya söyleyen kişiyi ya o iki insanı diye. Kimse bilmiyor. Payîzok da okumuşum ama hakkını vermemişim. Bana sorsalar ben ne cevap vereceğim? O yüzden ben istemedim kimsenin parçasını okuyayım.

Sen kendi parçalarını yapıyordun.

M: Evet. Bir de Gazîn Abla diyor tarihi şeyleri oku, daha değerlidir. Tarih zaten tarihtir. Her gün bu tarihten ne olabilir? Çok olsun tarihtir. Ben kendim tarihim. Hayatım, her şeyim, niye söylemiyim? 30-40 yıl sonra onun gibi bu gençlere tarih oluruz biz de. Yani bu mücadeleyi de yaptım burda. Yani hep mücadele ettim. Biz burdayız yahu arkadaş sen onu oku ben de bunu. Ben adamın parçasını bilmiyorum, hakkını veremiyorum, katletmek de istemiyorum. Biri dese, bir yanılsı olsa ben kendim rahatsız oluyorum. Ben kendim söylemişim, kendimi vermiyorum. Kendime ait şeyleri kimse inkâr edemez ama o çıkan ses tonu, rahat gırtlak, bir de astımım var hastayım. Astım bronşitim var. Hakkını veremiyorum parçanın, yarıda kalıyor. Askıda kalıyor yani. Veya nefes almamam gerekir, arada hıh diye mecbur nefes alıyorum. Ben kendim mesela bir jüri olsam Mukaddes sahneye çıkmış oturmuş, ben o kelimelere yüzde yüz veririm ama o çıkan ses ve nefese 5 veririm, 7 veririm. Sen kendin duymuşsun, bilmişsin, kabul etmişsen ne mutlu bana.

S: Sen dengbêj evinde var mıydın?

M: Yok buraya geldim ben direkt.

Burdan ne umuyorsun, ne bekliyorsun peki?

M: Ben düşündüm, söylemişim kalmasın orada. Ben sadece yazdığım kılamlar ortada kalmasın istedim. Kürt kültürüne katkım olsun. Belki birileri görür, duyar, bir menfaati olur. Kürt kültürü, kadını, biz çok ezilmişiz. Kadın olarak hepimiz de ezilmişiz. Dedik bi kendi başımıza yapalım, başımızın çaresine bakalım. Kendimizi vereceğiz, nereye kadar götürürsek istiyoruz. Halkımıza da insanımıza da burada gençlere de bir şey vermesini istiyoruz. Elimizden geleni yapacağız. Ama mesela kadın başınayız. Normalinde hepimizin de durumları yok. Öyle gelmişiz otumuşuz, yapıyoruz yavaş yavaş, adım adım ilerliyoruz. Bana sorarsan, biz kazanmasak da kazanmışız. Niye? Biz bunu cesaret ettik, geldik el attık yaptık, buraya kadar gücüm vardı. Gücüm yetmedikten sonra canımı da alacak değilsin. Yani illah illah ki isteğimizdir. Gençleri de yetiştirmek, ders vermesi de şarkı okuması da derdi olan benim gibi binlerce kadın da var, hâlâ korkuyor, söyleyemez. Burayı okullaştırmayı istiyoruz. Gazîn Abla söyledikten sonra diyor nasıl olsa hepimiz kadınız, gider otururuz, biraz derdimizi söyleriz, eğer hoşunuza giderse, biri beğendiyse biri kabul ettiyse, elimizi tuttuysalar ne mutlu bize, olmadıysa da ne yapacağız? Yani elimizden geleni yapacağız. Vaz da geçmeyiz. Ben müzikten vazgeçmem. Canımdan vazgeçerim, müzikten zaten vazgeçmem. Bu dernek olmasa da ben vazgeçmem. Dernek bugün de kapansa ben hayatta müziği bırakmam. Ben 12 yaşından şimdiye kadar müzikle uğraşmışım, konuşmuşum, söylemişim, e bu saatten sonra bırakacak değilim, ben bıraksam da o beni bırakmaz.

Sen böyle canın istediğinde oturup söylüyor musun? Gittiğin ortamlarda söyler misin?

M: Yok. Her ortamda ben söylememişim. Sadece gelinleri getiriyorlar ya “Narîn”, “Xerîb” diye iki parça var. Gelinin başında söylüyorlar, onu bazen okumuşum. Hani düğünlerde çok nadir, bazen. Uzun havayı tek bir defa kendi köyümde okumuşum. Bana söylediler oku, ben dedim okumuyorum, zorladılar. Biliyorlar biliyorum ama utanıyorum, söyleyemiyorum, güvenemiyorum. Beni zorladılar. Hepsisi de bizim ailenin kadınları. Gelin getirmeye gitmişiz. Dedim, ben söyleyeceğim ama bir şey varsa da içinde size dokunsa ben karışmam. Ben de bu parçayı okudum tabi ki. Amcalarımın gelinleri var hepsi akrabadır. Amcalarımın adını getirmişim.

Kötülemişim adamı, bir şeyler söylemişim. Baktım iki tane gelin ağladı. Bir tane oğlu kapıya geldi. Dedi n'oldu, sen niye ağlıyorsun? Dedi Mukaddes bir şeyler söyledi, hepimizin içi yandı. Ağladı hepsi, ağladılar. Bu kendi üstümden çıkardığım parçayı okudum. Aynı köydeydim, orada çok kötü anılarım geçmişti. Çok böyle içimden gelerek de söyledim. Hani o kötü anılar görmüştüm, ben ondan kurtulmuşum, inanmıyorum yani çok şeyden kurtulduğumu. Belki sana göre hoş, onlara göre hoş iyi, ama bana göre değil. Bana göre iyi değildi. Kötü görüyordum, kötü hissediyordum. O yüzden bu dünyadan, hayattan ben tad almadım. Hep dert söyledim. Birkaç parçamı aşk üzerine yapmışım. Ben böyle şeylerimi de kaç yerde konuşmuşum ama böyle detaylı değil. O üstüme söylediğim parçayı da okuyayım sana kızım. Bu da benim hayatımın parçası.

Ek A.4 Dengbêj Muhacir / Muhacir Adsız

Görüşme Yeri: Van

Görüşme Tarihi: 19 Temmuz 2011

Muhacir Abla biraz kendinden bahseder misin?

M: Annemgil yaylaya gitmişler, koyun götürmüşler, orada ben dünyaya gelmişim. Onlar yayladaymışlar, ondan benim ismimi bırakmışlar Muhacir. Yaylada doğmuşum ya ondan. Gelin oldum bıraktılar Macide. Mazlı köyündeniz. 45 doğumluyum. Babam beni 4 sene büyük yazdırmış. Aslında 41 doğumluyum.

Söylemeyi kimlerden öğrendin?

M: Eskiden çok iyi söyledim, şimdi unutmuşum. Küçüklükten beri dengbêjlik yapıyordum. Karapetê Xaço, Şeroyê Biro'nun söylediği bütün kilamları biliyor, söylüyordum. Şu an iki kelime hatırlamıyorum. Ben Kur'an'ın hepsini okumuşum. Eskiden her şeyi hemen ezberliyordum. Dervişler köye gelip söylüyorlardı, kendilerine yemek topluyorlardı. Ben de onlarla söylüyordum. Millet etrafıma toplanıp ağlıyordu. Hiçbir imkânımız yok. Ben kendimi bu işe vermedim. Kendimi dinime ve Kur'an'ıma verdim. Benim dedem İran'da halifedir, iki gözümü kör edecek. Büyükbabam, dedem halifedir. Babam Şex'tir. Halife Mihammed benim babamın dedesiymiş. Ben Pinyanişi'liyim. Xanî aşireti kayınpederimin aşiretidir. Hakkari Yüksekova'dalar.

Kaç senedir söylemiyorsun?

M: Çoktandır, 13-14 senedir, kardeşim rahmete gitmiş, söylemedim.

Kimleri dinliyordun?

M: Eriyan Radyosu'nu dinliyorduk. O zamanlar Kawîs Axa, Îsa Berwarî, Hesên Zîrek, Îsa Kadi, Meryem Xan, Ayşe Şan'ı dinlerdik. Daha çok vardı unutmuşum. Şeroyê Biro'Ydu. Şakiro'ydu... Hepsi Revan'daydı, çok güzel söylüyorlardı.

Senin gibi kadın dengbêjler var mıydı?

M: Tabi canım bir sürüydü, ama kimse benim gibi söyleyemiyordu. Ben erkeklere çok söyledim. Bedelini nasıl ödeyeceğim bilmiyorum. Evlendikten sonra söylemem yasaktı, bekârken söylüyordum. Divanlarda söylüyordum ama erkek divanlarına çıkmama babam izin vermezdi.

Neden?

M: Allah kadın dengbêjlere söylemeyi yasak etmiş. Size söylerim, siz kadınsınız

Şimdi niye divan düzenlemiyorlar?

M: Şimdi sazlar var, davul-zurna var. Şimdi öyle şeyler yok. Bir türküyü hep beraber söylüyorduk. Mesela ben söylüyordum, onlar da benim ardımdan tekrar ediyorlardı. Geçen saz takımı geldi teklif etti, dedim ailem kabul etmiyor, benim yaşıma başlamış.

Düğünlerde mi söylüyordun?

M: Düğünlerde, divanlarda oturarak söylüyordum. Millet hep beni dinliyordu.

Kadın erkek karışık mı dinliyorlardı?

M: He tabi canım. Gorani de söylüyordum. Ben düğünlere her zaman gidiyordum. O zaman hele bekârdım. Radyomuz vardı. Babam ilk başta radyo almıştı. Revan vardı, Irak, İran radyoları vardı. Hesenê Cizîrî, Hesen Zîrek, M. Arif Cizîrî, Îsa Berwarî... onlardan öğrendim. Yüksekova'da düğünler oluyordu, gelin getiriyorlardı, götürüyorlardı. Hep ben gidiyordum onların başında söylüyordum. İki köyün kadınları atıştırdık düğünlerde. Bir tarafın sesi bitip kaybeder, öteki taraf kazanırdı. Gelinin kıyafetini giydirirken bi ben bi onlar bi başkası söylerdi. Narîn söyledik. Xenê bînîn söyledik. Aman kızım söyleyin söyleyin, siz bêjin.

Ağıt söyler misin?

M: Yok günahtır. Eskiden söylerlerdi ama biz söylemedik, günahtı.

Ne söylerlerdi?

M: Ne varsa. Eskiden ben çok söyledim, sesim çok güzeldi, herkes ağladı, şimdi hatırlamıyorum, sesim çıkmıyor.

Kilam ile stran arasındaki fark nedir?

M: Bilmiyorum ki. Eskiden bişeylerin farkı yoktu. Stran'la kilam aynı şeydir.

Makamı nasıl biliyorsun?

M: Her şarkının makamı ayrıdır. Mesela Delalê, Xezalê govend makamıdır. Lê lê Xezal divan makamıdır.

Ek A.5 Kevser Ersöz

Görüşme Yeri: Van

Görüşme Tarihi: 20 Temmuz 2011

Van'da yaşıyorsun, burada müzik yapıyorsun. Nerelerde söylüyorsun?

K: Genelde düğünlerde okuyorum. Şenlikler olur, şölen olur, konser gibi programlarda.

Ne zamandan beri söylüyorsun?

K: 2001-2002 yıllarından beri söylüyorum.

Kaç yaşındaydın?

K: 16-17 yaşlarında başladım.

Repertuarını nasıl seçiyorsun?

K: Sesime göre, sesime gidecek parçalara bakarım o kadar.

Şarkıları kimlerden dinleyip öğreniyorsun?

K: Genelde karışık dinliyorum. Kulağa hoş gelenleri dinliyorum. Eskilerden Tahsin Taha'yı çok severdim. Onun parçalarını şu anda dinliyorum. Ayşe Şan'ı dinliyorum. Yenilerden de Fatê, Beser Şahin, o şekil.

Kilam söylüyor musun?

K: Kilam derken uzunhava mı? Çok nadir, genelde slow ve halay tarzı okuyorum.

Ailen karşı çıktı mı hiç söylemene, nasıl bakıyorlar yaptığın işe?

K: Hayır karşı çıkmadı.

Destekliyorlar mı?

K: Evet destekliyorlar.

Haftada kaç gün düğün oluyor, programın nasıl?

K: Düğün genelde hafta sonları oluyor, bazen de hafta içleri. Ya tek gece olur veyahut da iki gün.

Kim çağırırsa gider misin, yoksa seçer misin kimlerin düğününe gideceğini?..

K: Bazen seçiyorum, benim için ortam çok önemli. Bir de müzikal anlamda müziği güzel yapmak önemli.

Seninle birlikte çalacak olan müzisyen ekibini nasıl kuruyorsun peki? Kadro sabit midir, değişir mi?

K: Yok değişiyor. Herhangi bir ekibe bağlı değilim. Karma çalıştığım için karışık oluyor.

Bir teklif geldiğinde müzisyen arkadaşlarını sen mi arıyorsun, nasıl organize ediyorsun?

K: Bazen o şekil oluyor. Dışarıdan gelen programları çoğunlukla müzisyen arkadaşlar talep eder.

Sana daha çok teklif geliyor yani. Prova alıyor musunuz, nasıl çalışıyorsunuz?

K: Yok almıyoruz. Zaten okuyacağım parça belliyse, notam belliyse direkt sahnede çalışıyoruz.

Nasıl peki erkeklerle birlikte çalışmak, genelde enstrümcılar erkek oluyor.

K: İyi.

Kendini rahat hissediyor musun, karışıyorlar mı sana?

K: Hayır. Neyime karışsınlar ki?

Sesini eleştirirler mi mesela, yeteneğine laf ederler mi?

K: Renkler zevkler tartışılmaz, bugüne kadar kötü bir eleştiri almadım açıkçası.

Peki davranışlarına, giydiklerine dikkat etme ihtiyacı hissediyor musun grup içersinde?

K: E tabi ki tedbirli giyinmek lazım.

Evlenirsen bu işe devam edecek misin, niyetin var mı?

K: Valla onu ilerki zamanlar gösterir. İstersem belki çok nadir düğünlere çıkarım o zaman.

Neden?

K: İnsan kendine bir yuva kurar ya, belki çoluk çocuğu olur. Çocuğunla, ailenle, yuvanla, eşinle meşgul olursun, aile ortamı.

Şu anki kazancın nasıl, memnun musun?

K: Programdan programa değişiyor. Haftasonları bazen olmuyor. Kazanç da biraz ona bağlıdır. Aslında doğu şartlarına göre ortalama oluyor ama bana göre biraz az. İlk etapta müziği ön planda tutuyorum ama maddiyat da olmayınca insan kendini ayakta tutamaz.

Enstrümancılarla aradaki paylaşım nasıl oluyor, kendiniz mi pay ediyorsunuz?

K: Ben ona karışmıyorum. Ücretimi ayrı konuşup gidiyorum. Ne konuşmuşsam onu alıyorum.

Memnunsun?

K: Memnunum. Hem sosyal hayatım var hem uğraştığın bir iş oluyor. Maddiyat olarak kendime bir şeyler sağlayabiliyorum, kendimi ayakta tutabiliyorum.

Ek A.6 Ferit Ergül

Görüşme Yeri: Van

Görüşme Tarihi: 20 Temmuz 2011

S: Jan Stüdyosu ne amaçla ve zaman kurulmuştu?

F: 2001'in başlarıydı. 4 stüdyo vardı, ikisi kapandı, şu anda iki stüdyo var. Burada yöresel seslerin, yöresel sanatçıların kayıtlarını yapıyoruz. Tabi dışarıdan gelen sanatçılarımız da oluyor. Daha önce 16 yıl kadar İstanbul'da da bu işi yapmışım.

İstanbul'da nerelerde çalışmıştın?

F: Unkapanı'nda, o zaman ki adı Yoldaş idi. Stüdyo Yoldaş ve Stüdyo Sistem'de çalıştım. Evlendikten sonra buraya yerleşmek zorunda kaldım. Böyle bir eksikliği gördüm burada. Sonuçta mesleğim de.

Tonmaisterliği nereden öğrenmiştin?

F: İstanbul'da öğrendim. İstanbul'a gittiğim zaman 12 yaşındaydım. Daha önce Yeşilçam'da sinemada çalıştım, sonra müziğe geçiş yaptım. Setteydim. Yönetmen Ömer Korkmaz'la çalışıyordum. Zihnimin daha çok ses üzerine çalıştığını hissettim. Ondan sonra sinemanın teknik işleriyle daha çok uğraştım. Kamera, yönetmenlik... Ömer Abi sağ olsun, çok emeği geçti üzerime. Ufak işler, kısa filmler yaptık onun da yardımıyla. "Fırar" diye bir film çektim. Şu anda yasaklı, mahkemelik, yayınlamayamadık onu. Biraz soğudum ben de. Herkesin yaptığı bir işi yapmak istemezdim. Ondan sonra TRT 1 için bir dizi çektik. Tamara'nın Aşkı'nı çektik. Uzun metrajlı bir filmdi ama sinemalara girmedi. Şimdi de burada yöresel sanatçılarımızla çalışıyorum.

Burada eksik gördüğün neydi?

F: Eksik gördüğüm, bir stüdyonun olmamasıydı. Daha önce buradaki kayıtlar hücum kayıt dediğimiz sistemde yapılıyordu. Çok iyi teknik cihazlar olmadığı halde insanlar kaydeder, kasetçiler de korsan dediğimiz şekilde alıp dağıtıp satarlardı. Ben de bir yapımcı şirketi kurdum burada. Yapımcı değildim ama öyle bir gereklilik de duydum. İnsanlar kalkıp buradan İstanbul'a gidiyorlardı. Onun da masrafı bayağı çok

oluyordu. Gidiş geliş yol masrafları, oteller. Bir de yıllarca sanatçılara söyledim. Kurtkapanı kurtkapanı dediler, şu anda soruyorum onlara, tekrar desinler bakalım. Kötüleye kötüleye şimdi de yapımcı bulamıyorlar, bir şey kalmadı. Daha önce para alıyorlardı kurtkapanı diyorlardı, şimdi kendi ceplerinden para harcıyorlar. Stüdyoya para harcıyorlar, o da yetmezmiş gibi bir de dağıtımına, fabrikaya, posterlerine para veriyorlar. Kendi iş alanları, kendileri kapattılar, en büyük suçu sanatçılarda görüyorum. Ondan sonra bir dağıtım şirketiyle anlaştık. Yaklaşık 10-11 yıldır böyle bir çalışma içindeyiz.

Nerede dağıtım şirketi?

F: Diyarbakır'da, Aşanlar Müzik. Zaten Doğu ve Güneydoğu'da tek dağıtımcı o kaldı, diğerleri iflas etti, kapattı. Müzik sektörü gittikçe kötüye gidiyor. Şu an da bu şekilde devam ediyor.

Burada bir proje her şeyiyle tamamlanabiliyor o zaman değil mi? Sadece çoğaltmak için mi İstanbul'a gidiliyor?

F: Tabi ki her şeyi yapılıyor. Kapak tasarımlarından tutun da müziklerini, kliplerini her şeyini yapıp bitiriyoruz. Sadece Kültür Bakanlığı, Mesam, Sesam ile ilgili işlemler kalıyor. Ondan sonra fabrikaya gidiyor. Oradan direkt dağıtımcıya Diyarbakır'a gidiyor. Tabi ki İstanbul şartlarında çalışamadığımız bir gerçek. Buradaki müzisyenler malum ama en iyi şekilde kullanmaya çalışıyoruz. Tabi ki şimdi buradan İstanbul'a gidip albüm yapanlar da var. Albümlerinde iyi müzisyenlere çaldırmak istiyorlar. Onlara da yol gösteriyoruz.

Proje sahipleri kendileri mi geliyor buraya CD yapmak için, yoksa siz mi ulaşıyorsunuz?

F: Bazen ben keşfediyorum bir programa, düğüne, açılışa gittiğimde, sesi güzeldir, CD yapalım diyoruz. İşin aksi sesin güzeldir dediğimizde adam birdenbire değişiyor, birden sanatçı oluyor. Sanatçının biraz masraf yapması lazım, onu anlatamıyoruz, sesim güzel diyor. Ama hakikaten çok güzel sesleri vardır, hayran kaldığım sesler.

Peki enstrümancılar siz mi ayarlıyorsunuz? Aranjeleri de siz mi yapıyorsunuz?

F: Tabi müzisyenleri, aranjeleri de biz ayarlıyoruz. Mesela grup kemanları burada çaldıramıyoruz, o zaman İstanbul'a gönderiyoruz. Ya da diyor ki mesela bana filanca isimli bağlamacı çalsın. Burada isimli bağlamacılarımız da var ama İstanbul kalitesini istiyor, bir Çetin Akdenizi'ni istiyor, Osman Aktaş'ı istiyor. Bir dengbêj geldi, hiç unutmam. Bir albüm yapacağım ama çok profesyonel bir iş istiyorum dedi. Dengbêjler genelde müzik istemiyor. Dedim ki ne istiyorsun? Mey, kaval istiyorum, altyapıda Batı ritimleri olsun dedi. Tamam dedim. Sonra kim çalacak dedi. İsimleri saydım. Yok dedi, Osman Aktaş'ı, Eyüp Hamiş'i, Ertan Tekin'i istiyorum. Ben de sen bunları nereden tanıyorsun, tamam ona göre fiyat çıkarırız o zaman dedim. Fiyatı çıkardım, yüksek geldi. Gerçekten bu kültürün, müziğin stranları türküler farklı ezgilerle farklı yorumlanıyor. Cizre tarafında elektro sazla dengbêjlik şarkı okunuyor. Kemençeye ok demiştik de elektroya ok dememiştik hiçbir zaman. Çünkü dengbêjlik kültürümüzde yoktur. Bunlar da hoşumuza gidiyor, dinliyoruz sonuçta ama bunların da bir ezgisi vardır. Dengbêjlere çalgıyı Erivan dengbêjleri getirdi, kavalı, meyi... Günümüzde uzun havalarda çalınmaya başlandı, kaynaştırdı. İnsanlar ilk başlarda rahatsız oluyordu. Benim bildiğim dengbêj oturur okur, bu müzik nereden çıktı derlerdi. Artık insanlar aşına oldular.

Erivan Radyosu ilk kiminle yaptı peki bunu?

F: Şeroyê Biro çok iyi bir okuyucu olarak biliniyor ama çok iyi bir meyzendir. Balaban çalardı. Sonra Egîde Cîmo arkasından geldi. Ondan sonra günümüzde hemen hemen Kürt müziğinde en iyisi Çetin Güler var. Van'da yaşıyor. Bambaşka bir duygusu var. Bambaşka bir ezgi alışı vardır. Dengbêjlere aşına bir kulağı var. Sadece ona çaldırmak için İstanbul'dan çok iş alırız.

Şimdiye kadar burada ortalama kaç tane albüm yapıldı?

F: Çok yapıldı. Aranjeli, sırf sesli, şiir albümleri de yapıldı. Dublajlar yapıldı. Dışarıdan gelen işler de oluyor. Metal müziği hiç yapmamıştım, çok aşına da değildim. Bir gün bir grup geldi, onlara da yaptık. İstanbul'da demişler ki artık yapmışsınız gerek yok başka bir şey yapmaya. Şu anda çok farklı bir çalışma yapıyorum. Kürtçe şiir albümleri dinledik. Erkeklerden dinledik. Şiir okuyan bayanlarımız çok az. Ya bir ya iki diyebileceğimiz kadar vardır, onlar da isim yapmadı. Piyasada isimleri bilinmiyor. Çok eski dengbêjlerimizin yazdığı parçalardan şu anki şairlerimizin yazdığı Kürtçe ezgileri şiirle kaynaştırmaya çalışıyoruz. Böyle bir proje üzerine çalışıyoruz. Bu da Kürtçede bir ilk olacak. Daha önce Rojda, Şakiro ile düet yaptı sadece. Bu şiir. Biz eski parçaları yeni farklı seslere okutacağız. Bugün konser veren "Komala Jinên Dengbêj" in bir kaset çalışması var. Yarın dağıtımına başlanıyor. Kevser adlı bir kızımız var. Ona albüm çalışması yapıyoruz.

Burada müzisyenler kendilerini nasıl geliştiriyor, eğitiyor?

F: Yüzüncü Yıl Üniversitesi var. Birçok müzisyenimiz oradan yetişiyor. Onun dışında burada çok fazla türkü bar var. Çoğu rock barlarda çalışıyor ama tabelada türkü bar yazıyor. Onun dışında düğünler var, ekstra dışarıdan gelen sanatçılarla çalışıyorlar, stüdyolarda çalışıyorlar. Böyle geliyor. Gelip bizimle çalışıyorlar.

Barlarda ve düğünlerde ortam, müzikler nasıl peki? İkisinden biraz ayrı ayrı bahseder misin?

F: Bizim buradaki aşiret düğünü büyük düğünlerimize, barlarda çalan müzisyenlerimiz gitmezler. Yani bar sanatçıları ve düğün sanatçıları diye ayrılmış durumda. Büyük düğünlerde yöreyi, dansı bilmek sanatçı için en büyük avantaj. Çok iyi bir sesi olması gerekmiyor. Bar sanatçıları ise Türkiye'nin her yerinde aynı. Genelde aynı türküler okunur. Burada tabi Batı'ya göre Kürtçe biraz daha fazla okunuyor. Türkçe burada düğünlerde nadir okunur. Kırk yılda bir belki kolbastı istenir. Genelde Kürtçedir.

Bar müzisyenleriyle düğün müzisyenleri arasında bir hiyerarşi var mıdır peki?

F: Tabi ki. Düğün müzisyenleri kalıplaşmış, aşamıyor müziği bir türlü, geleneksele bağlı. Bar sanatçıları biraz daha entel bakarlar müziğe. Bütün dünya müziklerini dinlerler, geliştirirler kendilerini. Bir gün bir düğüne gittim.

Kadın müzisyen var mı peki barlarda? Solistler mi daha çok yoksa enstrümanlılar mı?

F: Var tabi ki, solistler daha çok. Enstrümanlıya hiç denk gelmedim doğrusu.

Barlarda daha çok Kürtçe ağırlıklı mı söyleniyor?

F: Yüzde 35-40 arası Kürtçe okunuyor. Genelde bilindik türküler, halk müziği, Batı rock, Ahmet Kaya tarzları, özgün müzik daha çok vardır.

Düğünlerde söyleyen genç kadın solistlerin sayısında artış var galiba, ne zamandır böyle?

F: 95'lerden bu yana böyle. Bölgede bayan soliste farklı gözle bakılıyor. Bayan solist bir düğünde okuyorsa o düğünün kalitesi biraz daha yüksektir.

Nasıl?

F: Bir bayan solist o düğünde olursa o düğünün kalitesi daha yüksek. Şimdi burada bayan solistler ekstraya girer, gruba girmez. Diyelim ki grup 4 bin liraya bir yere gidiyorsa, bayan solistin fiyatı ayrı konuşuluyor. Düğünler burada 3 gündür zaten. 3 gün de aynı kişi çıkar. Biraz daha aile ortamı gibi göstermeye çalışıyorlar. Tabi ki bu yöreden yöreye, kişiden kişiye, aşiretten aşirete değişiyor. Mesela geçen hafta bir düğün vardı. Bayan solist gitti. Bence o düğüne bayan solistin gitmesi hiç önemli değildi. Müzisyen arkadaşlara götürmeyin dedim. Yok dediler, istemişler. Dedim çok iyi, kaliteli bir bayan götürmeniz lazım, düğün çok ağır bir düğün, iki üç bin kişinin halay çekebileceği, beş on bin kişinin iştirak edebileceği bir düğün. Bayan solist olarak kimi götüreceksin dedim. Bir iki isim verdi. Fiyat yüksek gelince, daha yeni başlayan, bu işten pek fazla anlamayan, repertuarı çok olmayan bayan solist götürdüler. 3 gün boyunca 3 eser okumuş.

Kadın solist istemeyen düğün sahipleri var mı?

F: Evet oluyor. Geldiler bir gün, iyi bir organizasyon, kaliteli müzisyenler istiyoruz, bayan solist de gelsin, bu işi sen biliyorsun dediler. Ben de tamam dedim yapalım. Bir içeri girdim baktım kırmızı bir perde. Dedim hayırdır perde neyin nesidir? Diğer tarafta bizim bayanlar oynayacak, sizin bayan solist de o tarafa gitsin dedi. Dedim nasıl olacak, bayan solist ekibin yanında olacak, sazcılarını görecektik, onların ne oynadığını görecektik. Toplayın gidiyoruz dedim. Siz ne kadar anlatabilirsiniz ki artık.

Düğünlerde çalan kadın müzisyenlerden en çok bilinenler, tercih edilenler kimler, kaç kadın var burada bu mesleği icra eden?

F: Sayı olarak bayağı var. Şu anda iyi solist dediğimiz iki tane Zana'mız var. Halk arasında sarı Zana ve siyah Zana diye bilinirler. Bunlar hakikaten bu piyasanın iyi sesleridir. Ondan sonra Xecê dediğimiz MKM'li bir bayan var. Gülden dediğimiz daha çok bar sahnelerinde çok iyi bilinen, Batı müziğine hâkim, kulağı sağlam, iyi bir solist, yorumcu var. Almast var. Şirin ve Ziyet var. Zerrin var, ta yıllar önce üçüncü kişiydi ilk stüdyoyu açtığımda albüm yapmışım ona. Çok çok iyi bir ses.

Albümü olan var mı içlerinden?

F: Saydıklarımın içinde sadece Zerrin ve Almast'ın albümleri var.

Onlar için meslekleri budur, profesyonel olarak bu işten geçiniyorlar diyebiliriz değil mi?

F: Aynen öyle. Mesela Kevser'in düğün piyasasında çok iyi bir yeri vardır.

Kevser'e bugün evlenince de devam edecek misin diye sordum, belli değil, bilmiyorum dedi.

F: Onun dışında Şükran diye biri vardı. Hücum kayıt yapmıştı. 2-3 milyonun üzerinde albüm sattı. Bekliyorduk devamını, iyi bir çalışma yapacak, iyi bir repertuar yapacak diye. Sonra bir gün duydum ki kocaya kaçmış. Duyunca üzüldüm. 20 gün sonra duydum amcası tarafından öldürülmüş. Böyle şeylere de şahit oluyoruz. Ama kesinlikle bayan sanatçılarımıza sen yapma, kötü bir iştir gibisinden bir baskı yapıldığını hiç duymadım. Genelde ailesi kendi götürür düğün alanına. Aileler iyi para geliyorsa bir şey demezler ama iki düğünden para gelmediyse, üçüncüsüne göndermezler. Bu kadar açık ve nettir.

Peki evlendikten sonra neden bırakıyorlar? Ya da öyle genel bir durum var mı?

F: Yok. Çok iyi biliyorum, mesela Zerrin evlendikten sonra da devam etti, 4 çocuğu var. Kocas1 da müzisyen, birlikte çalışıyorlar. Bunun dışında Fato vardır. Kürt müziğinin bölgede dengbêj ve hunermend bayan olarak en kalitelisi, en iyisi, en isimlisi. Daha önce Almanya'daydı, şimdi İstanbul'da yaşıyor. O da iki evlilik yaptı, ikisinde de müzikle uğraştı. Evlenip müziğı bırakanlar da var tabi.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Selda ÖZTÜRK

Doğum Yeri ve Tarihi: Göle, 02.07.1974

Adres: Bozkurt Mah. Şahin Sok. Menekşe Apt. No: 53/9 Kurtuluş-İstanbul.

E-Posta: seldaozbuyucusu@yahoo.com

Lisans: Boğaziçi Üniversitesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Mühendisliği, 1999.